

**İNSANIN YARATILIŞ AMACI OLARAK
KUR'ÂN'DA İMTİHAN KAVRAMI**

Muhammed Safa YOLCU

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doç. Dr Yusuf ÇELİK
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Muhammed Safa YOLCU

İNSANIN YARATILIŞ AMACI OLARAK KUR'ÂN'DA İMTİHAN
KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Yusuf ÇELİK

ERZURUM – 2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "İNSANIN YARATILIŞ AMACI OLARAK KUR'ÂN'DA İMTİHAN KAVRAMI" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

07.01.2024

Aslı Islak İmzalıdır

Muhammed ~~Sahin~~ YOLCU

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Yusuf ÇELİK danışmanlığında, Muhammed Safi YOLCU tarafından hazırlanan bu çalışma 20 /12/2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından, Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Yusuf ÇELİK	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Metin ÇETİN	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

OF27_V4_03.11.2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMATİĞİ	1
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE GAYESİ.....	2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	4
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE İMTİHAN ANLAMINA GELEN KAVRAMLAR

1.1. KUR'ÂN-I KERİM'DE İNSANIN SINANMASIYLA İLGİLİ

KAVRAMLAR.....	5
1.1.1. İmtihan	5
1.1.2. Bela-İbtilâ.....	6
1.1.3. Fitne.....	6
1.1.4. Temyiz.....	7
1.1.5. Temhîs.....	8
1.1.6. İlm	8
1.1.7. Rü'yet.....	9

1.2. KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN İMTİHAN EDİLMESİ İÇİN GEREKEN

UNSURLAR	9
1.2.1. Akıl.....	10
1.2.2. İrâde.....	11
1.2.3. Güç ve Kabiliyet (İstitâat)	12
1.2.4. Vahiy	12
1.2.5. Peygamber.....	13
1.2.6. Kitap	14
1.2.7. Şeytan.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA GEÇMEKTE OLAN BAŞLICA İMTİHAN KONULARI

2.1. İMAN İLE İMTİHAN	16
2.2. AMEL İLE İMTİHAN	17
2.3. HAYIR VE ŞER İLE İMTİHAN.....	19
2.4. MAL VE EVLATLA İMTİHAN	21
2.5. ZENGİNLİK VE FAKİRLİKLE İMTİHAN	25
2.6. MUSİBETLERLE İMTİHAN	27
2.7. ŞERİATLARIN FARKLI OLMASI İLE İMTİHAN.....	29
2.8. İNSANLARIN BİRBİRİNE ÜSTÜN KILINMASIYLA İMTİHANI.....	30
2.9. DÜNYA NİMETLERİ İLE İMTİHAN.....	32
2.10. İYİ VE KÖTÜ İLE İMTİHAN	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE İNSANIN İMTİHAN EDİLMESİ

3.1. İMTİHANIN İNSANIN YARATILIŞ GAYESİYLE İLİŞKİSİ.....	41
3.1.1. İmtihan ve İsti'dat	41
3.1.2. Rubûbiyet ve İmtihan	41
3.1.3. İlk İnsan ve İlk İmtihan	42
3.1.4. İmtihan ve Ceza.....	44
3.1.5. Belaların Sebepleri	45
3.1.6. İnsanın Sorumluluğu	53
3.1.7. Bir Eğitim Aracı Olarak İmtihan.....	57
3.2. DÜNYA HAYATININ BİR İMTİHAN ALANI OLARAK TANIMI.....	58
3.3. SIKINTILARIN VE ZORLUKLARIN İMTİHAN SÜRECİNDEKİ YERİ....	63
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA	70
ÖZGEÇMİŞ.....	79

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNSANIN YARATILIŞ AMACI OLARAK KUR'ÂN'DA İMTİHAN KAVRAMI

Muhammed Safa YOLCU

Tez Danışmanı: Doç. Dr Yusuf ÇELİK

2024, 79 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Yusuf ÇELİK (Danışman)
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÇETİN

İnsanoğlunun imtihan süreci ilk insanlar olan Hz. Âdem - Havva ile başlamış ve bu süreç hala devam etmektedir. Hz. Âdem ve eşinin ilk imtihanı cennette olmuştur. İlk insanlar işledikleri zelleden dolayı yeryüzüne gönderilmiş ve insanlığın imtihan süreci başlamıştır. Allah kullarının, dünya üzerinde farklı araçlar ile imtihan edileceğini apaçık bir şekilde bildirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanların imtihanına sıkça değinilmektedir. Allah birçok ayetinde insanların, dünya hayatında bir takım zorluklar ve kolaylıklar karşısında imtihan edileceğini bildirmiştir. Özellikle insanoğluna verilen akıl ve irade sebebiyle kişi bu dünyada imtihana tabi tutulmakta, Allah katında izlenilmekte ve kişinin davranışlarına karşılık olarak; mükâfat ya da ceza verilmektedir.

Bu çalışmada Kur'ân-ı Kerîm'in derinliklerine inilerek, insanın hayatındaki sınavları anlatan “imtihan” kavramı ve bu kavramla bağlantılı terimler titizlikle ele alınmıştır. Çalışmada, “imtihan” kelimesinin kökleri, Kur'ân'daki farklı kullanım alanları incelenirken, aynı zamanda bu sınavların insan üzerindeki etkileri ve bu süreçte belirleyici olan unsurlar da Kur'ân ayetleriyle detaylandırılmıştır. Her bir kelime, ilahi sınavın hem teolojik hem de pratik yönlerini aydınlatmaya hizmet eder. Bu sınavın adaletini temin eden ilahi mesajlar, peygamberler ve kitaplar aracılığıyla vurgulanırken, iman ve amel, müminin karşılaştığı her türlü sınavda ona rehberlik eden ana unsurlar olarak öne çıkar.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Vahiy, Belâ, Fitne

ABSTRACT**MASTER THESIS****AS THE PURPOSE OF HUMAN CREATION THE CONCEPT OF TEST IN
THE QUR'AN****Muhammed Safa YOLCU****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yusuf ÇELİK****2024, 79 pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Yusuf ÇELİK (Advisor)****Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE****Assist. Prof. Dr. Metin ÇETİN**

The testing process of human beings begins with the first humans, Hz. It started with Adam - Eve and this process still continues. Hz. The first test of Adam and his wife took place in heaven. The first humans were sent to earth because of the injustice they committed, and the testing process of humanity began. Allah has clearly stated that His servants will be tested by different means on earth. The test of people is frequently mentioned in the Holy Quran. Allah has stated in many verses that people will be tested against certain difficulties and conveniences in worldly life. Especially because of the intelligence and will given to human beings, a person is tested in this world, is monitored in the presence of God, and in response to the person's behavior; reward or punishment is given.

Diving into the depths of the Holy Quran, he meticulously discusses the concept of "test", which describes the tests in a person's life, and the terms associated with this concept. In the study, the roots of the word "test", its diversity and usage areas in the Quran are examined, while the effects of these exams on humans and the determining factors in this process are detailed with Qur'anic verses. Each word serves to illuminate both the theological and practical aspects of the divine test.

Keywords: Quran, Relevation, Evil, Test

KISALTMALAR DİZİNİ

(a.s)	: Aleyhi's-selâm
Ark.	: Arkadaşları
Ank.	: Ankara
b.	: İbn, Bin
(c.c)	: Celle Celâlüh
çev.	: Çeviren
D.	: Doğum
Hız.	: Hazreti
Ö.	: Ölüm
Terc.	: Tercüme eden
ö.	: Ölüm Tarihi
(s.a.v)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzerleri
Yay.	: Yayınevi, yayınları

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, insanın yaratılış amacını ve hayatın manasını derinlemesine ele alan bir kutsal metindir. Bu bağlamda, “imtihan” kavramı, Kur'ân'ın merkezi temalarından biri olarak öne çıkar. İnsanın dünya hayatındaki serüveni, Allah tarafından verilen çeşitli sınavlarla doludur. İmtihan kavramı, Kur'ân'da önemli bir yer tutar ve her bir sınav, bireyin imanını, sabrını ve ahlakî duruşunu test ederken, aynı zamanda ahirete hazırlık sürecinde de kişisel gelişimine önemli katkılar sağlar. Bu çalışma, Kur'ân'da imtihanlarla ilgili ayetleri derinlemesine inceleyerek, insanın yaratılış amacı ile bu sınavların ilişkisini aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Yusuf ÇELİK'e, Çalışmamızın jürisinde bulunarak önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE ve Dr. Öğr. Üyesi Metin ÇETİN'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca her zaman her konuda destekleriyle yanımda olan sevgili aileme şükranlarımı sunar, Rabbimden muvaffakiyetler dilerim.

Erzurum – 2024

Muhammed Safa YOLCU

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMATİĞİ

İmtihan olgusu, İslami literatürde çeşitli anlamlar barındıran ve farklı yorumlara açık bir terimdir. Kur’ân-ı Kerîm’de sıklıkla geçen bu terim, genellikle “sınama”, “deneme” veya “tecrübe” olarak çevrilmekte ve insanın bu dünyadaki hayatının bir yönünü ifade etmektedir. Ancak zaman içinde bu kavramın anlamı ve kullanımı değişime uğramış, bazen olumsuz durumları açıklama biçimi olarak kullanılmıştır. İslam Geleneğinde imtihan olgusu, Allah ile insan arasındaki ilişkiyi ve insanın bu dünyadaki rollerini sorgulatan bir yapıya bürünmüştür. Kur’ân’ın imtihan kavramını kullanım şekli, çoğunlukla “bela”¹ , “musibet” ve “fitne”² gibi terimlerle birlikte ele alınarak insanların yaşamındaki zorlukları ve bu zorluklar karşısında sergiledikleri tutumları değerlendirme amacı taşımaktadır. Ancak bu terimlerin çoğu zaman yanlış anlaşılması veya bağlamından kopartılarak yorumlanması, Müslümanların yaşamı algılama biçimlerini etkileyerek daha pasif bir yaklaşıma sebep olabilmektedir. Bu durum, bireyin kendi sorumluluklarını ve iradesini göz ardı etmesine, dolayısıyla da yaşamın doğal akışı içinde karşılaşılan problemler karşısında etkisiz kalmasına yol açmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, imtihan kavramının Kur’ânî bağlamda yeniden ele alınması ve daha dinamik bir anlayışla yorumlanması gerekmektedir. Böylece bireyler, karşılaştıkları zorluklar karşısında daha bilinçli ve etkin roller üstlenebilir, kendi ahlakî ve iradi yönlerini güçlendirebilirler. Bu tür bir yaklaşım, Müslüman toplumlarda bireysel sorumluluğun yeniden tanımlanmasına ve insanların kendi yaşamlarını şekillendirme sürecinde daha aktif bir role sahip olmalarına olanak tanıyabilir.

Araştırmada, Kur’ân-ı Kerîm’de insanın yaratılış amacı olarak belirtilen “imtihan” olgusunun ele alınışı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Genel olarak “imtihan” konusuyla ilgili Süleyman KAYA’nın *Kur’ân’da İmtihan* adlı doktora çalışması, Ayşe BAYRAKTAR BARIŞ’ın *İslam Kelâmı’nda İmtihan Problemi* adlı doktora çalışması ve Cemal ATEŞ’in *Uluhiyet ve Ubudiyet Bağlamında İnsanın İmtihan Edilmesinin Hikmeti ve Boyutları*, Mehmet ALTUNTAŞ’ın *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre İmtihan Gerçeği*, Huriye KILIÇ’ın *Kur’ân’da İnsanın Hayır ve Şerle İmtihani*, Semra

¹ Enfal, 8/17.

² Yunus 10/85.

KAYA'nın *Kur'ân'a Göre Kulluk-İmtihan İlişkisi*, Abdulrazak MOHAMAD'in *Kur'ân Perspektifinde İmtihan Olgusunun Hikmeti* adlı yüksek lisans çalışmaları mevcuttur. Bu çalışmalara bakıldığında "İmtihan" olgusunun daha çok teolojik açıdan değerlendirildiği görülmüştür. Bu çalışma ise imtihan olgusunun teolojik, felsefi ve sosyal boyutlarını ele almakla beraber, çalışmaya modern psikolojik yaklaşımlar ve karşılaştırmalı din çalışmaları da dâhil edilmiştir. Araştırmanın problemlerinden biri, imtihan kavramının günümüzde nasıl yorumlandığı ve modern İslam toplumlarındaki uygulamalarıyla nasıl bağdaştırıldığıdır.

Bu amaca binaen bu çalışma ; imtihan olgusunun insan davranışları ve toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini analiz ederek, İslami öğretilerin modern hayata nasıl uygulanabileceğine dair yol gösterici bilgiler sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, çalışma, imtihan kavramının bireyin manevi gelişimi üzerindeki rolünü vurgulayarak, dini anlayışın kişisel ve toplumsal düzeyde nasıl bir dönüşüm oluşturabileceğini tartışacaktır. Kur'ân'daki ilgili ayetlerin derinlemesine tahlili, bu kavramın farklı yorumları ve insan hayatındaki rolü açıklanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE GAYESİ

Kurân'ın, Allah katından indirilmiş ilahi bir mesaj olması, her dönem müminler arasında barış ve huzur ortamının oluşmasını sağlamıştır.³ Bunun temel sebebi ise Kurân'da yer alan bilgilerin, insanların yaratılışından, evrende yer alan muazzam dengeye kadar, bilim ve akıl açısından çok kritik detaylar sunmasıdır.⁴ Kur'ân'da yer alan en önemli bilgilerden bir tanesi de yeryüzünde yaşayan insanların imtihana tabi tutulacağı gerçeğidir.⁵

Yerin ve göğün yaratıcısı olan Allah, insanlar ile iletişim kurarak; onların mutlu ve dosdoğru bir hayat sürmelerini ister. Bunun temel sebebi ise O'nun sonsuz merhamet sahibi olmasıdır. Allah yarattığı insanların mutlu ve doğru bir yaşam sürmeleri için bir takım iletişim biçimleri kullanmıştır. Bu iletişim yollarının başında da vahiy gelmektedir. Vahiy yolu ile birçok peygambere Allah'ın emir ve yasakları gelmiştir. Bu

³ Seyyid Ahmed Arvasi, *İnsan Ve İnsan Ötesi*, Burak Yayınevi, İstanbul 2004, 43; Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü (Ruh/Melek/Cin/İnsan)*, İstanbul 1995, 47; Hüseyin Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, 29.

⁴ Hidayet Aköz, *Kur'ân'da Allah-Kul İlişkisi*, Seriyeye Yayınları, İstanbul 2000, 3-4.

⁵ Âl-i İmrân, 3/186.

emir ve yasakların sonuncusu olan Kur'ân'da insanların imtihanına sıkça değinilmiştir. Allah birçok âyetinde insanların, dünya hayatında bir takım zorluklar ve kolaylıklar karşısında imtihan edileceğini bildirmiştir.⁶

Özellikle “*Arşı, su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. Eğer sen, “Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz” desen kâfirler derhal, “Bu büyü gibi bir düzmecedir derler”.*⁷ Ve “*Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır*”.⁸ âyetlerinde görüldüğü gibi yeryüzünün insanların imtihanı için yaratıldığını ve insanların açık bir şekilde bu dünyada imtihana tâbi tutulacağı nettir.⁹ Kur'ân'ın bu misyonu göz önüne alındığında, Allah'ın, insanoğluna yüklediği görev ve sorumlulukların diğer canlılardan farklı bir boyutta olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Kur'ân'da verilen bilgilere bakıldığında, Allah'ın insanların her daim iyiliğini istediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira insanoğlunun iyiliği düşünülmeseydi, yapılacak olan imtihanlar haber verilmezdi. Oysa Kur'ân bütün zamanlara dokunmakta ve insanların geçmiş topluluklardan ders çıkarması gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹ Özellikle hataya düşmüş ve tabi tutuldukları imtihanlardan geçememiş toplulukları, ibretlik bir şekilde aktarmaktadır. Bunun yanında Allah, insanları bir takım zorluk ve kolaylıklar ile sınayacağını ve bu sınama sonucunda insanın hak ettiği konuma getirileceğini bildirmiştir.¹²

İmtihan kavramı, ilk insanla başlamış olup tüm zamanlarda insanların zihin dünyasında yer edinmiştir. İnsanlar, yaşadıkları olumsuz durumları kendi dünya görüşüne göre yorumlamışlardır. Allah insanın bazı zorluklar ile sınanacağını apaçık bir şekilde bildirmiştir. Kutsal kitabımız olan Kur'ân'a bakıldığında insanların; sabırları,

⁶ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (Terc: Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulları Yayınları, Ankara 2009, 18; Veysel Güllüce, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ahiret İnancının Temelleri*, Ekev Yayınları, Erzurum 2001, 55; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Terc: Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 2003, 52; Ömer Özsoy ve İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân (Sistemik Kur'ân Fihristi)*, Fecr Yayınları, Ankara 2006, 172-173; Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelamcılarının ve Filozoflarının Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara Ts., 37.

⁷ Hûd 11/7

⁸ Mülk 67/2

⁹ Konyalı Mehmed Vehbi, *Büyük Kur'ân Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul t.s., 48.

¹⁰ Veli Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yaratma Kavramı (İstanbul 1995 Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor)*, İnsan Yayınları, İzmir 1985, 55;

¹¹ Eyüp Yaka, *Hak Katında İnsanın Konumu*, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2007, 97-98.

¹² Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, t.s., 39.

karakterleri, zenginlikleri, sağlıkları, güçleri, kazandıkları ve kaybettikleri ile sınanacaklarını açık bir şekilde bildirdiği görölmektedir. Aynı zamanda Kur’ân; imtihana tabi tutulanların Allah’ın sevdiği ve kurtulmalarını istediği kullar olduğunu bildirmektedir.¹³

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma, kaynak taraması yöntemini öncelikli kullanarak, temel İslam kaynaklarını ve tefsir literatürünü temel almaktadır. Kur’ân tefsirleri, hadisler ve İslam alimlerinin yorumları üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizlerle, imtihan kavramının farklı yorumları ortaya konularak ve bu yorumların tarihsel ve kültürel bağlamları irdelenmiştir. Araştırma ayrıca, dini metinlerin çağdaş yorumlarına, sosyolojik çalışmalara ve bu konuda yapılmış akademik çalışmalara geniş yer verilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırma, klasik tefsirlere ve modern tefsir çalışmalarına dayanmaktadır. Ayrıca, İslam düşünürleri olan el-Gazzâlî, ez-Zemahşerî, et-Taberî, er-Râzî ve çağdaş alimlerin eserleri, imtihan kavramının anlamı ve yorumlanması üzerine derinlemesine bilgi sağlanarak temel kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Araştırma, Kur’ân’da geçmekte olan imtihan kavramıyla ilgili akademik makaleler, tez çalışmaları ve diğerk ilgili literatürü de içermektedir.

¹³ Şâmil Hamdi Döndüren, “İbtîlâ” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1990.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE İMTİHAN ANLAMINA GELEN KAVRAMLAR

Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için Kur'ân'da yer alan imtihan anlamına gelen kavramlara değinmek önem arz etmektedir. Bilindiği üzere Arapça son derece zengin bir dildir. Herhangi bir kelimenin birçok anlamı bulunabilmektedir. Kur'ân'da imtihan anlamı farklı şekillerde verilmektedir.¹⁴ Bunlardan birincisi kök anlamı imtihan olan “imtihan, bela-ibtılâ ve fitne”dir. İkincisi biçim olarak imtihan anlamına gelen “temyiz ve temhis”dir. Üçüncü ve sonuncusu ise mecazi olarak imtihan anlamına gelen; “ilm, rü'yet ve nazar”dır.¹⁵ Ele aldığımız çalışmada bu kavramların Kur'ân'da kullanım şekillerini ve anlamlarını aktaracağız.

1.1. KUR'ÂN-I KERİM'DE İNSANIN SINANMASIYLA İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1.1. İmtihan

Arapçada “MHN” (محن) kuyunun toprağını ve çamurunu çıkarmak, deriyi yumuşatıp yaymak, imtihan etmek, denemek, vurmak, elbiseyi eskitene kadar giymek anlamlarına gelmektedir.¹⁶ Kelime, Arapçada; değerli madenlerin (altın ve gümüş) eritilip saf hale getirilmesinde; “İmtehanü'z-zehebe vel-fiddate” olarak kullanılmaktadır.¹⁷ Aynı zamanda Kur'ân'da “El-Mihne” kelimesi de isim olarak imtihan anlamında kullanılmıştır. El-Mihne ismi; sultanın herhangi birisini alıp imtihan etmesi, imtihan, deneme ve kişinin sakladığı şeyi öğrenmek anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Kur'ân'da yer alan Mümtetine isimli bir sûre bulunmaktadır. Bu sûrenin 10. âyetinde “*Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir*” geçen “imtihane” kelimesinde, kişi ya da

¹⁴ Mehmet Sarı, *Kur'ân Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011,8.

¹⁵ İsmail b. Hammad, el-Cevheri, *es-Sihâh*, Kahire, Afim Md VI, 1982, 2201; Mecdü'd-dîn Muhammed b. Yakup el-Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut 1993, 498; Abdullah b. Ömer Beydâvi, *Envâru't-Tenzil Ve Esrâru't-Te'vil*, (çev. Şadi Eren) Selsebil Yayınları, İstanbul 2010,333; Seyyid Şerîf Ebû'l-Hasen Ali B. Muhammed Cürçânî, *Ta'rîfât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)*, Terc: Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997,140.

¹⁶ Huriye Kılıç, *Kur'ân'da İnsanın Hayır ve Şerle İmtihani*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi

¹⁷ Mehmet Aydın, *Değişim Sürecinde İslâm*, İslâmî Araştırmaları, 2004, VI ,227.

¹⁸ Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tâcu'l- Arûs*, Matbaatu'l- Hayriyye, Mısır, Afim Md IX, 1306, 341.

kişilerin, davranış ve söylediklerindeki samimiyet hususunda, denemeden geçirmek anlamı mevcuttur.

1.1.2. Bela-İbtîlâ

“BLV” (بلو) eskitmek, denemek ve tecrübe etmek anlamlarına gelmektedir. Bu kelime, bir şeyi deneye deneye eskitme anlamını içermektedir.¹⁹ Belâ kelimesinin türevleriyle birlikte Kur'an'da 30 küsur yerde geçtiğini görmekteyiz.²⁰ Kelime isim olarak; belâ, belvâ, beliyye ve bilye şeklinde kullanılmaktadır.²¹ Saydığımız bu isimler Arapçada, hem şer hem de hayır konularında kişinin denenmesinde kullanılmaktadır.²² Kelime A'râf (7/168) ve Enbiyâ (21/35) sûrelerinde geçmektedir. A'râf Sûresi'nin 168 Âyetinde; “...(kötülüklerinden) belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik.” (وَلَوْلَا هُمْ) ve Enbiyâ Sûresi'nin 21/35 âyetinde ise “Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz ancak bize döndürüleceksiniz” şeklinde geçmektedir.²³ (نبلوكم)

“Belâ” kelimesi Enfâl (8/17) ve Târik (86/9) sûrelerinde de kullanılmaktadır. Enfâl Sûresi'nin 17.âyetinde yardımla, ganimetle, sevapla nîmetlendirerek deneme anlamlarında kullanılırken (وَلِنُبْلِي), Târik Sûresinin 9. âyetinde neticede ortaya çıkan durum, ortaya çıkarmak ve ortaya dökmek anlamlarında kullanılmıştır. (وَمَ تَنْبَلِي السَّرَائِرِ). Âyetlerde, kelime doğrudan imtihan manasına gelmemektedir. Lakin yapılan tefsirlere bakıldığında imtihan manasını çıkarmak mümkündür.²⁴

1.1.3. Fitne

FTN'nin (فتن) Arapçada kullanımına bakıldığında değerli madenlerin (altın ve gümüş) eritilip saflığının kazandırılması anlamına gelmektedir. Ek olarak bu kelimenin

¹⁹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-'Arab*, Dar Şadar, Beyrut 1990. XIIIv, 402; Ebû Muhammet Abdullah ibn Abdurrahman Dârimî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul 1992, 19.

²⁰ Yusuf Çelik, "Kur'an ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme.," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no.27, 2007, 161-177.

²¹ Taberî, *Câmiul-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, 156.

²² el-Cevheri, *es-Sihâh*, 2201.

²³ İbn-i Fâris, 1268.

²⁴ Fahreddin Razi, *Tefsir-İ Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, 140.

“ tecrübe etmek, imtihan etmek ve denemek” manaları da mevcuttur.²⁵ Fitne , hayır veya şer olarak kendisiyle insanın durumunun ortaya çıkarıldığı şeydir. “Fitne’de, gerçek mü’mini münâfıktan ayıran bir temyiz söz konusudur.²⁶ Enfâl (8/28), Saffât (37/63), Yûnus (10/85), Tâhâ (20/40, 85, 90, 131) Sûreleri’nde FTN kelimesi geçmektedir. Bu âyetlerde kelimenin kullanımı genel olarak; tecrübe etme, deneme ve imtihan etme manalarındadır. Örneğin Enfâl Sûresinin 28. âyetinde; *“Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah’ın katındadır”* şeklinde aktarılmıştır. Bu âyetlerde kulun sıkıntılarla imtihan edileceği bildirilmiştir.²⁷

FTN Kur’ân’da; ateşe atma (Zariyat 51/13/14), azab (Hac 22/11; Zâriyat 51/13-14), işkence (Ankebût 29/10; Burûc 85/10), cezâ ve belâ (Enfâl 8/25; Mâide 5/71), dünya zevklerine dalıp nifâka düşme (Hadîd 57/14), doğru yoldan çıkma (hak yoldan sapma) (İsra 17/73) ve son olarak azaba neden olan şey (Tevbe 9/49) manalarında da kullanılmıştır.

1.1.4. Temyiz

“TEMYİZ” (تميز) kelimesi Arapçada; benzerlikleri bulunan şeyleri bir araya getirmek/toplamak ve bu benzer şeyleri, muhaliflerinden ayırmak anlamına gelmektedir.²⁸ Kur’ân’da bu kelime dünyevi anlamda bir ayırtırmayı temsil etmek için kullanılır.²⁹ Özellikle Âl-i İmrân Sûresinin 179. âyetinde Allah; *“Allah, mü’minleri (şu) bulunduğunuz durumda bırakacak değildir; sonunda murdarı temizden ayıracaktır. Bununla beraber Allah, size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini ayırdeder...”* buyurmuştur. Âyetlerde kullanılan ayırmak kelimesi tefsire, imtihan olarak geçmiştir.

²⁵ el-Cevheri, *Es-Sihâh*, 2202.

²⁶ Süleyman Kaya, *Kur’ân’da İmtihan*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2002, 15.

²⁷ Aydın, *Değişim Sürecinde İslâm*, 277.

²⁸ Aydın, *Değişim Sürecinde İslâm*, 279.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 402; el-Cevheri, *es-Sihâh*, 2202.

1.1.5. Temhîs

“TEMHÎS” (تمحيص) kelimesi Arapçada; “herhangi bir şeyi arındırmak, altını cürûfundan ayırmak ve saf hale getirmek” anlamlarına gelmektedir.³⁰ Temhîs ise “arındırma, deneme ve imtihan etme” manalarında kullanılmaktadır. Temhîs kelimesi Kur’ân’da sadece bir sûrede geçmektedir.³¹ Bu sûre Âl-i İmrân’dır. Âl-i İmrân Sûresinin 141, 154 geçen kelimenin anlamı “vesvese ve şüphelerden arınma, deneme, imtihan etme, seçme, ortaya çıkarma, arındırma ve temizleme” manalarında kullanılmıştır.³²

1.1.6. İlm

“İLM” (علم) kelimesi Arapçada, “belli bir alana ait sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplin, bir şeyi tam olarak bilme, vakıya uygun kesin inanç, öğrenme ve hissetme” anlamlarında kullanılmaktadır. Kelime, Kur’ân’da da zikredilmektedir.³³ Kur’ân’da geçen anlamı ise “belirlemek, açığa çıkartmak, ayırt etmek, ortaya koymak”dır.³⁴ Bunun yanı sıra ilm kelimesi Kur’ân’da, mecazi bir anlamda kullanılmak suretiyle, kişi ya da kişilerin davranışlarını sergileme biçimi anlamında ve imtihan anlamında da kullanılmaktadır.³⁵

Âl-i İmran Sûresinin 142. âyetinde imtihan anlamında kullanılmıştır. Âyette şöyle denmektedir; “*Yoksa Allah, içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?*”. Yapılan tefsirlerde (Bakara (2/143), Muhammed (47/31), Âl-i İmran (3/124), Ankebût (29/3), Hûd (11/7) sûrelerinin âyetlerinde geçen İlm kelimesi Allah’ın kullarına imtihan muamelesi yapması anlamında kullanılmıştır. Bakara Sûresinin 143. âyetinde geçen “lîna’leme” ifadesi, ayırttırma, Müslümanların ve peygamberimizin durumlarını bilmesi için ortaya çıkarma şeklinde yorumlanmıştır. Bu da doğrudan imtihan ile ilgilidir.

³⁰ Dârimî, *es-Sünen*, 21.

³¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-‘Kur’ân*, 158.

³² Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 403

³³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2203.

³⁴ Dârimî, *es-Sünen*, 22.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 403.

1.1.7. Rü'yet

“RÜ'YET” (رؤية) kelimesi Arapçada; “görülenin kavranması manasına gelir. Rü'yet kelimesi daha çok beş duyu organımızla algılayabildiğimiz şeyler” için kullanılır.³⁶ Tevbe Sûresinin 94. âyetinde Allah; (Seferden) onlara döndüğünüz zaman size özür beyan edecekler. “ *De ki: (Boşuna) özür dilemeyin! Size asla inanmayız; çünkü Allah, haberlerinizi bize bildirmiştir. (Bundan sonraki) amelinizi Allah da görecektir, Resulü de. Sonra görüleni ve görülmeyeni bilene döndürüleceksiniz de yapmakta olduklarınızı size haber verecektir.*” buyurmuştur. Kelimenin âyetlerde kullanımı Allah'ın kullarının davranışlarını izleyeceği yani takip edeceği şeklindedir. Bu âyette kullanılan “rü'yet” kelimesi doğrudan imtihan manasına gelmektedir.³⁷ Tevbe Sûresinin 105. âyetinde de, yine Allah insanlar ne yaparlarsa yapsınlar onları izleyeceğini ve ahirette ona göre muamele göstereceğini bildirmektedir. Aynı zamanda Beled Sûresinin 70. âyetinde malını gurur ile sarf eden ya da sarf etmediği halde yalan söyleyen kişi kınanmaktadır. Âyette Allah bu kullarını izlemekte olduğunu (rü'yet) ve bu kişilerin aldandığını bildirmektedir. Bu da “rü'yet” kelimesinin imtihan manasında kullanıldığını göstermektedir.³⁸

1.2. KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN İMTİHAN EDİLMESİ İÇİN GEREKEN UNSURLAR

İmtihan edilen varlıkta aranan veya atfedilen özelliklere ve test kapsamında varlığın imtihana tutulduğu etkileşimlere bakacak olursak, bir takım unsurlar ortaya çıkmaktadır.³⁹ Hatta bu unsurlardan herhangi birinin olmaması, imtihanın istenilen anlamda gerçekleşmesini engeller. Bu unsurları akıl, irâde, iman, vahiy, peygamber, kitap ve şeytan olarak ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutacağız.

³⁶Eb'l A'lâ Mevdûdi, *Tefhimu'l Kur'ân*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, 506.

³⁷ Dârimî, *es-Sünen*, 22.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, 402.

³⁹ Halis Albayrak, *Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi*, Barış Yayınları, İstanbul 1993,48.

1.2.1. Akıl

Kur'ân'a göre insanı ilahi sorumluluk altına sokan akıldır.⁴⁰ İşte bu “akıl” sayesinde insan, varlığın en ayrıcalıklı yerinde oturuyor ve dinî talimatların muhatabı oluyor.⁴¹ Akıl çeşitli yönleriyle tarif edilmiştir (Ahzab 33/72). Akıl, Kur'ân'da “akıl” ismiyle anılmaz.⁴² Akıl yerine; kalb, fuâd, lübb gibi kelimelerle kullanılmaktadır. Kur'ân, aklın mahiyetinden bahsetmez, onun imanla ilgili gerekliliği ve işlevinden bahseder. Örneğin Rûm Sûresi'nin 24. âyetinde; “*Yine O'nun kanıtlarındandır ki, korku ve ümit vermek üzere size şimşegi gösteriyor, gökten su indirip ölümünün ardından yeryüzünü onunla canlandırıyor. Gerçekten bunda, aklını kullanan kimseler için ibretler vardır*” denilmektedir. Âyet-i Kerîmede Allah, göklerden yağmurun indirilmesinde bir hikmetin olduğunu ve bunu düşünüp, akıl edenler için ibretlerin bulunduğunu bildirmektedir. Kur'ân'da, doğrudan akıl zikredilmemiş, onun yerine; akletme (taakkul), hatırlama (tezekkür) ve düşünme (tefekkür) kavramları kullanılmıştır.

Kur'ân'a bakıldığında; akıllı, bilgi edinmeye yarayan bir güç şeklinde tarif ettiği ve kişinin bu güç sayesinde bilgi edinebildiği görülmektedir. Buna örnek olarak; ilgili âyetlerde, gökten yağmurun indirilmesi, onunla öldükten sonra arzın tekrar hayata kavuşturulması, “aklını kullanan bir kavim için alınacak derslerin var olduğu” bildirilmektedir.⁴³ Bu ayetle düşünen bir kavmin ibret alıp tövbe edeceğini ve sapkınlıklara son vereceğini vurgular.

Kur'ân'da akıl kelimesinin âyetlerde yer alan bu kullanımına bakıldığında, görünen ile görünmeyeni ve yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişkiyi tanımlamaya ve insana yüklenen sorumlulukları tanımlamada kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, aklın sadece bilgileri derlemek ve yeni şeyler öğrenmek için kullanılmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁴ Kur'ân'a göre, Allah'ın kullarına lütfettiği akıl; kişileri doğru yola sevk etmede ve onları imana ulaştırmada önemli bir araçtır. Bunun en büyük dayanağı ise Talâk Sûresinin 10. âyetinde Allah'ın kullarına; “*Ey İnanan akıl sahipleri*” ... şeklinde seslenmesidir.

⁴⁰ Mülk 67/10

⁴¹ Recep Erdoğan, *Kur'ân ve İnsan Psikolojisi*, İlkadım Yayıncılık, Ankara 1988, 27.

⁴² Abdu'hadi el-Arâşki, *İslam Gerçeği ve İnsan*, Ter. Mustafa Bilgen, Kültür Yayıncılık, İstanbul 2001,4.

⁴³ Aydın, *Değişim Sürecinde İslâm*, 282; Erdoğan, *Kur'ân ve İnsan Psikolojisi*, 27.

⁴⁴ Akseki, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, 14.

Kur’ân’da aklın olumsuz kullanımına da vurgu yapılmaktadır. Kimi âyetlerde (Enfâl 8/22), Allah’ın kullarına çok önemli bir nimet olarak verdiği aklı, bazılarının tam manasıyla kullanmadığını ve bunun sonucunda sapkınlardan olduğu belirtilmektedir.⁴⁵ Câsiye Sûresinin 23. âyetinde ise “*Kulakları mühürlü olanların, gözleri perdeli olanların ve kalpleri hastalıklı olanların, doğru ile yanlış ayırt etmelerinin ve sezmelerinin ortadan kaybolduğu*” bildirilmektedir. Dikkat edilirse bu çerçevede duyuların, aklın ve kalbin bir bütün olarak ulaşacağı bilgi, deney ve gözlemle elde edilen bilgi değildir.

1.2.2. İrâde

“İrâde” kişinin herhangi bir şeyi yapip-yapmama konusunda karar verebilme, seçme, isteme, istememe ve kastetme anlamlarına gelmektedir. Kişinin imtihana tabi olmasının en önemli şartlarından bir tanesi de “irâde”sinin bulunmasıdır. İrâde kavramı Kur’ân’da sıkça karşılaşılan bir kavramdır. Kur’ân’da özellikle, irade iki şeyden birini seçmek anlamında kullanılır ve bu kullanımda kişinin hürriyetinin varlığı söz konusudur.⁴⁶ Aynı zamanda Kur’ân’da irâde kavramı fiil formda kullanılmıştır. Bu âyetlerden bazılarına örnek vermek konunun anlaşılması açısından önemlidir.⁴⁷

Âl-i İmrân Sûresi’nin 145. âyetinde; “*Her kim, dünya nimetini isterse, kendisine ondan veririz; kim de âhiret sevâbını isterse, ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız*”, Kehf Sûresi’nin 29. âyetinde “*Ve de ki: Hak Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin...*”, Fussilet Sûresinin 40. âyetinde ise “*Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O yaptıklarınızı görmektedir*” buyrulur. Kur’ân’da, doğru ve yanlışın birbirinden ayrıldığı ve insanın bunlardan birini kendi iradesiyle seçeceği bildirilmiştir. Bakara Sûresinin 56. âyetinde “*Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah’a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir*”. buyrulmuştur. Âyetten de anlaşılacağı gibi kişinin irâdesini hür bir şekilde kullanabileceği görülmektedir. Allah, kullarının yapacağı doğru ve yanlış hareketlerin tamamını onların iradesine bırakmıştır.

⁴⁵ Erdoğan, *Kur’ân ve İnsan Psikolojisi*, 29-30.

⁴⁶ Ahmet Lütü Kazancı, *İslam’da İrade, Kaza ve Kader*, İstanbul 1966,7; Hasan Keskin, *Kur’ân-ı Kerim’de Fitne Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003,77.

⁴⁷ Şadi Eren, *Kur’ân’da Dua*, Işık Yayınları, İzmir 1996,3; Sadık Kılıç, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya 2011,23.

1.2.3. Güç ve Kabiliyet (İstitâat)

İmtihanda mükellefiyetin bir diğer şartı ise istitâat (güç ve kabiliyet)'tir. İstitâat kısaca kişinin herhangi bir şeyi yapmaya ya da onu terk etmeye gücünün yetmesi anlamına gelmektedir. İslam filozoflarına göre insan özgür iradesiyle birçok fiil gerçekleştiren bir varlıktır.⁴⁸ Herhangi bir şeyi yapması için o güce sahip olması gerekmektedir. İstitâat kavramı Kur'ân'da fiiller ile birlikte kırk iki yerde geçmektedir. Bazı kullanımlarda, kulun Allah'ın emirlerini yerine getirebilmesi için belirli bir güce sahip olması ve bunun için çabalaması gerektiğine vurgu yapılmakta iken bazı âyetlerde de, onun her şeyi yapabilme gücünün olmadığına dikkat çekilmektedir. İslam âlimlerinin çoğunluğu, kişinin belirli şeyleri yapabilmesi için kendisinde istitâat'ın var olması gerektiği konusunda ortak fikre sahiptirler.⁴⁹

1.2.4. Vahiy

İmtihan kavramının gerçekleşebilmesi için vahiy son derece önemli bir yere sahiptir. Bilindiği gibi Allah hemen hemen her topluluğa kendisinin varlığını peygamberler aracılığıyla bildirmiştir.⁵⁰ Vahiy kişinin imtihan edilebilmesi için önemli bir hususu oluşturmaktadır; zira imtihanın ön şartlarından bir tanesi de kişinin Rabbini bilmesi ve iman etmenin şartlarından haberdar olmasıdır. İnsanlığın dünyadaki serüveni, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın cennetten kovulması ile başlamış ve o günden sonra Allah, kullarının hidayete ermeleri için kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Örneğin Beled Sûresi'nin 10. âyetinde; *"Ona iki yol (doğru ve yanlış) göstermedik mi? Denerek; Allah'ın vahiy ile kullarına doğru ve yanlış yolu gösterdiği bildirilmektedir. Kur'ân'da Peygamberin insanları vahiy ile ikaz ettiği bildirilmektedir. Allah Enbiyâ Sûresi'nin 45. âyetinde "De ki: Ben, sadece, vahiy ile sizi ikaz ediyorum. Fakat, sağır olanlar, ikaz edildikleri zaman bu çağırışı duymazlar" buyurmuştur. âyetten de anlaşılacağı gibi vahiy peygamberlerin Allah'dan aldığı ve insanları ikaz ettiği mesajlardır, bu mesaja uyup uymamak insanların kendisine kalmıştır.*⁵¹

⁴⁸ Seyyid Kutup, *Fi Zilali-l Kur'ân*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, 86.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 256-264

⁵⁰ Zümer 39/65

⁵¹ Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986, 76.

1.2.5. Peygamber

Allah kullarına emir ve yasaklarını bildirmek için insanlar arasında peygamberler seçmiş ve onlara vahiy yolu ile bilgi göndermiştir. İnsanı mükellef konumuna getiren şey; insanlar arasından seçilen peygamberlere gönderilen vahiydir.⁵² Kur'ân'a bakıldığında, peygamberleri sunuş şeklinde; insanlara mesaj taşıyıcılık görevlerinde hal ve hareketleri ile insanlara örnek oluşları⁵³ ve insanları yönlendirmedeki şekilleri ile insanların imtihanlarında önemli bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Zira Kur'ân'da resullerden bahsedilirken; nebî ve resul vasıflarının yanında müzzekkir, beşîr ve nezîr vasıfları kullanılır.⁵⁴

Kur'ân'da kullanılan bu vasıflardan peygamberlerin; korkutucu, müjdeleyici ve öğüt verici özellikleri ile insanlara rehberlik yaptıkları anlaşılmaktadır. Hz. Âdem döneminde başlayan ve Hz. Muhammed (s.a.v) ile son bulan peygamberlik görevi aslında bir çeşit ikna etme çabasının kronolojisini oluşturmaktadır.⁵⁵ Gönderilen hemen hemen her peygamber yalvarış ve yakarış ile insanları ikna etmeye çalışmıştır. Daha önceki başlıklarda değindiğimiz akıl Allah katından insanlara bağışlanmış en değerli nimetler arasında yer alır. Allah kullarına akıl vermekle yetinmeyip, onların doğruya ulaşmaları için içlerinden peygamberler seçip görevlendirmiştir. Şûra Sûresi'nin 52. âyetinde Allah; *“Muhakkak ki sen doğru bir yola rehberlik ediyorsun”* buyurmuştur.

Kur'ân'da yirmi beş peygamberin ismi geçmektedir. Fakat Allah; Mü'min Sûresi'nin 70. âyetinde bu peygamberlerin dışında da peygamberler yolladığını bildirmektedir. Ra'd Sûresi'nin 7. âyetinde Allah her kavmin bir rehberi olduğunu altını çizmiştir. *“Andolsun ki biz, “Allah'a kulluk edin ve Tâğut'tan sakının “ diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak ettiler. Yeryüzünde gezin de görün, inkâr edenlerin sonu nasıl olmuştur”*⁵⁶ âyetinden peygamberlerin insanoğluna rehberlik ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Kur'ân'da insanların cezâ ve mükâfatları,

⁵² Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995,19.

⁵³ Ahzab, 33/21.

⁵⁴ Fâtır, 35/24.

⁵⁵ Mustafa Erdem, *Kur'ân'da İlk İnsan*, IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, Fezr Yayınları, Ankara 1998, 8.

⁵⁶ Nahl 16/36

peygamberlerin gönderilmesine bağlanmıştır. Zira İsrâ Sûresi'nin 15. âyetinde; ...”Biz bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz” şeklinde buyrulmuştur.⁵⁷

1.2.6. Kitap

Çalışmanın bu bölümünde ele aldığımız kitaptan kasıt, peygamberlere gelen vahiylerin yazıya geçirilmiş halidir. Allah görevlendirdiği bazı peygamberlere kitap göndermiştir. Âl-i İmrân Sûresi'nin 3-4. âyetlerinde; “(Rasûlüm!) O, sana Kitab'ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak tedricen indirmiş; daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ile İncili ve Furkan'ı indirmiştir”. Şeklinde buyrulmaktadır. Aynı zamanda Bakara Sûresinin 185. âyetinde Kur'ân'ın doğru yol gösterici olarak ramazan ayında indirildiği belirtilmektedir. Mâide Sûresinin 44-46. âyetlerinde ise Tevrat, İncil ve Kur'ân'ın isimleri geçtikten hemen sonra bu kitapların, insanları hidayete erdirmek için indirildiği bildirilmektedir.

1.2.7. Şeytan

Kişilerin imtihan edilmesinde en önemli araçlardan bir tanesi de şeytandır. Kur'ân'a göre şeytan; sadece kötülüğe hizmet eden bir varlıktır. Şeytanın şer ile iç içe olması kişilerin imtihanında sürekli olarak kullanılmasına neden olmuştur. Şeytan Hz. Adem'e secde etmemiş (Hicr 34-35; Sâd 77-78) ve Allah'ın emrine karşı gelmiş ve Allah'tan izin isteyerek Adem'in soyunu hak yoldan ayırmaya çalışmıştır.

Allah, şeytanın insan imtihanındaki yerini şu şekilde açıklamaktadır. “Halbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu. Ancak ahirete inanani, şüphe içinde kalandan ayırdedip bilelim diye (ona bu fırsatı verdik). Rabbin gerçekten her şeyi koruyandır.”⁵⁸ yine benzer bir âyette şöyle buyrulur ; “(Allah, şeytanın böyle yapmasına müsaade eder ki) kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaştıranlar için, şeytanın kattığı şeyi bir deneme (vesilesi) yapsın. Zalimler, gerçekten (haktan) oldukça uzak bir ayrılık içindedirler”⁵⁹ âyetlerden de anlaşılacağı gibi şeytan, insanların imtihan edilmesinde önemli bir araçtır ve âyetlerde şeytanın menfi bir yönü olduğu

⁵⁷ Akseki, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, 24.

⁵⁸ Sebe 34/21

⁵⁹ Hac 22/53

anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Kur'ân'da mecazi olarak şeytanlaşmış varlıklardan da bahsedilmektedir. Âdemoğlu bu varlıklar ile de imtihan edilmektedir.⁶⁰

Âyetlerden de anlaşılacağı gibi şeytanın insan üzerinde herhangi bir nüfuzu bulunmamaktadır. Şeytanın insanları hak yoldan saptırmak için kullandığı en yaygın araç ise vesvesedir. Bu vesveseler Kur'ân'da detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kulların boşa yaratılmış olduğu telkini (Allah'ın yarattıklarında yapısal bozukluğa sebep olma) (Nisâ 4/199-120)
- İçinde iman bulunmayan kalplere musallat olma ve vesvese vermesi (Meryem 19/83)
- Cinayet, kavga ve dövüşe sebebiyet verme (Kasas 28/15)
- Ademoğulları arasına nifak (kin) neden olma (Mâide 5/91)
- Allah'ı unutturma ve ibadetten alıkoyma (Mâide 5/91)
- Ölümü unutturma (Muhammed 47/25)
- Kötü alışkanlıklara (içki, kumar vb.) teşvik etme (Mâide 5/90)
- Fakirlik korkusu ile kulların mantıklı davranmasını engelleme (Bakara 2/268)
- Ademoğullarını kötülüğe, hayasızlığa ve Allah hakkında bilmediği şeyleri söyletmeye çalışması (Bakara 2/169; Nahl 16/63)

Allah kullarını şeytanın kötülüklerine karşı sık sık uyarır. Âraf Sûresi'nin 27. âyetinde ilk kandırılan Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya vesvese vermesi ve cennetten kovulmalarına neden olması, şeytanın insanlar için ne denli tehlike oluşturduğunun kanıtları arasında yerini almaktadır. Allah'ın, şeytan ile ilgili indirdiği âyetlere bakıldığında çoğu âyette insanları uyardığı görülmektedir.

Fâtır Sûresi'nin 6. âyetinde ve Zuhuf Sûresi'nin 62. âyetinde şeytanın Ademoğullarının apaçık düşmanı olduğu aktarılmaktadır. Nur Sûresi'nin 21. âyetinde şeytanın takip edilmemesi gereken bir varlık olduğunu, A'râf Sûresi'nin 200-201. Âyetleri ve Nahl Sûresi'nin 16/98. âyetinde; şeytanın vesvesesine karşı uyanık olunması gerektiğini ve İbrahim Sûresinin 21-22. âyetlerinde kalbi ve imanı sağlam olanlara şeytanın hiçbir şey yapmayacağı bildirilmektedir.

⁶⁰ En'âm, 6/112-113

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA GEÇMEKTE OLAN BAŞLICA İMTİHAN KONULARI

Allah kullarının yeryüzünde başıboş bırakılmayacağını ve bir takım sıkıntı ve ferahlıklar ile imtihan edileceğini açık bir şekilde bildirmiştir.⁶¹ Kur'ân, insan hayatının hemen hemen her alanına dokunan ve kulların yanı sıra düşmemeleri için önemli bilgiler veren ve bu bilgilerin insan hayatına entegre edilmesini sağlayan son derece önemli bir kitaptır.⁶² Özellikle, insanların bir takım olumlu ve olumsuz durumlar karşısında hâl ve hareketlerinin izleneceğini ve bunun sonucunda iyi ile kötünün birbirinden ayırt edilip ona göre muamele gösterileceğini bildirmesi açısından; Kur'ân-ı Kerîm indirildiği günden, günümüz ve sonrası için son derece önemli bir yere sahiptir. Kutsal kitapta, Âdemoğullarının bir takım olumlu ve olumsuz durum karşısında imtihana tabi tutulacağı bildirilmiştir. Bu imtihan araçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.⁶³

2.1. İMAN İLE İMTİHAN

Allahın varlığına ve birliğine dayanan iman meselesi, Hz. Âdem'den başlayıp Hz. Muhammed'e kadar gelen ilahî vahyin en temel umdesi olmuştur. İman duyu organlarıyla algılanabilecek bir durum değil duyguyla kalbin tatmin olmasıyla algılanabilecek bir durumdur.⁶⁴ “İman” kelimesi “e'-m-n” fiilinin mastarı olup, Arapça'da “bir şeye tereddüt etmeden kesin olarak inanmak, kalben tasdik etmek, güvende olmak, bir konuda birisine itimat edip teslimiyet göstermek” manalarına gelmektedir.⁶⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen kavramların merkezinde Allah kavramı vardır. Kur'ân'ın insan ile ilişkisinin merkezinde ise “iman” kavramı vardır.⁶⁶ Nitekim Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar gönderilen tüm peygamberlerin ilk vazifesi “*bir olan Allah'a*” davet etmek olmuştur.⁶⁷ “*Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine,*

⁶¹ Akseki, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, 30.

⁶² Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997,52.

⁶³ Şevki Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'ân*, İrşad Kitaplığı, Ankara 1997,54.

⁶⁴ Ayla Ayhan, *Ayetler Işığında İmanın Mahiyeti* (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2019, 2.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, 13/23; El-Fîrûzâbâdî, *El-Kâmûsü'l-Muhît*, 1176.

⁶⁶ Zeynel Abidin Alptekin, *Kur'ân'da İman Kavramının Semantik Analizi* (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2009, 9.

⁶⁷ İbrâhîm 14/52; El-Enbiyâ 21/25.

peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır."⁶⁸ şeklinde belirtildiği gibi öncelik iman sahibi olmaktadır. Bu basamak geçilmeden yapılan hiçbir amelin Allah katında değeri yoktur. Zaten bunun için iman da ilk şartı Allah'a hiçbir ortak koşmadan iman etmektir. Bakara Sûresinin 82. ayetinde vurgulandığı gibi bu iman ve onun gereği olan davranışlar yapıldıktan sonra yani imtihan süreci atlatıldıktan sonra sonuca/amaca ulaşılmış olacaktır.⁶⁹

İman meselesinin mahiyeti hakkında İslâm âlimlerinin farklı görüşleri mevcuttur. Bunlar bizim çalışma konumuz dışındadır. Allah katında sorumlu bir varlık olan insanın farklı değerlendirmeye tâbi tutulduğu ilk imtihan, iman-inkâr imtihanıdır.⁷⁰ İman, insanın inancını yaşamıyla bütünleştirmesi, imtihan da bu bütünleşmenin sağlanmasıdır.⁷¹ Netice itibarıyla görüyoruz ki Allah'a iman İslâm için olmazsa olmaz ilk şarttır. İnsan için de iman etmek kendi akıl⁷² ve iradesiyle⁷³ karar vereceği⁷⁴ bir husus olup âhiret hayatını da etkileyecek bir imtihan vesilesidir.⁷⁵

2.2. AMEL İLE İMTİHAN

Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) izahına göre, Allah'ın insanları yaratma hikmeti, insanların yaşaması, nimetlerin lütfedilmesi ve taatlerle yükümlü kılınmaları ile günahlardan sakınmaları üzerinedir. Bu bağlamda, amellerin farklı türlerde değerlendirilebileceği belirtiliyor.⁷⁶ Hz. Peygamber'in imtihanın Allah'ın yasaklarından en çok sakınan ve O'na itaatte en hızlı davrananları belirlemek için yaratıldığını

⁶⁸ Nisâ 4/136.

⁶⁹ Merve Saçlı, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Amellerin Boşa Çıkmasında İnanç Faktörü", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/10 (Haziran 2019), 146.

⁷⁰ Zeki Duman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yayınevi, Ankara 2016, 173

⁷¹ Behlül Tokur, *İmtihan Psikolojisi Var Olmanın Hakkını Vermek: İmtihan*, Fecr Yayınevi, Ankara 2018, 30.

⁷² Yûnus 10/42.

⁷³ Mehmet Yaşar Soyalan, *Kur'an ve İnsan*, Araştırma Yayınları, Ankara 1999, 112; Kılıç, *Kur'an'da İnsanın Hayırla ve Şerle İmtihanı*, 25-26.

⁷⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, İFAV, İstanbul 2018, 102.

⁷⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2019, 289.

⁷⁶ Ebu'l-Kâsım Mahmûd B. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'it-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Beyrût 2008, II/361.

açıklaması, bu kişilerin amellerinin özel bir öneme sahip olduğunu ve imtihanın böyle kişileri belirlemek için yaratıldığını açıkladığı nakledilmektedir.⁷⁷

İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201), Allah Teâlâ'nın insanları, yaptıkları eylemler karşılığında ödüllendirmek ve yer ve gökteki delillerden ibret almayarak inanmayanları cezalandırmak için imtihan ettiğini ifade etmektedir. İyi amelin ve bu amelleri işleyenlerin ne anlama geldiği konusunda müfessirler arasında dört farklı görüş bulunmaktadır: Haramlardan en çok sakınan ve Allah'a itaatin zamanını geciktirmeyenler; Allah'a tâat konusunda en iyi olanlar; akli en tam olanlar; ve dünyada en zahit olanlar.⁷⁸ İbnü'l-Cevzî'nin görüşlerinde ibadeti zamanında yapma ve mükemmeliyetin yanı sıra verâ ve zühd kavramlarının ön planda olduğu görülmektedir. Bu, Zemahşerî'nin takva ve müttaki kavramlarındaki “duyarlı dindarlık” vurgusuyla örtüşmektedir. Öte yandan, Kurtubî (ö. 671/1273) İbnü'l-Cevzî'nin görüşlerinden farklı olarak Hz. İsa'nın bir rivayetini aktarır: Hz. İsa, uyuyan bir adama “Ey uyuyan, kalk da Allah'a kulluk et” der. Adam uyanıp “Ben kulluk ettim” yanıtını verince, Hz. İsa “Nasıl kulluk ettin?” diye sorar. Adam, “Dünyayı ehline bıraktım” der. Bunun üzerine Hz. İsa “Uyumaya devam et, sen âbidlerden oldun” şeklinde yanıt verir.⁷⁹ Bu rivayette, dünyaya meyletmemek ve zühd olgusunun (dünya malına karşı ilgisizlik) önemi vurgulanmaktadır. Dünya sevgisinin birçok kötülüğün kaynağı olduğu düşünülürse, sünnet üzere yaşanan zühdün takva ve ihsânı (Allah'a karşı derin saygı ve güzel davranışları) elde etmek için gerekli bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, iman konusunu detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra, imanını amelle temellendirme meselesine büyük önem verir. . Kur'ân'da bazı âyetlerde iman ile salih amelin yanyana kullanıldığı zaman zaman görülen bir durumdur.⁸⁰ Bu bağlamda, Kur'ân'da amelin imanla iç içe geçtiği, iman edenlerin eylemlerinin de bu inançla uyumlu olması gerektiği vurgulanır. İman ve amel arasındaki bu ilişki, bireyin hem ruhsal hem de toplumsal hayatını şekillendiren temel bir prensiptir.⁸¹ Kur'ân, insanın sorumluluğunu önce iman etmeye, ardından da salih ameller işlemeye yönelik olarak iki temel ilkeye

⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmi'zî 't-tenzîl ve 'uyûni'l-eşkâvîl fi vücûhi't-te'vil*, III /184-185

⁷⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddînabdurrahmân B. Alî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr Fî 'ilmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrût: 1431, II/359.

⁷⁹ Abdullah B. Muhammed B. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle Beyrût 1427, 11/76-77.

⁸⁰ Burûc Suresi 85/11

⁸¹ Süleyman Uludağ, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1991.

indirmektedir. Bu anlayış, kişinin hem inanç hem de davranışsal düzeyde doğru bir yaşam sürdürmesini öngörür ve İslam'ın bireysel ve toplumsal değerler sisteminin merkezinde yer alır.⁸² Bir önceki başlıkta, imanın İslam dini için vazgeçilmez bir şart olduğunu belirtmiştik. İman ve inkâr arasında belirgin ve değişmez bir sınır vardır. Amel, imandan sonra önemli bir inanç unsurudur. Müslüman bir birey, ameliyle imanını tasdik eder ve güçlendirir. Bu nedenle, iman ve amel arasındaki ilişki, dini inancın somut bir tezahürüdür.⁸³ Kur'ân'da imanın ardından amelin vurgulanması, birçok ayette görülmektedir. Bu vurgu, sadece inancın yeterli olmadığını, aynı zamanda bu inancın gerektirdiği davranışların da önemini ifade eder. İman ve amel arasındaki bu sıkı ilişki, Müslümanların hem inanç hem de eylem boyutunda bütüncül bir yaşam sürmeleri gerektiğini belirtir. Bu anlayış, Kur'ân'ın ahlakî ve etik öğretisinin temel taşlarından biridir.⁸⁴ İman eden bireyler, mümin sıfatını kazandıktan sonra yaşamları boyunca çeşitli sınavlarla karşılaşır. Bu sınavlar, kişinin inanç doğrultusunda amel etme yeteneğini ve kararlılığını test eder. İmtihanlar, müminlerin sabır, azim ve doğruluk gibi erdemlerini geliştirmelerine katkıda bulunur ve imanlarını pekiştirmeyi amaçlamaktadır.⁸⁵ İnsan, imanla başladığı serüvenini amel ile sürdürmelidir. Bu bağlamda, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri yerine getirerek yükümlü olduğu görevlerini yerine getirmesi gerekmektedir.⁸⁶

2.3. HAYIR VE ŞER İLE İMTİHAN

İmtihanlar, kişinin kullukta samimiyet derecesini ortaya koymada önemli bir rol üstlenmektedir. Hayır ve şer gibi farklı durumlarla karşılaşan bireyler, sabır ve şükür gibi erdemlerle bu imtihanlardan geçer. Şerle karşılaştığında sabır gösterme, hayırla karşılaştığında ise şükretme, kişinin manevi olgunluğunu ve samimiyetini test eder. Bu

⁸² Ömer Demir, *Kur'ân Kavramları Bağlamında Yaşam Boyu Salih Amel*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013, 22.

⁸³ Demir, *Kur'ân Kavramları Bağlamında Yaşam Boyu Salih Amel*, 100.

⁸⁴ Bakara 2/82, En-Nisâ 4/57-122-124, A'râf 7/42, Yûnus 10/9.

⁸⁵ Kerim Buladı, "Kur'ân Çerçevesinde Hayat ve İmtihan", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21 (2011), 76.

⁸⁶ İsmail Karagöz, "Kur'ân'da Salih Amel Kavramı Salih ve Muslih İnsanların Özellikleri", *Diyanet İlmî Dergisi*, 33/2 (1997), 72.

süreç, bireyin karakter gelişimi ve dini bağlılığının derinliğini yansıtmaları açısından kritik öneme sahiptir.⁸⁷

İnsanın yaşamı, çeşitli nimetler ve zorluklarla geçebilir. Hoşa giden mal, mülk, evlat ve sağlık gibi nimetler, kişinin sınavının bir parçası olarak değerlendirilebilirken; yokluk, hastalık, şeytan ve düşman saldırısı gibi zorluklar ise şer gibi görünen imtihanlardır. Bu dualite, bireyin karakter gelişimi ve manevi olgunlaşması açısından önemli bir sınav alanıdır.⁸⁸ Kişinin hastalık, savaş, can ve mal kaybı gibi musibetlere karşı tavrı, imtihanını kazanıp kazanmadığını gösteren bir işarettir. Bu durumlar, kişinin Allah'a olan bağlılığını ve inancını test etmek amacıyla yaşanır. Eğer kişi, bu tür zorluklar karşısında kendisinin bir imtihan sürecinde olduğunu bilirse ve Allah'ın iradesine uygun davranırsa, imtihanı kazanmış sayılır.⁸⁹ Maruz kaldığı musibetler karşısında Allah'a isyan eden ve nimetleri kendi çabasıyla ilişkilendiren kişi, imtihanı kaybetmiş sayılır. Allah Teâlâ, kişiyi hem hayır hem de şerle sınavarak imtihan eder; *"Her nefis ölümü tadıcıdır. Biz sizi, şerle de, hayırla da deneyerek imtihan etmekteyiz. Ve siz bize döndürüleceksiniz"*⁹⁰ Bu ayet, insanın hayatındaki zorluklar ve nimetlerin, Allah'ın takdirinin birer parçası olduğunu ve nihayetinde insanların Allah'a döneceğini vurgular.

İnsanoğlu, doğumundan ölümüne kadar Allah tarafından çeşitli şekillerde imtihan edilir. Bu imtihanlar, kişinin samimiyetini ve gerçek karakterini ortaya koyar. Allah Teâlâ, kullarını helal ve haram, rahatlık ve darlık gibi farklı durumlarla test eder. Bu süreç, bireylerin nimetlere şükredip şükretmediği ve zorluklar karşısında sabredip sabretmediğini belirler.⁹¹ Bu bağlamda, birey hem inancındaki hem de ahlakî değerlerdeki samimiyetini gösterebilir. İman ve ahlakî değerlere olan bağlılık, kişinin karakterinin ve etik anlayışının derinliğini yansıtır ve bu sayede toplumsal ve bireysel düzeyde güven ve saygı kazanmaktadır.⁹²

⁸⁷ Semra Kaya, *Kur'an'a Göre Kulluk-İmtihan İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2017, 76.

⁸⁸ Ahmet Kalkan, *Kur'an Kavramları*, Davud Emre Yayınevi, İstanbul 2011, VI /184.

⁸⁹ Özarslan, Selim, *"Doğal Afetler Karşısında Din ve Diyanet Hizmetleri"*, IV. Din Şurası Tebliğ Ve Müzakereleri, Ankara (12-16 Ekim 2009), 474.

⁹⁰ Enbiyâ, 21/35

⁹¹ Kurtubî, *el-Câmiu'l-Ahkâm'l - Kur'an*, XIV/2002.

⁹² Talat Sakallı, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XIII/156.

Hastalık, yoksulluk gibi zorlu durumlarla karşılaşan bireyler, bu tür musibetler aracılığıyla kendi acizliklerini ve çaresizliklerini fark ederler. Bu farkındalık, onları tüm güç ve çözümleri elinde bulunduran Yüce Allah'a yönelmeye ve O'na sığınmaya yönlendirir. Nitekim, Kur'ân'da bu durum şöyle ifade edilmiştir: *"Biz insana nimet verdiğimizde o yüz çevirir, başını alır uzaklaşır. Fakat kendisine sıkıntı dokununca bir de bakarsın uzun uzun yalvarır durur."* Bu ayet, insanoğlunun nimetler karşısında şükretmek yerine genellikle nankörlük ettiğini, ancak sıkıntılarla karşılaştığında Allah'a yöneldiğini belirtir." Böylece kişi, nefesine şer gibi görünen musibetlerle karşılaşarak sağlık ve rahatlığın sürekli olmadığını ve hayatın bir amaca hizmet ettiğini fark eder.⁹³ Sağlık ve afiyet kişinin gaflete düşmesine neden olabilecekken, bolluk ve kıtlık, sıkıntı ve rahat, üzüntü ve sevinç gibi durumlar, kişinin düşünerek ibret alması ve Allah'a karşı samimiyet, sadakat ve sabır gibi erdemlerini ortaya koyması amacıyla yaşanmaktadır. Bu musibetler ve nimetler, bireyin manevi olgunlaşmasını teşvik etmekte ve yaşamındaki dengeyi sağlamaktadır.⁹⁴ Kişi sıkıntı ve musibetlerle imtihanı sırasında sabır ve teslimiyet gösterip bolluk ve nimet dönemlerinde ise şükürsüzlük ve öz disiplin eksiklikleri gösterebilir. Bu durum, bireylerin zorlu koşullarda başarılı olup refah zamanlarında başarısız olabileceğini gösterir. Sıkıntı anlarında kazanılan imtihan, rahat dönemlerdeki gaflet ve heva ve arzulara uyma eğilimleri nedeniyle kaybedilebilir.⁹⁵ Allah Resûlü, müminin sevinçte şükrettiği ve belâda sabrettiği için her hâlinin onun lehine olduğunu ifade eder. Bu yaklaşım, müminin her durumda olumlu bir tutum sergilemesini ve manevi kazanç elde etmesini sağlar.⁹⁶

2.4. MAL VE EVLATLA İMTİHAN

Mal, Allah Teâlâ'nın kullarına dünyadaki geçimlerini sağlamak için bahşetmiş olduğu bir nimetidir.⁹⁷ Kur'ân'da müşriklerin mallarını ve nüfuslarını öne sürerek İslâm davetini reddetmelerinden anlaşılmaktadır ki cahiliye toplumunda Araplar malları ve çocuklarıyla kibirlenmektedirler. Bir âyette geçen *"Biz servet ve nüfus açısından*

⁹³ Özarslan, *Doğal Afetler Karşısında Din Ve Diyanet Hizmetleri*, 474

⁹⁴ Ali Yıldız Musahan, "Müslüman Düşüncesinde Musibet-Rahmet İlişkisi", *Akev Akademi Dergisi*, 20/66, (Bahar- 2016) 129-142,134.

⁹⁵ Kutup, *Fi-Zilâl-İl-Kur'ân*, VIII/34.

⁹⁶ Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, *Sahihu'l-Müslim*, Zühd ve Rekâik, 64, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

⁹⁷ Nisâ 4/5.

*üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız.”*⁹⁸ ifadesi bunun en kanıtlayıcı örneğidir. O dönem için çocuk ve mal çokluğu gurur sebebi sayılmaktadır. Aynı zamanda da bunlarla toplum nezdinde önemli bir etki gücüne sahip olunmaktadır.⁹⁹

Kur’ân-ı Kerîm dönemin toplumsal gerçeğine ışık tutarak Müslümanlara imtihanın sebebini ve zorluğunu göstermektedir. Malın insanı zafiyete düşürüp asli vecibelerinden alıkoyması “*Onların içinde öyleleri var ki, “Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz” diye Allah’a söz vermişlerdi.*”¹⁰⁰ âyeti üzerinden örneklemek mümkündür. Zira âyetin sebeb-i nüzûlü olarak gösterilen Sa’lebe b. Hâtıb olayı oldukça ibret vericidir. Rivayete göre Sa’lebe Hz. Peygamber’e gelerek Allah’ın kendisine fazla mal ihsan etmesi için dua etmesini talep eder. Hz. Peygamber, şükrünü eda edebileceği az malın, hakkını veremeyeceği çok maldan daha hayırlı olduğunu söyler ve Sa’lebe’nin bu talebini geri çevirir. Ancak Sa’lebe çok malı olduğu takdirde bunun hakkını verebileceğini iddia edip Hz. Peygamber’den kendisi için dua etmesini ister. Sa’lebe’nin bu ısrarı üzerine Hz. Peygamber Sa’lebe için dua eder. Sonrasında Sa’lebe bir davar edinir. Zamanla hayvanları öyle çoğalır ki Medine dışında bir bölgeye yerleşir. Cuma ve hatta vakit namazlarını aksatmaya başlar. Hz. Peygamber Sa’lebe’nin durumunu soruşturur. Kendisine Sa’lebe hakkında bilgi verilince “yazık oldu Sa’lebe’ye” buyurur. Hz. Peygamber zekât tahsilatı için Sa’lebe’ye elçiler gönderir. Sa’lebe Hz. Peygamber’in emri olmasına rağmen görevlilere “siz gidin ben biraz düşüneyim” cevabını verir. Bu hadisenin üzerine de yukarıda ifade edilen âyetin nâzil olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰¹

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de inanan insanla inanmayan insanın mal ile imtihanını Kehf Sûresinde, malına, ekinlerine güvenip Allah’a ortak koşan ve afetler sonucunda tüm malını, ekinlerini kaybeden inançsız insanın kıssası üzerinden anlatılmıştır.¹⁰² Her türlü nimeti Allah’ın verdiğini unutarak dünyanın ebedi bir âlem olduğu zannıyla Allah’a ortak koşanların akıbetinin ne olacağı ortadadır.¹⁰³ Aynı zamanda kendisine

⁹⁸ Sebe’ 34/35.

⁹⁹ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, 168-178.

¹⁰⁰ Tevbe 9/75.

¹⁰¹ Abdullah Aydın, *Mümteherine Suresinde İmtihan*, (Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu, 2021, 15.

¹⁰² El-Kehf 18/32-43

¹⁰³ Ebû Ca’fer Muhammed B. Cerîr Taberî, *Câmiu’l-Beyân An Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Dâru’l-fikr, Beyrut: 1995, 5/104.

verilen nimetin emanet olduğunu unutmayıp vazifesinin idrakinde olan insanın diğer insanlar için örnek bir Müslüman profili olacağı anlaşılmaktadır.

Hülâsa mal ile imtihan insanın hayatı boyunca karşılaşacağı en çetin imtihanlardan bir tanesidir. Çünkü mal, insanın fitratı gereği nefsiyle her an mücadele içinde olacağı bir nimettir. İnsanın yaşamış olduğu her dönemde malın yaşam şartlarını değiştiren bir rolü olmuş, Kur’ân-ı Kerîm’de insanın mal ile imtihanının/mücadelesinin gözlemleneceğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ Unutulmamalıdır ki insanın mal ile ilişkisi yaşam boyu sürecek bir ilişkidir. Malın kaybedilmesi durumunda insanın göstermesi gereken ilk tepki sabırdır. Burada önemli olan insanın malı nasıl kazandığı ve nasıl harcadığıdır.¹⁰⁵

Kur’ân’da mal ve evladın dünya hayatındaki yerini anlamak için en uygun ayetler, bu unsurları “fitne” yani imtihan olarak tanımlayan Enfal Suresi 28.ayettir. İslam’a göre, hayat ve ölüm, insanların daha iyi ameller yapıp yapmadıklarını sınamak için yaratılmıştır. Bu perspektif, mal ve evladın geçici birer imtihan olduğunu ve kişinin gerçek değerinin, bu imtihanlarda gösterdiği tutum ve amellere bağlı olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Bu bağlamda, mal ve evlatların ahiret hayatına yönelik hedeflerden sapmadan, Allah’a karşı olan görevlerin yerine getirilmesine engel olmadan kullanılmaları gerektiği vurgulanmaktadır. İnsanın bu emanetleri doğru şekilde kullanarak ahiret saadetine yönelmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁰⁷

Mal ve neslin korunması, dinin temel hedeflerinden biridir. Ancak müminler, bu değerlerle ilişkilerinde, kulluklarına olumlu ya da olumsuz etkiler açısından sınavdan geçerler. Bu bağlamda, mal ve nesil üzerindeki tutumlar, iman ve ahlakî değerlerle uyumlu olmalıdır. Bu durum Enfal sûresi 28. âyette de şöyle ifade edilir: “*Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır. Büyük mükâfat Allah’ın katındadır.*”¹⁰⁸ Yüce Allah, mal ve evlât tutkusunun insanın en derin zaaflarından biri olduğunu belirterek, bu ayette insanların bu nimetlerin ardındaki gerçekleri kavramalarını istemiştir. Bu nimetler, dünya hayatının geçici süsleri olup, asıl imtihan

¹⁰⁴ Süleyman Kaya, *Kur’ân’da İmtihan*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 257.

¹⁰⁵ Ebû İsâ Muhammed B. İsâ Tirmizî, *Sünen*, Dâru’l-Hadare, Riyad 2010, 477.

¹⁰⁶ Mülk, 67/2.

¹⁰⁷ Şükrü Maden, *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Mal ve Evlat Sevgisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, 120.

¹⁰⁸ Enfal, 8/28.

ve sinanma aracı olarak görülürler. Allah, kullarını bu nimetlere karşı nasıl davranacakları konusunda test ederek, “Şükredip onlara lutfettiğim nimetlerin hakkını veriyorlar mı, yoksa bu nimetlerle oyalanıp hakkımı mı unutuyorlar?” sorusuyla onları sınar.¹⁰⁹

Müminler, Allah sevgisi ile servet ve evlat sevgisi arasında dengeli bir tutum sergilemelidirler. Bu dengeyi sağlarken, kişisel istekler ve menfaatlerle Allah’ın emirleri arasında bir çatışma oluştuğunda, Allah’a itaat etmeyi ön planda tutmalıdırlar. Bu yaklaşım, dini ve ahlakî sorumlulukların yerine getirilmesini ve manevi değerlere bağlı kalınmasını temin eder. Çünkü Münafikun sûresinin 9. ayetinde “*Ey iman edenler mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar hüsrana uğrayanlardır*”¹¹⁰ buyrulduğu üzere evlatlar, mü’minlerin Allah’a itaatine engel olmamalıdır. İbn Arabî’ye (638/1240) göre, Allah sevgisi her şeyin sevgisinden daha üstün olmalıdır. Çocuk, mal ve dünyaya olan yoğun bağlılık, Allah sevgisini geçmemelidir. Aksi takdirde, fitri istidatların nuru kaybolur. Zira dünyevi şeyler hızla tükenir. Bu nedenle, bu dünyasal unsurlardan infak ederek fazilete ulaşmak ve gönülde bir aydınlanma sağlamak gerekmektedir.¹¹¹

Kur’ân’da Allah’ın insanlara lutfettiği nimetleri onların ellerinden alması sırasında verdikleri tepki ile onları imtihan ettiği bildirilerek “*And olsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneriz Sabredenleri müjdele!*”¹¹² buyrulmuştur. Gerçekten de bir kişinin ölümü, yakınları ve özellikle ailesi için son derece üzücü bir durumdur. Evlat kaybı gibi derin acılar, bireyler üzerinde büyük bir yıkıma yol açabilir. Ancak bu tür zorlu sınavlarda sabretmek, bireylerin manevi olarak güçlenmelerine ve bu imtihanlardan kazançlı çıkmalarına olanak tanıyabilir. Sabır ve metanet, acının ötesinde bir anlam ve büyüme fırsatı sunabilir. Aynı husus için Âl-i İmrân sûresinde “*Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah’a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır.*”¹¹³ buyrulmaktadır.

¹⁰⁹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001, 373-374.

¹¹⁰ Münafikun, 63/9.

¹¹¹ Muhyiddin İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir*, Terc. Vahdettin İnce, Kitsan, İstanbul Ty., II/1302

¹¹² Bakara, 2/155.

¹¹³ Âl-i İmrân, 3/186.

Kur'ân-ı Kerîm, mal ve evlat sahibi olmayı insan için bir fitne veya imtihan olarak tanımlayarak, bu unsurların insan hayatındaki önemini vurgular. Mal ve evlat, dünya hayatında neredeyse herkesin ilişki kurduğu temel unsurlardır ve bu nedenle, bu iki unsur üzerinden yapılan imtihan, insanoğlunun mânevî ve ahlâkî gelişimi açısından kritik bir rol oynar. Resûlullah (a.s.) bir gün hutbe okurken torunları Hz. Hasan ve Hüseyin, üzerlerinde kırmızı entarilerle mescide geldiler. Entarileri bazen takılarak düştükleri için Resûlullah (a.s.), hutbeyi yarıda keserek minberden indi, torunlarını kucaklayıp önüne getirdi ve şu şekilde buyurdu: “*Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak birer imtihandır*”¹¹⁴ buyuran Allah ne kadar doğru buyurmuştur.

Malın ve evladın çokluğu, kişinin gerçek değerini belirlemez; önemli olan, malın nasıl kullanıldığı ve evladın nasıl bir hayat yaşadığıdır. Zira, sadece çokluk, Allah'ın rızasını kazanmak için yeterli bir kriter olamaz; hayırlı bir yaşam ve iyi bir kullanım bu değerlere yön verir.¹¹⁵

2.5. ZENGİNLİK VE FAKİRLİKLE İMTİHAN

Başta İslâm olmak üzere, semâvî kaynaklı dinlerde, ne zenginlik ne de fakirlik kınanmamış, her iki durumda da insanın yaratılış amacına uygun davranması gerektiği vurgulanmıştır. İslâm fıtrata uygun olan bütün alanlarda insanları serbest bırakmıştır. Mal kazanma ve biriktirme de fıtratta olan bir duygudur. Bu yüzden meşrû yollardan olmak şartıyla mal kazanmaya, biriktirmeye yani zenginliğe bir sınır çizilmemiştir. Servet ve zenginlik, kınanmamakla birlikte, İslâm toplumunda tek saygınlık ölçüsü de olmamıştır.¹¹⁶ Zenginliğin insan yaşamında sayısız kolaylıklar sağladığı şüphesiz ise de toplumsal konum ve saygınlık bakımından tek belirleyici kıstas olmamıştır. Ancak, her toplumda olduğu gibi servet, İslâm toplumunda da meşrû bir temele dayandığı müddetçe her dönemde saygıdeğerlik etkenlerinden birisi olmuştur.¹¹⁷

¹¹⁴ Tegâbûn, 64/15.

¹¹⁵ İbrahim Canan, *Kur'ân'da Çocuk Eğitimi*, Nesil, İstanbul 1996, 57.

¹¹⁶ Yılmaz Çelik. “Hz. Peygamber'in Zenginliğe Yaklaşımı ve Zenginlerle Olan İlişkileri”. *Mütefekkir* 5/9 (Haziran 2018), 207.

¹¹⁷ Ramazan Altınay, “Erken İslam Toplumunda Zenginler ve Fakirler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (Aralık 2006), 198-199

“Şüphesiz her ümmetin bir fitnesi vardır, ümmetimin fitnesi (imtihan vesilesi) de maldır.”¹¹⁸ Aynı şekilde fitne kelimesi Kur’ân’da da şöyle geçer: “Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan (fitne) sebebidir ve büyük mükâfaat Allah’ın katındadır.”¹¹⁹ “Fitne” kelimesi, Kur’ân’da olduğu gibi hadislerde de imtihan anlamında kullanılır. İnsanlar bu dünyada çeşitli şekillerde sınanır: mal, evlat, servet, makam ve şöhret gibi dünya nimetleriyle imtihan edilirler. Bu durum, insanın kendisine emanet edilen her şeyle test edildiğini gösterir.¹²⁰

Mal edinme, insanın temel ihtiyaçlarından biri olarak kabul edilir. Bu ihtiyaç, bireyin fitratıyla uyumlu olup, mal edinme isteği, insan doğasının bir parçasıdır. Bu nedenle, mal sahibi olma duygusu, insanın doğal eğilimleriyle çelişmemektedir ve bireylerin fitratlarına uygun bir davranış biçimidir.¹²¹ İslam, zenginliği Allah’ın bir lütfu ve bu nimetin şükrünü gerektiren bir değer olarak görür. Fakirlik ise zorluk ve belki de Allah’a sığınmayı gerektiren bir musibet olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, İslam, hem zenginliğin hem de fakirliğin yönetimi için çeşitli kurtuluş yolları ve çareler sunar.¹²² İnsanın zenginlik arzusu hem bir motivasyon kaynağı hem de ahlakî ve manevi bir sınav olarak görülmektedir. İslamî kaynaklarda bu arzunun kontrol edilmesi ve aşırıya kaçılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. İnsan, meşru sınırlar içinde kalıp kalamayacağı noktasında bir imtihan sürecindedir. Zenginlik veya fakirlik, mutlak anlamda olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilmemelidir; önemli olan insanın bu durumlara nasıl yaklaştığıdır. Kişinin manevi ve ahlakî eğitiminde eksiklikler varsa, nefis, şeytan veya kötü insan etkilerine karşı zayıf kalabilir. Bu nedenle, bireyin güçlü bir irade geliştirmesi ve bu unsurlarla başa çıkması gerekmektedir.¹²³

Fakirlik, sıkıntıların bir türü olarak kabul edilir ve bu durum, bir imtihan olarak görülür. İmtihana sabretmek, nimete şükretmekten daha yüksek bir değer taşır. Fakirlik musibet olarak değerlendirildiğinde ve sabır gösterildiğinde, bu durum iki türlü sevap getirir. Oysa zenginlikte sadece şükür sebebiyle tek bir sevap elde edilir. Bu nedenle, iki

¹¹⁸ Tirmizî, *Zühd*, B. 26.

¹¹⁹ Enfâl, 8/28.

¹²⁰ Celal Yeniçeri, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1995, 426-430.

¹²¹ Beşer Faruk, *İslâm’da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, 73

¹²² Yusuf el-Kardâvî, *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, Nur Yayıncılık, Ankara 1975, 19.

¹²³ Sancaklı, Saffet. “Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1, (Haziran 2001), 6

yönlü sevap sağlayan bir durum, tek yönlü sevap sağlayan bir durumdan daha üstün kabul edilir.¹²⁴

Zenginlik, fakirlik, belâ ve âfiyet, Allah'ın kulları için birer imtihan ve ibtiladır. Bu durumlar, kulların sabır ve şükür kapasitelerini test eder. Sabır, zorluk ve sıkıntı anlarında daha efdaldır, çünkü sabır bu şartlarda daha gereklidir. Şükür ise nimet ve âfiyet durumlarında öne çıkar; çünkü şükür bu durumlarda daha anlamlıdır. Dolayısıyla, her iki erdemin de yerine göre önemi ve değeri farklıdır.¹²⁵

İnsanın yaratılış amacı “ibâdet” olup, bu amaca ulaşmada çeşitli sınavlarla karşı karşıya kalmaktadır. Servet, fakirlik, ilim, cehâlet, sağlık ve hastalıkla imtihan edilen birey, dünya hayatında bir tiyatro sahnesinde rol oynamaktadır. Herkesin rolünü en iyi şekilde oynaması beklenir. Önemli olan, her durumda en güzel tavrı alarak “takvalı” olabilmektir. Dolayısıyla, zenginlikle fakirliği birer vasıf olarak karşılaştırmak, bu açıdan uygun değildir.¹²⁶ Fakirlik, ne bir ideolojik amacın ne de belirli bir ekonomik sistemin sonucu olarak kabul edilmelidir. Hem ruhbanların ve bazı sûfilerin hem de komünizmin perspektifleri, fakirliği çeşitli şekillerde yorumlasa da, bunlar eksiksiz ve nihai açıklamalar sunmamaktadır. Fakirlik, bir kader olarak değerlendirilebilir, ancak bu, onun çaresiz olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla, fakirlik, sadece bireysel hatalar veya toplumsal yapılar tarafından belirlenen bir durum değildir, fakat bu durumun iyileştirilmesi mümkündür.¹²⁷

2.6. MUSİBETLERLE İMTİHAN

Musibet “savb” kökünden gelen “esâbe” filinin ism-i fâilidir. “Esâbe” üzerine belâ inmek, isâbet etmek ve ulaşmak anlamlarına gelir. “Savb” kelimesinin hedefe isabet etmek, inmek ve üzerine düşmek anlamları vardır. Musibet kelimesinin anlamı ise belâ, felaket, üzerine ansızın bela gelmesi, hoşlanılmayan şey ve sıkıntıdır.¹²⁸

¹²⁴ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983.253-256.

¹²⁵ İbn Kayyım El-Cevziyye, *Sabredenler ve Şükredenler (Uddetü's-Sâbirîn ve Zehîratü's-Şâkirîn)*, /Ter.c., Zeynelâbidîn Tatlıoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul 1989. 207.

¹²⁶ Beşer, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, 74.

¹²⁷ Beşer, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, 74-75.

¹²⁸ el- Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l Arabiyye*, 2021; İsmail Karagöz, *Kur'ân'a Göre Musibetler Açısından Kur'ân ve Toplum*, 1996,17.

İnsanoğlu geçmişten günümüze kadar, nimetler ile imtihan edildiği gibi bir takım sıkıntılar ile de imtihana tâbi tutulmuştur.¹²⁹ İslam âlimlerine göre, Allah'ın kullarını musibetler ile karşı karşıya getirmesinin temelinde, kulların şükürlerini artırmak istemesi yatmaktadır.¹³⁰ Allah kullarını sınamasında bir takım faktörleri kullanır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Tabii felaketler: Deprem, yangın, sel, çığ vb.
- Sosyal felaketler: Terör, anarşi, ihtilal, savaş vb.
- Psikolojik felaketler: Ruhi sarsıntılar, zihnin zarar görmesi, stres, ruhsal hastalıklar, bunamalar vb.

Yukarıda saydığımız bu faktörler ile Allah kullarını sınamaktadır.¹³¹

Allah âyetlerinde, insanoğlunun bir takım musibetler ile sınanacağını apaçık bir şekilde bildirmektedir. Bakara Sûresinin 214. âyetinde; *“Acaba sizden öncekilerin başına gelenlerin benzeri sizin de başınıza gelmeksizin kolayca cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine ağır sıkıntılara ve zorluklara uğradılar, öylesine sarsıldılar ki, peygamberleri ile çevresindeki inanmışlar “Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?” dediler. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı yakındır”* buyurmaktadır. Âyetten de anlaşılacağı gibi kişilerin cennete girmesinin ön koşulu, verilen musibetlere sabır gösterip, şükretmeleridir. Ayrıca âyette, her musibette, Allah'ın yardımının çok yakında olduğu bildirilmiştir.¹³²

Allah kullarını bazı sıkıntı ve musibetler ile sınamaktadır. Bu sınama bütün peygamberlerde yapılmıştır. Yani sadece yeryüzünde bilinç ve akla sahip her canlı Allah katından farklı zorluklar ile sınanmaktadır.¹³³ Peygamberler ve salih kullar bu sıkıntılar karşısında, sabır göstermiş, hak olan yolu terk etmemişlerdir. Bunun temel sebebi ise Allah'ın kullarına kurtuluş yolunun, sıkıntılara katlanma ve sabır göstermelerinden geçmekte olduğunu bildirmesidir.¹³⁴ Hz. Muhammed (s.a.v) öncesi

¹²⁹ Süleyman Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003,10.

¹³⁰ Reşid Rıza, *Tefsîrû'l-Menâr (Tefsîrû'l-Kur'an'il Hakîm)*, Dâru'l-Marife, Beyrut, Trs.,36; Muhammed Ali Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1990,106.

¹³¹ el-Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l Arabiyye*, 2021.

¹³² eş-Şartûnî, *Akrabu'l-Mevârid Fi Fusahi'l-Arabiyyeti Ve's-Şevârid*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1989, 667.

¹³³ Muhibbu'd-Din Ebî Fayz es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseynî Elvasitî Zebidî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmus*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994,290.

¹³⁴ Ebu Hamid Muhammed B. Muhammed Gazali, *İhya-u Ulûmi'd-Dîn*, Terc:Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul t.s., 436.

peygamberler; hastalık, hakarete uğrama, açlık, savaş, aile ve çocuklarının kendilerine yaşatmış olduğu problemler, cehalet gibi sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlar ve “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?”¹³⁵ demekten başka bir çareleri kalmamıştır. Bu sözden, o kulların yaşadıkları sıkıntıları anlamak mümkündür.

Kur’ân ve hadislerde bahsi geçen bu musibetler, ne yazık ki günümüz insanları tarafından düşünülmemekte ve İslam’ın sadece namaz kılıp ibadet etmekten ibaret olduğu sanılmaktadır. Bu tarz düşünceye sahip kullar, en ufak bir sıkıntı ve musibet karşısında afallamakta ve hak yoldan çıkmaktadır. Hâlbuki anlayıp düşünelim ve ibret alalım diye, Allah âyetlerini bizlere apaçık bir şekilde bildirmektedir.¹³⁶

Allah birçok Âyet-i Kerîmesinde, kullarının farklı zorluk ve sıkıntılar ile sınanacağını açık bir şekilde bildirmektedir. Âl-i İmran Sûresi’nin 186. âyetinde; “Andolsun ki mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız. Sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden ve şirk koşanlardan birçok eziyet duyacaksınız. Eğer sabreder ve ittika ederseniz, işte bu, azmedilmesi gereken işlerdendir” buyurmaktadır. Âyette anlaşıldığı gibi Allah kullarını imtihan edecektir. Âyette önceki inananların da imtihan edildiğini bildirmektedir.

Musibetlerin sadece Allah’ın sevmediği insanlara geldiği fikri yanlış bir fikirdir. Peygamberler ve Allah’ın sevdiği kullara da çeşitli sebeplerle musibete maruz kalırlar. Bedüzzaman Said Nursî bir eserinde, insanın başına gelen musibetlerin bir kısmının insanı gûnahtan alıkoyma yönü olduğunu ifade eder. Hastalık, hapis ve sair musibetlerin insanın dünyaya olan maddi bağılılığını ve aşkını kesmesi,¹³⁷ gafleti kaldırması, iştahı/arzuyu kesmesi, gayr-ı meşru keyiflere, günahlara girmeye mani olması” yönlerinden faydalanılması gerektiğini vurgular.¹³⁸

2.7. ŞERİATLARIN FARKLI OLMASI İLE İMTİHAN

Allah çeşitli âyetlerde, şeriatların farklılığından, insanların imtihana tabi tutulacağını apaçık bir şekilde bildirmiştir. Örneğin Mâide Sûresi’nin 48. âyetinde; “Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onları gözetici olarak Kitab’ı

¹³⁵ Bakara 2/214

¹³⁶ Gazali, *İhya-U Ulûmi’d-Dîn*, 436.

¹³⁷ Said Nursi, *Lem’alar*, Envâr Neşriyat, İstanbul 1996, 301

¹³⁸ Said Nursi, *Lemalar*, 310; *Sözler*, 187.

(Kur'ân'ı) hak ile indirdik. O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelmiş olan hakkı bırakıp onların hevâlarına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik. Şayet Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı. Lakin sizi verdiği ile denemek istedi. Öyleyse hayırlarla yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır; size ayrılığa düştüğünüz şeyleri bildirecektir" buyurmuştur. Âyetin daha iyi anlaşılabilmesi için âyetin geliş sebebine bakmak daha doğru olacaktır; Berâ b. Âzib'in naklettiğine göre, İslam Peygamberi (s.a.v) günün birinde zina yapmış bir Yahudi'ye rastlar; Yahudi'nin yüzü karartılmış ve dövülmüştür. Peygamberimiz (s.a.v) Yahudi'ye sorar; sizin dininizde zina edenlere bu ceza mı verilir? Orada bulunanlar evet! diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v) Yahudilerin din adamını çağırır ve "Musa'ya Tevrat'ı indiren rabbin aşkına doğruyu söyle; zinanın cezası bu mudur?" Yahudi din adamı, "sen böyle yemin etmeseydin doğruyu söylemezdim der" ve ekler; "Tevrat'ta zinanın cezası recmdir. Fakat bu günah, illeri geleneler (zenginler) arasında hastalık gibi çoğaldı ve biz ileri gelenlere bu cezayı veremiyoruz. Sadece bu günaha düşen zayıf ve güçsüz insanlara bu cezayı veriyoruz." Yahudilerin, böyle bir ayırım yapması ve Tevrat'ta yer alan emir ve yasakların çiğnenmesi karşısında; Resulullah "Ey Allah'ım! Yahudiler senin emrini terk ettikten sonra onu ilk defa uygulayan benim" diyerek Yahudi'nin orada recm edilmesini emreder ve Yahudi recmedilir.¹³⁹ Bahse konu olan Mâide Sûresinin 48. âyetinin iniş şekline bakıldığında, şeriatların imtihan aracı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine bu âyette; Allah, "Dileseydi hepinizi tek ümmet olarak yarattırdı." cümlesiyle gücünü ve kudretini bildirmiştir. Allah, her peygambere yeni yasa ve kurallar göndermiş ve farklı şeriatlerin yeryüzünde bulunmasını sağlamıştır. Zira Allah, her şeyi hakkıyla bilendir ve çağların ihtiyaçlarına göre kurallar koyandır.

2.8. İNSANLARIN BİRBİRİNE ÜSTÜN KILINMASIYLA İMTİHANI

Allah Kur'ân'da insanların farklı yaratıldığını ve kiminin kiminden üstün olduğunu bildirmektedir. İsrâ Sûresi 21. âyetinde; "Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışız! Elbette ki ahiret, derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür" ve Nahl Sûresi 171. âyetinde; "Allah sizi, mâişet ve rızık hususunda kiminizi kiminize üstün kıldı. Nasipleri bol olanlar kendi nasiplerini, kendileriyle eşit

¹³⁹ Müslim, *Hudûd*, 28.

seviyeye incek derecede, yanlarında çalıştırdıkları köle ve hizmetçilere vermezler. O halde Allah'ın nimetini, Allah'ın kendileri üzerindeki hakkını bile bile inkâr mı ediyorlar?" buyurmaktadır. Her iki sûrenin âyetlerinde, kişilerin yeryüzünde edindiği yer ve konum bakımından, farklılıklar olduğu apaçık bir şekilde aktarılmıştır.

Kur'ân'da, bu durum Allah'ın takdirine bağlanmıştır. Aynı zamanda bu durum, hayatın kendisine anlam katmakta ve bir nevi zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeryüzünde hemen hemen her şeyin aynı olması ve tek tip insanların (gelir, statü vb.) bulunması, felsefe dünyasında yayılmış olsa dahi ütöpik bir düşüncenin ötesine gidememiştir. En'âm Sûresi'nin 165. âyetinde; *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği nimetler hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur"* buyrulmuştur. Bu âyet, bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Allah bu âyet ile bunun mümkün olmayacağını bildirmiş ve bu durumun bir imtihan olduğunun altını çizmiştir. Allah, kullarına verdiği nimetler ile kullarını birbirlerinden üstün kılmış ve kulların bunun karşısında fiili hareketlerini ölçmek için bunu imtihan aracı olarak kullanmıştır. Allah, verdiği nimetler karşısında kulların nasıl davranacağını bilmektedir. Ancak, Allah'ın hikmeti gereği, birçok davranış kulların kendi tercihi bırakılmıştır.

Toplumun en küçük yapıtaşı bireydir. Bireylerin bir araya gelmesi ile toplum oluşur ve bu toplumlarda sosyal tabakalar mevcuttur. Her toplumun, yönetici, idareci, yargılayıcı kesimlere ihtiyacı olduğu gibi işçi, temizlikçi vb. kesime de ihtiyacı vardır. Bu tabakalar, birbirlerine muhtaçtır ve birbirlerinin yükünü taşımak zorundadır. Bu muhtaçlık, Zuhur Sûresinin 32. âyetinde şu şekilde bildirilmiştir; *"Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine derece derece üstün kıldık ki biri diğerine iş gördürebilsin"*. âyet-i kerîme'den de anlaşılacağı gibi Allah sınıfların birbiri ile mücadele etmesine izin vermez ve sınıflar arasında hasımlığı istemez. Kur'ân, toplumun sosyal tabakalarının birbirlerine yardım etmesini emreder. Ek olarak, yüce kitap Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, farklı toplumların birbirleri ile imtihan edileceği ve bunun sonucunda, bir gün bunlar için hesaba çekileceğini bildirir.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Furkân 25/20

2.9. DÜNYA NİMETLERİ İLE İMTİHAN

Nimet kelimesi Kur'ân'da toplam 89 yerde geçmektedir. Nimet kelimesi lügatte; refah, nizam, hoş ve rahat gibi manalara gelmektedir. Darlık ve sıkıntının zıddı olan nimet, Allah'ın kuluna armağan ettiği güzel yaşam ve maldır. Çoğulu “en'um” ve “niam” şeklindedir.¹⁴¹ Arap dilinde ise kişinin gönül huzuru ve ferah içerisinde olduğunu ifade etmek amacıyla “onu nimet içerisinde gördüm” ifadesi kullanılmaktadır. Aynı zamanda nimet yardım, insanın yaptığı şeyler, minnet ve mal-mülk için de kullanılır. Nimet ıstılahta ihsan olarak başka birine sağlanan fayda veya menfaat manalarında kullanılmaktadır.¹⁴²

Nimetin bir diğer manası; Kitâbu't Târifat adlı eserde, “herhangi bir maksat güdülmeden ve bir karşılık beklemeksizin kendisi ile fayda ya da ihsan kastedilen şeydir”¹⁴³ şeklinde yer almıştır. Fahrettin er-Râzi (v.606/1210) nimetin birçok farklı anlam içerdiğini ve bununla ilgili farklı görüşlerin bulunduğunu bu kelimelerde ise âlimler arasında herhangi bir ittifakın olmadığını belirterek, nimet kavramını başkasına ihsanda bulunularak yapılmış bir faydadan ibaret olduğu şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁴ Yukarıda da görüldüğü gibi nimet kavramı farklı anlamlara gelmekte olup birçok âlim tarafından farklı yorumlamaya tâbi tutulmuştur.¹⁴⁵ Nimet kelimesini kısaca belirtecek olursak; “kişiyi mutlu ve mesut eden ve kişiye faydalı her türlü güzel durum”, şeklinde yorumlamak mümkündür.¹⁴⁶ Kur'ân'da ise nimet ile ilgili ve aynı kökten türeyen bazı kelimeler bulunmaktadır. Bunlara kısaca değinelim;

- **İn'âm** : Sadece insanlar için kullanılan bu kavram; nimet vermek, herhangi bir kişiye ihsanda bulunmak anlamını taşımaktadır.
- **Nâimetün**: Güzel yaşam, yumuşak, taze ve seçkin gıdalar için kullanılmaktadır.

¹⁴¹ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mucemu Makayisi'l-Luğa* (Nşr. Abdüsselam Muammer Harun), Darü'l-Ciyl, Beyrut 1991, İbn Manzûr, *Lisanu'larab*, XII, 579.

¹⁴² Erdoğan, *Kur'ân ve İnsan Psikolojisi*, 38.

¹⁴³ Ali b. Muhammed B. Ali El-Cürcânî, *Kitabu't-Tarifât*, Darül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, 242.

¹⁴⁴ Ebu Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir Mefatihü'l-Gayb*, Daru İhyai'ttürasi'l-Arabi, Beyrut 1934, I, 221.

¹⁴⁵ Kazancı, *İslam'da İrade, Kaza ve Kader*, 77.

¹⁴⁶ M. Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, 67.

- **Naîm:** Naim kelimesi nimet ile aynı anlama gelip, yumuşak huylu, refah, sükunet ve yumuşak kalpliliğin yanı sıra sıhhat ve lezzet anlamına da gelmektedir.
- **Tana'um:** Nimet, maişetle neşelenmek, refah, güzel yaşam ve nimet olan şeye ulaşmaktır.
- **Na'met:** Nimet anlamında hoş ve nazik olmak manasına gelmektedir.
- **Na'ame:** Fiil olarak kullanılmakta olan “na'ame” kavramı bir kişiye iyi bir yaşam bahşetmek ve nimet vermek için kullanılmaktadır.

İnsana sayısız nimetler sunan Allah Teâlâ onların ihtiyaç duyduğu her şeyi en iyi şekilde önlerine sunmuştur. Cenab-ı Hakk'ın bize verdiği nimetleri saymamızın mümkün olmadığı İbrahim Sûresi'nin 34. âyetinde şöyle ifade edilmiştir; *“Kendisinden isteyebileceğiniz herşeyi size vermiştir, Allah'ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz, doğrusu insan pek zalim ve çok nankördür”*. Şevkânî, (öl. 1250/1834) bu âyeti “Allah'ın size vermiş olduğu nimetleri bırakın tafsili olarak saymayı¹⁴⁷ icmâli olarak da saymaya kalkışsanız dahi sayamazsınız” şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁸

Kur'ân'da yer alan nimet kavramını incelediğimizde; “bâtını ve zâhiri” olmak üzere iki kısımda ele alındığını görmekteyiz. Mesela Lokman Sûresinin 20. âyetinde; *“Allah'ın göklerde olanları da yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz”* şeklinde bahsedilmiştir.

Zâhiri nimetler, müfessirler tarafından; Kur'ân, İslam, rızık, Kelime-i Tevhid'in aşikar söylenmesi, yaratılışın tam olması ve yağmur gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Bâtını nimetleri ise; ayıp, günahların sarf edilmesi, hata, bela, musibetler, ilim, mühlet tanınması, imanın kalpte gizli kalması şeklinde tasnifte bulunmuşlardır.

Özetle Kur'ân-ı Kerîm'de geçmekte olan herbir nimetin zâhiri ve bâtını olmak üzere iki yönü olduğunu söyleyebiliriz. Müfessirler gerek iman gibi uhrevi nimetler, gerekse bazı dünyevi nimetler, genel olarak ise nimetlerin hepsinin batını ve zahiri olmak üzere iki yöne sahip olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁹ Bazı müfessirler ise; zikrettiğimiz şeylerin ayrı ayrı nimetler olarak ele alındığında bu nimetlerin bizim

¹⁴⁷ Kazancı, *İslam'da İrade, Kaza ve Kader*, 79.

¹⁴⁸ Şevkânî, *Fethü'l-Kadir*, III/151.

¹⁴⁹ Kutup, *Fi-Zilâl-İl-Kur'ân*, 80.

farkında olduğumuz yani bildiğimiz kısmının zahiri nimetler olduğunu, farkında olmadığımız kısmının ise batini nimetler olduğunu söylemişlerdir. Fahreddin er-Râzî, bütün nimetlerin Allah'tan geldiğini ifade ederek, bu nimetleri üç kısma ayırmıştır.

Bunlar;

- Hiçbir vasitanın olmadığı yalnız Allah tarafından bahşedilen nimetler
- Yüce yaratıcının kainatı yoktan var ettiği için sebepler vasıtasıyla meydana gelen ve aslında Cenab-ı Hak'tan gelen nimetler
- İbadetlerimiz nedeniyle bizlere ulaşan nimetlerdir ve bunların da yine Allah'tan gelen nimetlerin olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁰

Allah Kur'ân-ı Kerîm'de kullarının dünya nimetleri ile sınanacaklarını ve bu sınama soncunda hesaba çekileceklerini apaçık bir şekilde bildirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah kullarına bir takım nimetler verdiğini belirtmektedir. Nimet, kişinin hayatını kolaylaştıran ve dünya hayatında yaşamasını sağlayan bir takım mükâfatlar olarak tanımlanabilmektedir. Yaptığımız literatür taramasında, kulun dünya nimetleri ile imtihanının diğer imtihan araçlarına oranla çok daha geniş bir kapsam içerdiği anlaşılmıştır. Dünya nimetlerinin bazılarını çalışmaya eklemenin çalışmanın daha iyi anlaşılması açısından önem arz edeceği düşüncesindeyiz.

İman ve İslam: İnsanların barınma, yeme ve içme gibi maddi ihtiyaçlarının yanı sıra, dostluk ve sevgi gibi manevi ihtiyaçlarının da olduğunu belirtmek önemlidir. Kişinin fitratında var olan yüce bir varlığa inanma ihtiyacının karşılanması sağlıklı bir yaşama kavuşmasını sağlar ve bunun da büyük bir nimet olduğu söylenebilir. İnsanların yaratılış sebebiyle önce Allah'ı tanıyıp, O'na iman edip ve kulluk yapmakla manevi ihtiyacını karşılaması gerekmektedir.¹⁵¹ Bunun yolu ise, peygamberlerin getirmiş olduğu hak yoluna uymaktan geçmektedir. Bu nedenle müfessirler “sırâtellezine en'amte aleyhim” sözünde de ifade edilen nimeti İslam ve iman olarak tefsir etmişlerdir. Aynı zamanda insanların en büyük nimetinin iman olduğunu da ifade etmişlerdir.¹⁵² Nisâ Sûresinin 69. âyetinde nimet verilenlerden şöyle bahsedilir; “*Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse işte onlar Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberlerle,*

¹⁵⁰ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, I/258.

¹⁵¹ Saka, *Yabancılaşma karşısında Kur'ân*, 63.

¹⁵² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I/131; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/121; *Taberî Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I/173.

sıddıklarla, şehitler ve salih kişilerle beraberdir, bunlar ne güzel arkadaşlardır”. Özetle belirtecek olursak iman ve islam; insanoğlunun yaratılış gayesi ile âhireti kazanma vesilesidir diyebiliriz. İslam ve iman aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîm’de en başta gelen nimet olarak ele alınmıştır.

İnsanlar yalnız Allah-u Teâlâ’nın hidâyete erdirmesiyle imana ulaşır. Bu hidayete erme, bir insan için Cenab-ı Hak tarafından bahşedilen en büyük nimettir. Dolayısıyla Cenab-ı Hakk’ın insanları İslam’a ve aynı zamanda imana ulaştırmaması insanların dalâlet ve sapıklık içerisinde kalmalarına belki de putlara tapmalarına ve cahiliye adetlerine devam etmelerine neden olur.

Risâlet ve Nübüvvet: Haberci ve haber veren anlamına gelen Nebi kelimesi çoğul olarak Nebiyyûn ve Enbiya kelimeleriyle ifade edilir. Peygamber, Allah-u Teâlâ tarafından vahiy aracılığı ile aldıkları bilgileri insanlara aktarmak için Allah tarafından seçilen kişilerdir. Vahyi doğrudan ya da bir melek aracılığıyla Allah’tan alarak yeni bir şeriat tebliğ etmekle görevlendirilen peygamberlere resûl denilmektedir. Kendisine vahiy gelen ancak başka peygamberler tarafından tebliğ edilen dine ana hatlarıyla tabi olan peygamberlere de Nebi denilmektedir.

Risalet ve nübüvvet makamını verme yetkisi yalnızca Allah’a aittir. Akıl tek başına ibadet mahiyetini ve vaktini bilmediği gibi mahşer, sırat, hesap, şefaet, cennet-cehennem gibi gayb âlemine dair şeyleri de bilemeyecektir. Bunun için de insanların bütün bunları öğrenmesi ve kavraması için peygamberlere ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Bundan dolayı Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerin gönderilmesinin bir nimet olduğunu ifade eden Mâide Sûresi’nin 20. âyetinde Musa, milletine; *“Ey milletim! Allah’ın size olan nimetini anın, içinizden peygamberler çıkarmış”* sözünü söylemesiyle kavmine ilk nimet olarak içlerinden peygamberlerin gönderilmesini zikrettiği apaçık ortadadır. Bununla birlikte bazı insanlar kendilerine nimet olarak gönderilen peygambere uymayarak nimetten faydalanacakken cezayı hak eder bir duruma düşebilir. Sonuç olarak değerlendirdiğimizde; insanlara peygamber gönderilmesinin de insanoğluna bahşedilen nimetlerden olduğunu görmekteyiz.¹⁵³

¹⁵³ Saka, *Yabancılaşma karşısında Kur’ân*, 64.

Akıl: Aklın asıl manası; bağlamak ve tutmaktır. Kısaca insanın düşünme ve anlama kudreti ile tarif edilmektedir. Bedende duyu organlarıyla hissedilmeyen şeyleri anlayan, muhakeme yapabilmeyi sağlayan akıl, hissedilmeyenleri anlayan kavramdır.

Kalem Sûresi'nin 2. âyetinde Allah'ın, Hazreti Peygambere hitaben “Sen Rabbinin nimeti sayesinde mecnun değilsin” demesiyle akıl nimetine işaret ettiği görülmüştür. Cenab'ı- Hakk'ın bazı âyetlerinde ise “*Aklınızı kullanmıyor musunuz*” şeklinde akli kullanmayı emrettiği görülmektedir.

Hikmet: “Hüküm”, “hükümet” ya da sağlamlaştırmak demek olan “ihkam” kelimeleri ile ilişkili olan ve “ha-ke-me” fiilinin mastarı olan “hikmet” kelimesi, iyilikleri elde etmek ve bütün kötülükleri ortadan kaldırmak manasına gelmektedir. “Anlamak” ve “bilmek” anlamlarını ifade etmek için sıkça kullanılır. Kur'ân'da “hikmet”; Cenabı Hakk'ın başta peygamberler olmak üzere bütün kullarına lütfettiği nimetlerden biri olarak zikredilmiştir. Farklı anlamlarda kullanılan hikmetin, Kur'ân'da nimet anlamında da bazı ayetlerde bahsi geçmektedir.

Örneğin; Lokman Sûresinin 12. âyetine baktığımızda; “*Andolsun ki Lokman'a Allah'a şükretmesi için hikmet verdik. Şükreden kimse ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük eden ise bilsin ki Allah her şeyden müstağnîdir. Övülmeye layık olandır*” şeklinde geçtiğini görebiliriz. Dolayısıyla, maddi ve mânevi saâdet hikmetle mümkün olmuş, ilimlerin ve faziletlerin anası olarak bilinen hikmet, ölen kalplere hayat buldurmuştur. Kısacası, “hikmet” insanlara bahşedilen bir nimet olup, Kur'ân'da da kendilerine nimet olarak hikmetin verildiği zikredilen bir zümrenin var olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁴

Tövbe: İslam'da nimet olarak zikredilen şeylerden birisi de insanın Allah'a tövbede bulunup bağışlanma dilemesidir. Asıl manası “dönmek” olan tövbenin; “rücû etmek”, kişinin günahından dolayı Allah'a dönüp ona yönelmesi gibi anlamları vardır. Tövbe kelimesi, Kur'ân'da 88 yerde geçmektedir. Günahların ve hataların telafisi olarak bilinen tövbe, insanın Allah-u Teâlâ'ya bağlılığını yenilemesinin bir ifadesidir. Dolayısıyla şeytan ve insan arasındaki en önemli farktır.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Cürcani, *el-Tarifât*, 370.

¹⁵⁵ Saka, *Yabancılaşma karşısında Kur'ân*, 64-65.

İman ve islam

Güvenmek ve emin olmak manasına gelen emniyet, Arapçada “emn” kökünden türeyerek, güvenlik ve korkusuzluk halinin var olması anlamına gelmektedir. Can ve mal emniyetinin yok olması, insanların başlıca korkusu olup, bu korkunun ancak emniyetli bir ortam ile giderilebileceği söylenilebilir. Emniyet Allah’ın emir ve kanunlarına uyularak, toplumsal yasalarına itaat edilerek sağlanabilir. Bunun korunması ve uygulanması da görevli hükümet sayesinde mümkündür. Güvenin kalmadığı ve korkunun hakim olduğu bir toplumda Allah’ın halife olarak gönderdiği insanın haysiyet ve şerefine yok olması kaçınılmazdır.

Kur’ân’da da emniyetin önemi üzerinde son derece durulmuş ve özellikle herkes tarafından istenilen bir nimet olduğu açıklanmıştır. Bunun en büyük örneği ise; Hz İbrahim’in Mekke’nin emniyetli ve güvenilir bir belde olabilmesi için “-*Rabbim! bu şehri (Mekke’yi) emniyetli kıl*”¹⁵⁶ duasıdır. Dolayısıyla emniyet olmadan hiçbir huzur ve güven olmamakla beraber, insanlar da hiçbir şekilde ilerleyemez, uygarlık ve medeniyet tesis edemezler. Hatta dinin getirmiş olduğu gerekleri bile yerine getirmekte zorlanırlar.

2.10. İYİ VE KÖTÜ İLE İMTİHAN

İnsanoğluna verilen akıl nimeti neyin şer, neyin de hayır olduğunu ayırt edebilecek kapasiteye sahiptir. Zira akıl denilen olgu olmasaydı; iyi ve kötü kavramında imtihan olgusu karşımıza çıkmazdı.¹⁵⁷ Allah gönderdiği âyetler ile insanların hayır (iyi) ve şer (kötü) ile imtihan edileceğini bildirmiştir.¹⁵⁸

Enbiya Sûresi’nin 35. âyetinde; “*Her canlı ölümü tadacaktır. Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz ancak bize döndürüleceksiniz*” buyrulmuştur. Âyette görüldüğü gibi insanın bir gün öleceği ve Allah’a döndürüleceği bildirilmektedir. Aynı zamanda, kişinin ölümünden önce, iyi ve kötü ile imtihan edileceğinin altı çizilmektedir. Kişinin başına gelen olumlu bir hadise (mal, çocuk, mevki vb.) ona hayırmış gibi gelebilir.¹⁵⁹ Ancak kişinin olumlu hadiseler karşısında,

¹⁵⁶ Bakara, 2/126.

¹⁵⁷ Ali B. Muhammed Cürcani, *El-Tarifat*, Daru’l Kütübi’l İlmiye, Beyrut 1982, 370.

¹⁵⁸ Ebu Mansur, Muhammed El-Ezherî, *Tehzibu’l-Luga*, Dâru’l-Kütübi’l-Arabiyye, Mısır 1967, 299

¹⁵⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah Ve İnsan*, Ter.c: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Trs., 4; Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Dini Ve Ahlaki Kavramlar*, Ter.c: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 290.

imtihan edildiğini unutması, bu hayrın, şerre dönüşmesine neden olabilmektedir. Fakat kişi olumlu ya da olumsuz bir hâdise karşısında, iman ile hareket edip, rabbine bağlanırsa, ona mükâfat olarak daha fazlası verilir, şer ise hayra döner.

Allah bir diğer âyet-i kerimesi olan Bakara Sûresi 216.âyetinde *“Hoşunuza gitmediği halde savaşmak size farz kılındı. Belki de hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için daha hayırlıdır. Belki hoşunuza giden bir şey de sizin için daha kötüdür. Allah bilir, siz bilmezsiniz”* buyurmaktadır. Âyetlerde, kişinin, hoşuna gitmeyen bir eylemi gerçekleştirmesi, onun için daha hayırlı olabileceği gibi hoşuna giden bir eylemi de yapması onun için şerre neden olabileceği vurgulanmaktadır.¹⁶⁰ Nisa Sûresi’nin 14. âyetinde ise *“Zevcelerinize iyi muamele edin. Onlardan hoşlanmıyorsanız, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de, Allah onda birçok hayır takdir etmiş olur”* buyurulmuştur. Bu âyette de hoşla gidilmeyen bir durumun kişi için çok daha hayırlı olabileceğini ve bunun beşer tarafından bilinilmeyeceği bildirilmektedir.¹⁶¹

¹⁶⁰ Cürcani, *El-Tarifât*, 370.

¹⁶¹ Cürcani, *el-Tarifât*, 370.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE İNSANIN İMTİHAN EDİLMESİ

Allah, insan ve cinleri kendisine kulluk etmesi için dünyaya göndermiştir. İmanın ilk şartı; Allah'a inanmaktır. Kur'ân ve hadislere bakıldığında, kişinin salih bir kul olmasının ve cennete girmesinin ilk şartı Allah'a koşulsuz bir şekilde inanmak olduğu görülmektedir. Fakat birçok âyette karşımıza, “sadece inandık demeleri”nin yeterli olmayacağı da çıkmaktadır. Allah iyiler ile kötülerini birbirinden ayırmak için insanların sınava tabi tutulacağını bildirmektedir. Kur'ân, insanoğlunun hayat serüveninde, karşılaştığı imtihanla olgunlaşmasını ve günahlardan arınmasını hedeflemektedir. İnsanoğlu, bu imtihanları doğru şekilde anlamlandırır ve musibetlere sabrederse, yüksek bir makama ulaşabilir, aksi takdirde, kendisine yazık etmişlerden olacaktır.

İnsanoğlu, inanma ve iman etme fitratı üzerine yaratılmıştır. Bununla birlikte kendisine nefis ve irade verilmiş, inanıp inanmamak kendi iradesine bırakılmıştır. Aksi takdirde, herkesin inandığı bir dünyada imtihan kavramının herhangi bir değeri olmazdı. Kişinin kendi başına evreni ve bu evrenin yaratıcısını keşfetme yeteneği olmadığı için Allah varlığından haberdar edebilmek için her topluma haberciler göndermiştir. Allah, Âraf Sûresi 72. âyetinde kulların; “benim bundan haberim yoktu” dememesi için imtihandan haberdar edilmiş ve yapılması gereken her şey açık bir şekilde bildirilmiştir.

Allah; Nisâ Sûresinin 64, 165, 170. âyetlerinde, Yunus Sûresinin 74. âyetinde, Nahl Sûresinin 36. âyetinde, Müminûn Sûresinin 32. âyetinde ve son olarak Rum Sûresi 47. Âyetinde ise “*Andolsun senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mucizeler getirdiler. Buna rağmen suç işleyenlere hak ettikleri cezayı verdik. İnananlara yardım etmek de bize düşer*” buyurarak kulların sınavdan haberdar olduğunu ve bir haberci tarafından bilgilendirildiğini belirtmektedir.

Nisâ Sûresi'nin 124. âyetinde, Nahl Sûresi'nin 97. âyetinde, Mümin Sûresi'nin 40. âyetinde, Teğabun Sûresi'nin 9. âyetinde ve son olarak Talak Sûresi'nin 11. âyetinde ise “*kimilerinin fırsatı kullanıp ebedi yurdu cenneti kazanacağı*” bildirilmektedir. Aynı şekilde Şems Sûresinin 8. âyetinde ise kimilerinin de nefesine uyup cehennemi hakedeceği açık şekilde bildirilmektedir. Yâsin Sûresi'nin 60. âyetinde

ise kimilerinin ebedi düşman olan şeytana uyacağı ve Araf Sûresinin 18. âyetinde, İsra Sûresinin 93. âyetinde, Meryem Sûresinin 68. âyetinde, Yasin Sûresinin 62-63. âyetlerinde, şeytana uyarak imtihanı kaybedenleri cehenneme atacağını belirtmiştir. Son olarak Sâd Sûresinin 85. âyetinde Allah; şeytana hitaben şeytan ve şeytana uyup dünya imtihanını kaybedenlerle ilgili *Kesinlikle ben cehennemim, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!*” buyurmuştur..

İnsanın yeryüzünde karşılaştığı imtihanların tamamı, kişiyi daha güçlü kılmak ve onu üstün amaçlara hazırlamak içindir. Bilindiği gibi her imtihanın kendisine has bir güçlüğü ve zorluğu mevcuttur. Kişinin, dünya hayatında karşılaştığı bu sıkıntılar için Allah kullarına dua ve ibadet nimetlerini sunmuştur. Yaratıcının, insan ve cinleri yaratmasındaki en temel amaç; kulluk görevlerini yerine getirmeleridir. Allah, Bakara Sûresinin 46, 223. âyetlerinde, Cuma Sûresinin 8. âyetinde ve Hâkka Sûresinin 20. âyetinde; “Onları en yüce hedefe, kendisi ile karşılaşma gününe hazırlamak için, her şeyi ona uygun olarak düzenlemiştir” buyurmaktadır.

Enbiyâ Sûresinin 2. âyetinde; “*Sizi hayırla ve şerle imtihan edeceğiz*” diye bildiren Allah, Âl-i İmran Sûresinin 186. âyetinde “*Mallarımız ve canlarımız hususunda imtihan edileceğimizi*” bildirmektedir. Son olarak, Allah Mülk Sûresinin 2. âyetinde; “*Ve O ki, hanginiz daha güzel davranacak diye sizi denemek için ölümü ve hayatı yaratandır*” buyurmaktadır. Âyetlerden de anlaşılacağı gibi Allah, kullarını imtihan edeceği hususunda apaçık bir şekilde uyarmaktadır. Zira insan yaratılış itibari ile imtihan kavramını algılayabilecek bir donanıma sahiptir.

Allah dünyada yer alan hemen hemen her şeyi insanın imtihanı için kullanmaktadır. Bunun temel sebebi ise iyi ile kötünün, cennetlik ile cehennemliklerin birbirinden ayırt edilebilmesi içindir. Kulun, sınanmasının bir diğer hikmeti ise onun varlık içerisinde değerinin ortaya konulması ve Allah tarafından muhattap alınması gösterilebilir. Allah Ahzab Sûresinin 72. âyetinde; İnsanların samimiyetlerinin ortaya çıkartılması ve yalancı ile doğru söyleyen kimselerin belirlenmesi için insanların denendiğini belirtmektedir.

3.1. İMTİHANIN İNSANIN YARATILIŞ GAYESİYLE İLİŞKİSİ

3.1.1. İmtihan ve İsti'dat

İnsan, yeryüzünü imar ve ıslah etme potansiyeline sahip bir varlıktır. Bu özellik, onun hem içsel hem de dışsal durumlar karşısındaki tutumunu belirlerken aynı zamanda insanı, emaneti yüklenme gerekliliğini yerine getirip getirmediği konusunda test eder. İnsan, hem Allah'a ibadet etme hem de yeryüzünü düzenleme ve geliştirme açısından sınavlardan geçecektir.¹⁶² İnsanın yeryüzünü imar ve ıslah etme potansiyeline sahip olması onun bu konularda da imtihana tabi tutulmasına neden olacaktır. Dolayısıyla, insan hem Allah'a ibadet etme hem de yeryüzünü düzenleme ve geliştirme açısından çeşitli sınavlardan geçecektir.¹⁶³ İmtihanın, kişinin sağlıklı olması ve doğal yeteneklerle donatılması esastır. Bu, ahsen-i takvim (en güzel biçim) üzere yaratılmış olmayı, hayra ve şerre karşı yeteneği, duyu organlarının (işitme ve görme) işlevselliğini, akıl, ruh ve irade sahibi olmayı içerir. Ayrıca, insanların imtihan edilmeleri için bir referans noktası olarak Allah'ın emir ve yasaklarını içeren bir kitabın ve bu bilgileri uygulayarak insanlara rehberlik eden bir peygamberin varlığı gereklidir. Bu unsurlar, imtihanın adil ve anlamlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlar.¹⁶⁴ Allah bütün bu özellikleri insana bahşetmiş¹⁶⁵ ve onlara, hayatları boyunca kendilerine lazım olacak yerde ve gökteki her şeyi musahhar¹⁶⁶ kılmıştır. Ayrıca, her insana akıl ve bilginin yanı sıra iyiyi ve kötüyü ayırt edebilen ahlâkî bir duygunun verildiği ifade edilmiştir. Nefs-i levvâme, kişinin kötülük yaptığı her durumda onu uyaran ve vicdanın asla tamamen susturulamayacak bir yönüdür.¹⁶⁷ Bu özelliklerin hepsine sahip olan insan imtihan için hazırdır.

3.1.2. Rubûbiyet ve İmtihan

Kur'an öncesi Arapça'da "Rabb" kelimesi, itaat edilen efendi, durumu düzelten kişi veya mal sahibi anlamlarında kullanılıyordu. Kur'an'da ise bu kelime, daha kapsamlı bir anlam kazanmış; eşsiz bir efendi, nimetleriyle mahlûkatın durumunu

¹⁶² Lütfullah Cebeci, *Kur'an'da Şerr Problemi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1985,128.

¹⁶³ Bakara, 2/286.

¹⁶⁴ Cebeci, *Kur'an'da Şerr Problemi*,172.

¹⁶⁵ Nahl 16/78; Mü'minûn 23/78; Secde 32/8-9.

¹⁶⁶ Câsiye 45/13; Lokmân 31/20.

¹⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîm*, 6/557.

düzelten, yaratma ve emir verme yetkisine sahip olan varlık olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁸ “Rabb” kelimesi, terbiye eden, idare eden ve kemale erdiren anlamları ile öne çıkar. Bu kelimenin “terbiye” anlamı, diğer anlamlarından daha belirgin ve yaygındır. Bu bağlamda, “Rabb,” bir varlığın gelişim sürecinde rehberlik eden, yönlendiren ve olgunlaştıran bir güç olarak değerlendirilir.¹⁶⁹ Allah’ın Rubûbiyet (yaratıcı ve yönlendirici sıfatı) ile kullarını imtihan etmesi arasında önemli bir bağ bulunur. Bu bağlamda, insanın nefsinde ve dış dünyada karşılaştığı tüm nimetlerin Allah’tan geldiği vurgulanır. Müslüman, hem kendi hataları hem de düşmanları tarafından karşılaştığı şer ve fitnelerde de bu Rubûbiyetin tezahürlerini görebilir. Bu, Allah’ın her şeyin yaratıcısı ve yöneticisi olma rolünü ifade eder ve imtihanların da bu Rubûbiyet çerçevesinde gerçekleştiğini gösterir.¹⁷⁰

Kur’ân’da Rabb sıfatının dokuz yüzün üzerinde yerde anılması, eğitime verilen önemin altını çizer. Bu sıklık, eğitim ve öğretim konusunun Kur’ân’da ne denli merkezi bir yer tuttuğunu ve bu konunun manevi ve ahlakî gelişim açısından ne kadar vurgulandığını gösterir.¹⁷¹ “Rabbü’l-Âlemin” ifadesi, İslâm düşünce sisteminde Allah’ın tüm evrenin Rabbi olduğunu vurgular. Bu ifade, eğitimin ve gelişimin sadece insanları değil, tüm varlığı kapsayan bir olgu olduğunu gösterir. Dolayısıyla, İslâm eğitim anlayışında, varlıkların tamamını kuşatan bir bilgilendirme ve yönlendirme hedeflenir.¹⁷²

3.1.3. İlk İnsan ve İlk İmtihan

Kur’ân’a göre, insanoğlunun yeryüzündeki hayat serüveni bir deneme süreci olarak başlamıştır. Bu bakış açısına göre, insanlar yaratılışlarından itibaren sınanmakta olup, bu sınavın amacı onların irade, ahlak ve inanç gelişimlerini test etmektir. Bu deneme, bireylerin iyi ve kötü arasında seçim yapmalarını ve böylece manevi ve ahlakî olgunlaşmalarını sağlamayı hedefler.¹⁷³ Çamurdan yaratılmış bir varlık olarak, “ebedî yaşama” ve “mutlak egemenlik” arzusu, Hz. Adem ve eşinin ilk imtihanı kaybetmelerine yol açmıştır. Bu tutku, insanın kan dökmesine neden olmuş ve olmaya

¹⁶⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Kur’ân*, 1/62.

¹⁶⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 336.

¹⁷⁰ Cebeci, *Kur’ân’da Şerr Problemi*, 218.

¹⁷¹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir 1986, 1/25.

¹⁷² Beydavî, *Envâru’t-Tenzîl*, I /52; Kutub, *Fî Zilâl*, I/78.

¹⁷³ Bakara 2/35; Araf 7/19-20

devam etmektedir.¹⁷⁴ Hz. Adem ve Havva, Allah’a karşı işledikleri günahların farkına vararak derin bir pişmanlık yaşadılar. Bu durum, onların günahlarını itiraf ederek Allah’tan mağfiret talep etmelerine ve bu davranışlarıyla bir öğreti ve talim anlamında örnek teşkil etmelerine neden oldu.¹⁷⁵

Bu hadise, insanın ibtidai durumdan mükemmelliğe geçişini ifade eden bir sıçramadır. Saf ve sade bilinçten “ben”in idrakine geçişin bir sonucudur. Fıtratın boyutsuz rüyasından uyanışın simgesidir. Bu ilk günah, bir eksiklikten ziyade insanlığın ilk iradî eylemini temsil eder.¹⁷⁶

İnsanın varoluşsal sınavının, kaderin belirsiz akışında bireyin özgürlüğüyle etkileşimi sonucu gerçekleştiğini ve bu sınavın yeryüzündeki hayatının başlangıcıyla sonuçlandığını öne sürülmüştür. Burada günah, bireyin serbest iradesiyle seçtiği bir eylemin kaderin planıyla birleştiği bir sınav olarak ele alınmaktadır. Bu sınav, hem kişisel hem de kozmik düzeyde varoluşsal bir dönüm noktası olarak tasvir ediliyor.¹⁷⁷ Bu olay, Adem ve Havva’nın halife olarak tayin edildikleri ve cennete gönderildikleri yeryüzünden önceki süreci ele alır. Cennet, bu imtihan için en uygun mekân olarak belirlenmiştir; zira bu durum, insanın asıl varış yerinin cennet olduğunu ve şeytanın kandırıcı sözlerine itibar ederse cennetten mahrum kalacağını simgeler. Cenneti yeniden kazanabilmenin yolu, insanı sürekli saptırmaya çalışan düşmana karşı zafer elde etmekten geçer.¹⁷⁸

İnsan, evrensel bir mücadele alanı olan ahlak bağlamında eşsiz bir konumda yer alır. Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak nitelendirilen insan, özgür iradeyle donatılmıştır. Bu özellik, ona yalnızca diğer canlılardan değil, aynı zamanda yaratılışın bütün unsurlarından ayrı bir yer tahsis eder. İnsanın bu benzersiz konumu, ona “emanet” yükümlülüğünü de beraberinde getirir. Bu emanet, yeryüzünde ahlakî bir düzenin ya da kanunların uygulanmasını gerektirir, bu da insanın hem bireysel hem de toplumsal sorumluluklarını arttırır. Bu sorumluluklar, insanın kendi içsel ahlak anlayışı ile dış dünyadaki davranışlarının sürekli bir uyum içinde olmasını zorunlu kılar.¹⁷⁹ İnsanların

¹⁷⁴ Soyalan, *Kur’ân ve İnsan*, 250

¹⁷⁵ Bakara 2/37.

¹⁷⁶ Muhammed İkbal, *İslâmî Dinî Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayınları, İstanbul t.s., 120.

¹⁷⁷ Kılıç, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, 296.

¹⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîm*, I/65; Beydavî, *Envârü’t-Tenzîl*, I/301.

¹⁷⁹ Fazlurrahman, *Allah’ın Elçisi ve Mesajı*, Çev: Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997, 51.

imtihanlardaki başarısı, ahlakî yasalara bağlıdır. Emanet görevi alan bireyler, iç ve dış faktörlerle karşılaşarak ya görevlerine sadık kalacaklar ya da ihanet edeceklerdir. Emaneti yüklenen kişilerin, görevlerini yerine getirip getirmediği konusunda sınanmaları kaçınılmazdır. Bu süreç, bireylerin hem kişisel hem de toplumsal sorumluluklarını yerine getirme kapasitelerini ölçer.¹⁸⁰

3.1.4. İmtihan ve Ceza

Pek çok ayet ve hadiste, insanların işlediği iyi veya kötü eylemle hem dünya hem de ahirette karşılık bulacağı vurgulanmaktadır. Bu karşılıklar, bireylerin serbest iradeyle gerçekleştirdikleri eylemlerin doğrudan sonuçları olarak ele alınır. Örneğin, Kur'ân'da yer alan *“Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar”*¹⁸¹ ifadesi, insanların yaşadıkları olumsuzlukların, kendi eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını açıkça ifade etmektedir. Bu bağlamda, dini metinler, bireysel sorumluluğu ve eylemlerin sonuçlarını önemli bir tema olarak işler.¹⁸² *“...yaptıklarından ötürü başlarına bir kötülük gelirse...”*¹⁸³ gibi İlahiyat literatüründe, ayetlerin anlatımı insanların başlarına gelen bela ve sıkıntıların, sebepsiz ilahi bir ceza olarak değil, insanların hür iradeleri ile işledikleri kötü fiillerin sonucu olarak Allah tarafından adalet gereği verilen bir karşılık olduğunu vurgular. Bu, ilahi adaletin insan davranışlarına doğrudan müdahale ettiği ve her fiilin bir sonuca bağlandığı teolojik bir anlayışı yansıtır.

Ayrıca, insanların karşılaştığı sıkıntı, açlık, korku, ölüm gibi olgular, belirli neden ve kanunlara dayanarak ortaya çıktıkları için, bunların Allah tarafından verilen bir ceza olarak algılanması doğru değildir. Bu olgular, doğal süreçler ve sosyo-ekonomik faktörlerin sonucu olarak ele alınmalıdır. Bu tür durumların kavranması, bireylerin bu zorluklar karşısında daha bilinçli ve yapıcı çözümler geliştirmelerine olanak tanır.¹⁸⁴ İmtihan ve ceza kavramları, teolojik açıdan farklı işlevlere sahiptir. İmtihan, Allah'ın insanlara yönelik olarak onların imanını, sabrını ve itaatini sınanması sürecidir. İmtihan, sebepsiz bir ceza değil, bireyin dini ve ahlakî kapasitesinin değerlendirilmesi

¹⁸⁰ Cebeci, *Kur'ân'da Şerr Problemi*,127.

¹⁸¹ Şûrâ 42/30

¹⁸² Kasas 28/47; Şura 42/ 30; Nisa 4/ 62.

¹⁸³ Rum 30/36.

¹⁸⁴ Cebeci, *Kur'ân'da Şerr Problemi*,132.

amacını taşır. Öte yandan, ceza, genellikle inkar ve isyan gibi dini prensiplere aykırı davranışlar sonucu verilen, adaletin tecelli ettiği bir sonuçtur. Tarihsel olarak, pek çok kavim, imtihanlarındaki başarısızlıklar nedeniyle dünyevi veya uhrevi cezalara maruz kalmıştır. Bu bağlamda, imtihanın sonuçları hem bu dünya hem de ahirette karşılık bulabilir. Bu durum, ilahi adaletin gereği olarak kabul edilir.¹⁸⁵ Bu helakların yegane sebebi: *“Bu sizin ellerinizin yapıp öne sürdüğünün karşılığıdır. Allah, kullara asla zulmedici değildir”*¹⁸⁶ gibi ayetlerde de belirtildiği üzere insanların olumsuz fiillerinin bir karşılığıdır.

3.1.5. Belaların Sebepleri

İnsanın belâlara uğramasının birçok nedeni vardır Bunlardan biri de insanın, sahip olduğu üstün özelliklerinin yanında aceleci¹⁸⁷, hırslı¹⁸⁸, mala¹⁸⁹, şehvete¹⁹⁰ düşkün; cimri¹⁹¹, nankör¹⁹², zalim ve cahil¹⁹³, unutkanlık¹⁹⁴ gibi olumsuz özelliklere de sahip olmasıdır. Bu durum, bireylerin olumsuz özelliklerini terbiye etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu özelliklerin kontrol altına alınması, kişisel ve toplumsal refahın artırılmasına katkıda bulunabilir.

İnsanın yeryüzünde halife olarak yaratılması önemli bir konudur. Kur’ân’da meleklerin, insanın yeryüzünde fesat çıkaracağı ve kan dökeceği endişelerini dile getirdikleri belirtilir. Bu, insanın dünyadaki varlığı ve davranışları hakkında derin teolojik soruları gündeme getirir. İnsanın yeryüzündeki eylemleri, geniş çapta etik meseleleri de beraberinde taşır ve bu durum, insan doğasının anlaşılmasında kritik bir rol oynar. Bu bağlamda, insanın hem yıkıcı hem de yapıcı potansiyeli, onun dünya üzerindeki rolünü şekillendirir ve bu da geniş çapta sosyal ve bireysel sorunlara ışık tutar.¹⁹⁵

¹⁸⁵ Ankebut 29/40.

¹⁸⁶ Âl-İ İmrân 3/182; Enfal 8/ 51; Hacc 22/10; Fussilet 41/46.

¹⁸⁷ İsrâ 17/ 11; Enbiya 21/37.

¹⁸⁸ Meâric 70/19.

¹⁸⁹ Âdiyât 100/8.

¹⁹⁰ Âl-İ İmrân 3/14.

¹⁹¹ İsrâ 17/100; Nisa 4/ 37-128.

¹⁹² İsrâ 17/67.

¹⁹³ Ahzâb 33/72.

¹⁹⁴ Zümer 39/8; Secde 32/14.

¹⁹⁵ Said Cevdet, *Âdemin Oğlu Habil Gibi Ol*, Pınar Yayınları, İstanbul 2000, 86.

Yaptığı eylemler kendisinin özgür iradesine bırakılan insan iyiliği de kötülüğünde tercih edip sonucuna katlanma durumunda kalmaktadır. Bir âyette Allah ; “*Sana gelen her iyilik Allah’tandır, sana gelen her kötülük de kendi (günahın yüzündendir).*”¹⁹⁶ Buyurmuştur. Bu ayet, insanların hür iradeleri kullanarak gerçekleştirdikleri eylemlerin, iyilik ve kötülüklerin tek nedeni olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ayet, bireylerin kendi kararları ve eylemleri üzerinde tam bir sorumluluk taşıdığını vurgular.

İslam inancına göre, bir topluluğun durumu, Allah tarafından verilen nimetler, ancak o toplum kendi içerisindeki olumlu özelliklerini koruduğu ve geliştirdiği sürece muhafaza edilir. Bu düşünce, Kur’ân’da da yansıtılmış olup, bireylerin ve toplumların kendi iç dinamiklerini geliştirerek daha iyi bir kader inşa etmelerinin önemini vurgulamaktadır. Bu perspektif, aynı zamanda bireysel ve toplumsal sorumluluğun önemini de öne çıkarır; zira Allah, insanların kendi çabalarıyla ve kolektif ahlakî tutumlarıyla elde ettikleri iyilikleri korumalarını beklemektedir.¹⁹⁷ İnsan, yaratılışının temelinde hem nefsini arındırma hem de ona yenilme potansiyeline sahiptir. Bu çift yönlü potansiyel, bireyin kendi içindeki olumsuz eğilimleri olumluya çevirebilme yeteneğini de içerir. Ancak, insanın fitratı bozulduğunda veya kirletildiğinde, bu seçme özgürlüğü zarar görür ve dolayısıyla kendi içsel dengesini sağlama kapasitesi azalır. Bu durum, bireyin hem psikolojik hem de sosyal işlevselliğini etkileyebilir.¹⁹⁸ İnsanların kalplerinin mühürlenmesi, İslam teolojisine göre, Allah’ı inkar, suç işleme, zulüm etme ve emirlerine muhalefet etme gibi davranışlar sonucunda meydana gelmektedir. Bu tür davranışlar sergileyen topluluklara, Kur’ân’da anlatıldığı üzere, Allah tarafından gökten azap indirilmiş ve bu topluluklar ile ülkeleri helak edilmiştir. Bu süreç, Allah’ın adaletinin ve insan davranışlarının sonuçlarına dair kutsal metinlerdeki yansımalarını ortaya koyar.¹⁹⁹ İnsanlar, hem dünya hayatında hem de ahirette karşılaştıkları belaların sorumlusu olarak kendi eylemlerini görmektedirler. Bu bağlamda, işlenen olumsuz fiiller, kişinin başına gelen cezaların ve felaketlerin ana nedeni olarak kabul

¹⁹⁶ Nisa 4/ 79.

¹⁹⁷ Enfal 8/53; Râ’d 13/11

¹⁹⁸ Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998,55.

¹⁹⁹ İsmail Karagöz, *Kur’ân’a Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan*, Çelik Yayınları, İstanbul 1996, 26.

edilmektedir. Bu durum, bireyin eylemlerinin sonuçlarına karşı sorumluluk taşımasını gerektirir ve etik, dini veya felsefi açıdan değerlendirilebilir.²⁰⁰

İnsan, sahip olduğu imkanlar karşısında çeşitli sorumluluklar taşır ve bu sorumlulukları yerine getirmediğinde ortaya çıkan belâ, felaket ve musibetler, bu yükümlülüklerin ihlalinin göstergesidir. İnsanın yaşadığı olaylar, onun kendi tercih ve eylemleriyle şekillenir. Dolayısıyla, modern insanın dinî, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik çöküntüler yaşamasının ve sıkıntılara maruz kalmasının temel sebebi, kendisine ve inancına yabancılaşmış olmasıdır. Bu durum, insanın içinde bulunduğu toplumsal yapılar ve bireysel tercihler arasındaki etkileşimin sonucu olarak değerlendirilebilir.²⁰¹ Yabancılaşma kavramı, bireylerin kendilerini, toplumu veya çalışma yaşamlarını yabancı olarak algıladıkları bir durumu ifade eder. Bu durum, bireylerin psikolojik ve sosyal sağlıklarını etkileyebilecek önemli bir olgudur. Farklı alanlarda yaşanan sorunlar, yabancılaşma hissinin artmasına neden olabilir ve bu da bireylerin kendilerini toplumdan veya iş yaşamından soyutlamalarına yol açabilir. Akademik literatür, yabancılaşmanın nedenlerini ve sonuçlarını çeşitli disiplinler aracılığıyla incelerken, bu olgunun üzerine düşünülmesi ve çözüm yollarının araştırılması gerekmekte olduğunu vurgular.²⁰² Yabancılaşma, bireyin kendi özgü niteliklerini kaybetmesi ve temiz doğasından uzaklaşması süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreç, bireyin kendini ve çevresini algılama biçiminde önemli değişikliklere yol açar ve sosyal, ekonomik veya kültürel faktörler tarafından tetiklenebilir. Yabancılaşma, bireyin toplumla olan bağlarının zayıflamasına ve kendine yabancılaşmasına neden olur, bu da psikolojik ve sosyal işlevsellik üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilir.²⁰³ Yabancılaşma kavramı, modern toplumda karşılıklı olarak etkileşimli ve çok boyutlu bir sorundur. İnsanlar, mal ve hizmet bolluğuna rağmen yaşadıkları sıkıntı, yalnızlık ve mutsuzluk gibi duygusal ve psikolojik sorunlarla yüz yüzedir. Bu durum, yalnızca ekonomik refahın bireyin yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini değil, aynı zamanda sosyal bağların ve kişisel anlamların kaybını da vurgular. Yabancılaşma, insanın kendi varoluşuna ve çevresindeki dünyaya yabancılaşmasını ifade ederken, bu sürecin bireysel ve toplumsal düzeyde ele alınması gerekmektedir.

²⁰⁰ İsmail Karagöz, *Kur'ân'a Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan*, 27.

²⁰¹ Hüseyin Atay, *İslâmı Yeniden Anlama*, Ankara 2001, 230-231.

²⁰² Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'ân*, 25.

²⁰³ Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'ân*, 27

Kur'ân'da bir toplumun musibetlere, belâlara düşmesinden veya helakinden söz edilirken; buna o toplumun işlediği günahlar,²⁰⁴ yaptıkları zalimlikler²⁰⁵, kazandıkları işler²⁰⁶, yaptıkları kötülükler,²⁰⁷ gerçekleri örtme ve ortadan kaldırma amacıyla kurdukları düzenler²⁰⁸, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmeleri²⁰⁹, fesat çıkarmaları²¹⁰ gibi olumsuz fiilleri gerekçe gösterilmektedir.

İslam inancına göre, insanların başına gelen olumsuzluklar kendi eylemleriyle ilişkilendirilir. Bu mana, Kur'ân'ın Şûra Sûresi'nin 30. âyetinde *“Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar”* şeklinde ifade edilmiştir. Âyette geçen bu ifade, bireysel sorumluluk ve eylemlerin sonuçları arasındaki bağlantıyı vurgular. Âyetin devamında, Allah'ın insanların hatalarının birçoğunu affettiği belirtilerek merhamet ve bağışlama yönü de öne çıkarılır. Bu, bireylerin hatalarından ders almasını ve manevi bir arınma sürecine girmesini teşvik eder.”²¹¹ İslam inancına göre, Allah insanlara belâ, musibet, hastalık, kıtlık ve yoksulluk gibi sıkıntıları bazen imtihan, bazen de yaptıkları kötü fiiller nedeniyle göndermektedir. Bu durumlar, kişinin sabrını ve direncini sınamakta ve ona tövbe etme fırsatı sunmaktadır. Kur'ân'da belirtilen bu anlayış, insanların yaşadığı zorlukları manevi bir perspektiften değerlendirmelerine olanak tanır. Bu tür sıkıntılar aynı zamanda kişisel gelişim ve ruhsal arınma fırsatları olarak görülebilir.²¹²

Kur'ân'a göre, belâ ve musibetlerin insana gelmesinin sebeplerinden biri zulümdür. Zulüm, Kur'ânî terminolojide genellikle “bir şeyi eksiltmek, artırmak, zaman ve mekanını değiştirerek doğal sırasından çıkarmak” şeklinde tanımlanır. Alimler, zulmü, nesnelerin veya kavramların hak ettikleri yer veya şekilde bulunmamaları olarak yorumlarlar. Bu bağlamda, zulüm sadece insanlar arasındaki adaletsizliklerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda doğal düzenin bozulması şeklinde de tezahür edebilir. Kur'ân, zulmün hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki olumsuz sonuçlarına dikkat çekerek,

²⁰⁴ Enam 6/6

²⁰⁵ Enam 6/45-47; Nahl 16/113.

²⁰⁶ Araf 7/96.

²⁰⁷ Nahl 16/34.

²⁰⁸ Enam 6/123.

²⁰⁹ Nahl 16/112.

²¹⁰ Nahl 16/88; Rad 13/25.

²¹¹ Şura 42/30.

²¹² Karagöz, *Kur'ân'a Göre Musibetler Açısından İnsan ve Toplum*, 176.

adalet ve merhamet ekseninde bir yaşamın önemini vurgular.²¹³ Zulüm, yaratılış düzeninde bozukluklara ve dejenerasyona yol açarak, doğal ve düzenli evrensel yapıyı bozma eğilimindedir. Bu bağlamda, en büyük zalim olarak insan öne çıkmaktadır; zira insan, doğadaki dengeyi ve evrensel düzeni bozan tek varlıktır. Bu durum, insanın eylemlerinin doğal dünya üzerindeki etkilerini sorgulamayı gerektirir ve insanın bu etkileri minimize etme sorumluluğunu ortaya koyar.²¹⁴ Zulüm, bireylerin temel haklarına yapılan müdahaleler ve adaletsiz uygulamalar olarak tanımlanabilir. Farklı kültür ve inanç sistemlerinde, zulmün göksel cezaları tetiklediği düşüncesi yaygındır. Bu perspektife göre, zulüm sadece mağdurlara değil, toplumun geneline zarar vermektedir. İlahi adalet anlayışı, zulmün sonuçlarını yalnızca dünyevi kurumlarla sınırlı tutmaz, aynı zamanda evrensel ve metafizik sonuçlar doğurur. Bu bağlamda, zulüm, sadece toplumsal ve hukuki bir mesele olmanın ötesinde, ahlakî ve kozmolojik boyutları olan bir fenomen olarak değerlendirilebilir.²¹⁵ Zalimlere yönelim göstermenin, İslam öğretisine göre, Allah'ın gazabına maruz kalma sebebi olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, zalimlerle işbirliği veya onlara destek olmanın, bireyin manevi sorumluluğunu ve ahiretteki durumunu tehlikeye attığı öne sürülmektedir. Bu tür davranışlar, İslami ahlak ve adalet anlayışıyla çelişmektedir.²¹⁶

Kur'ân, tarihsel olarak çöken medeniyetlerin ve devletlerin zulüm ve adaletsizlikler yüzünden yok olduğunu vurgulamaktadır. Bu, dini metinlerin tarih yorumları ve sosyal çöküş mekanizmaları üzerine nasıl ışık tuttuğunu gösteren önemli bir örnektir. Kur'ân'ın bu tespiti, toplumların sürdürülebilirliği ve adaletin korunmasının önemine dair geniş çapta değerlendirmeler yapılmasını sağlar.²¹⁷ “Zaleme” fiili ve türevleri, Kur'ân'da yaklaşık 280 kez geçmektedir. Bu kullanımlar incelendiğinde, ayetlerin hem dünyevi hem de uhrevi bağlamda insanların haksız yere cezalandırılmadıklarını vurguladığı görülmektedir. Bu durum, adil bir düzenin varlığına işaret eder ve İslami öğretilerin temel prensiplerinden biri olan adalet kavramını pekiştirir.²¹⁸

²¹³ Ragıb, *Müfredât*, 537.

²¹⁴ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, 676.

²¹⁵ Bakara 2/59.

²¹⁶ Hud 11/113.

²¹⁷ Hud 11/102; İbrahim 14/13; Kehf 18/59; Enbiya 21/11, Hac 22/45-48, Neml 27/52, 58; Kassas 28/59; Ankebut 29/14-31.

²¹⁸ Karagöz, *Kur'ân'a Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan*, 135.

İslam inancında, Allah'ın insanları iman ve salih amelleri nedeniyle dünya ve ahirette ödüllendirmesi, yaptıklarının bir yansıması olarak görülür. Bu inanç sistemi, bireylerin hem bu dünyada hem de ötesindeki yaşamlarında adil bir denge kurulmasının önemini vurgular. İslam öğretisine göre, inkar, zulüm ve isyan gibi olumsuz davranışlar da bu denge çerçevesinde cezalandırılır. Bu, bireysel eylemlerin sonuçlarına dair kozmik bir adalet anlayışını yansıtan bir düşüncedir.²¹⁹

Zulüm, tarih boyunca birçok ülke ve uygarlığın yıkılmasına neden olan temel faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Servet ve nimet şımarıklığına dalmak, yani “mütreflik”, zulmün yanında sıklıkla rastlanan bir olgudur. Bu ikili, sosyal adaletsizliği ve eşitsizliği körükleyerek, toplumların temel yapısını sarsmaktadır. Zenginlik ve güç elde etme arzusu, bazı bireylerin zulmü meşrulaştırmasına ve bu yolda ilerlemesine olanak tanımaktadır. Tarih, bu türden şımarıklık ve zulüm ilişkisinin, medeniyetlerin çöküşüne nasıl zemin hazırladığını defalarca göstermiştir.²²⁰ İsrâf, tabii dengelerin bozulmasına yol açan temel etkenlerden biridir ve toplumsal adaletin yitilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Toplumda adaletin yok oluşu, aşırı zenginlik ve lüks tüketim gibi durumlarla kendini gösterir. Kur'ân, israfı her türlüyle yasaklamış ve sürdürülebilir bir yaşam biçiminin benimsenmesini teşvik etmiştir. Bu yasaklama, bireysel ve toplumsal refahın sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir.²²¹ Kur'ân, insanları fiilleri, sözleri ve davranışları konusunda ölçülü ve dengeli olmaya teşvik eder. Bu, metinde yer alan birçok ayet tarafından vurgulanır ve bireylerin toplumsal ve kişisel hayatlarında uyumlu bir denge kurmaları gerektiği öğütlenir. Ölçülü davranış, ahlakî değerlerin ve toplumsal uyumun korunmasında kritik bir rol oynar, dolayısıyla bu prensip, Kur'ân'ın insanlara yönelik genel ahlakî ve etik yönlendirmelerinin temelini oluşturur.²²²

Bugün çevre kirliliği ve tabii dengenin bozulmasının başlıca nedenlerinden biri israftır. İsrâfın artmasıyla birlikte tabii kaynakların tüketimi de orantısız bir şekilde artmaktadır. Bu durum, doğrudan tabii dengenin bozulmasına, çevre kirliliğinin

²¹⁹ Hud 11/116

²²⁰ İmaduddin Halil, *Sosyal Adâlet Üzerine*, Çev: Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, Risale Yayınları, İstanbul 1987,33

²²¹ Araf 7/31.

²²² Furkan 25/67.

artmasına ve çeşitli felaketlerin meydana gelmesine sebep olmaktadır.²²³ İsrâf, birçok bozgunculuk, zulüm, sapkınlık ve yozlaşmanın kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. İsrâfi alışkanlık haline getirenlere boyun eğmek, toplumları çöküşe sürüklemektedir. Zamanla toplumun dengesini bozarak, toplumsal helake yol açmaktadır. Bu nedenle, israfın önlenmesi ve bu konuda bilinçli davranılması, toplumsal refah ve denge için hayati öneme sahiptir.²²⁴

Toplumsal alanda meydana gelen ahlakî kötülüklerden sorumlu olan insan, özgür iradesiyle hareket edebilme yetisine sahiptir. Bu bağlamda, insanın yaptığı eylemler ve bu eylemlerin sonuçları, onun iradesi ve tercihlerine bağlı olarak ortaya çıkar. Ahlakî kötülüklerin kaynağı olarak insan, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etik ve ahlakî sorumluluk taşır. Özgür irade, insanın ahlakî eylemlerini şekillendiren temel unsurdur ve bu nedenle ahlakî kötülükler de bu özgürlüğün bir yansıması olarak kabul edilir.²²⁵ İnsanlar, çok çeşitli arzulara sahip oldukları için, bulundukları zaman diliminin ötesine taşarak çeşitli nimetlere bir an önce sahip olma psikolojisi ile aceleci davranırlar. Bu acelecilik, bireylerin gelecekte elde etmeyi umdukları haz ve ödüller için mevcut zamanı ve kaynaklarını harcamalarına neden olur. Bu davranış biçimi, kişinin anlık tatmin arayışında olup uzun vadeli hedeflerden sapmasına ve bazen de düşünmeden hareket etmesine yol açar. Aceleciliğin psikolojik temelleri, bireyin motivasyon yapısını, beklentilerini ve tatmin düzeyini etkileyen önemli bir unsurdur.²²⁶

Düşünce süzgecinden geçirmeden, duygularının etkisiyle aceleci hareket eden birey, hatalı bir davranış sonucunda uzun yıllar pişmanlık yaşayabilir. Acelecilik, yargılarımızın tutarlılığını bozarak dikkatimizi dağıtmakta ve olayların önemini anlamamızı engellemektedir. Bu durum, sürekli olarak aynı hataları tekrarlamamıza yol açmaktadır. Bu nedenle, düşünce süzgecinden geçmeden yapılan aceleci kararların uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.²²⁷ İnsanın sürekli hayatla mücadele ettiği gerçeği, tehlikelere karşı temkinli ve uyanık olmayı zorunlu kılmaktadır. Bu temkinli yaklaşımın yokluğu, kişinin hayatın zorlukları karşısında sürekli sıkıntılarla karşılaşmasına neden olabilir. Bu bağlamda, bireylerin

²²³ Mehmet Bayrakdar, *İslâm ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayıncılığı, Ankara 1997, 45.

²²⁴ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, 254

²²⁵ Soyalan, *Kur'ân ve İnsan*, 122

²²⁶ Hayati Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayıncılık, İstanbul 1999, 96-97.

²²⁷ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, 98

karşılaştıkları zorluklarla başa çıkabilme yeteneklerini geliştirmeleri hayati önem taşımaktadır.²²⁸ Tabiattaki doğal zararlar, Allah'ın verdiği nimetlerle mukayese edildiğinde oldukça azdır. Bunların tabiattaki varoluşunun nedeni, insanların imtihan edilmeleri ile ilgilidir. Tabiatta meydana gelen doğal afetler, tek tek insanlara yönelik değildir. Aynı şiddette Japonya'da meydana gelen bir deprem ile Hindistan veya Türkiye'deki depremlerin sonuçları farklılık gösterebilir. Depremler, seller, fırtınalar ve diğer doğal afetler, tabiatın doğal düzeninin bir sonucudur. Ancak, deprem fayı üzerinde, dere yataklarında ve dağ eteklerinde yerleşim alanı kurmak ya da kurmamak tamamen insan iradesine bağlıdır.²²⁹

Doğal afetlerden korunmak için, tehlikeli bölgelerde yerleşim yerleri kurmaktan kaçınmak veya bu bölgelere dayanabilecek sağlamlıkta yapılar inşa etmek gereklidir. Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde, dünyada her gün yüzlerce insan hayatını kaybetmektedir. Fiziksel bir varlık olarak insanın, felaketlerden korunabilmesi için, tabiat kanunları şeklinde tezahür eden "tekvîni" iradenin kanunlarına uyması zorunludur. Bu bilimsel yaklaşım, insanların güvenliğini sağlamak ve yaşam kalitesini artırmak için önemlidir.²³⁰

Doğal afetlerde zarar gören esasen, doyumsuzluğu ve evreni sorumsuzca kullanması nedeniyle insandır. İnsanların ahlakî bozuklukları sürdükçe belalar ve sıkıntılar da devam edecektir. Bir sosyal yapıda meydana gelen bozukluk giderilemezse, bu durum toplumun geneline yayılarak felaketlerle sonuçlanır. Ahlakî çöküş, yalnızca bireylerin değil, tüm toplumun geleceğini tehdit eden ciddi bir sorundur. Bu nedenle, ahlakî değerlerin korunması ve güçlendirilmesi, toplumsal istikrar ve refah için elzemdir.²³¹

İslam âleminde çocuk ve genç yaştaki erken ölümler oldukça yaygın bir olgudur. Bu ölümlerin azalmasının önündeki engellerden biri, ölümlerin nedenleri üzerinde durulacağı yerde, bu ölümlerin "kadere" bağlanarak kabul edilmesidir. Bu yaklaşım, acının kabullenilmesine ve ölümlerin ardındaki sebeplerin araştırılmamasına yol

²²⁸ Seyyid Sabık, *Müslüman Nasıl Olmalı*, İhtar Yayınları, İstanbul 1999,44.

²²⁹ İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, 61.

²³⁰ Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, 63.

²³¹ İmâduddîn, *Sosyal Adalet Üzerine*, 77.

açmaktadır. Bu durum, erken ölümlerin engellenmesi ve önlenmesi adına bilimsel ve sistematik yaklaşımların geliştirilmesini zorlaştırmaktadır.²³²

İnsanların başına gelen belaların nedenleri, ahlakî bozukluklarının ve tembelliklerinin sosyal, siyasi ve ekonomik alanlara yansımından kaynaklanmaktadır. Kur'ân'a göre insan, yeryüzüne sahip olmak üzere (halife) yaratılmıştır. İnsan, bu sorumluluğunu hiçbir zaman unutmamalı, insan-eşya ilişkisinde inisiyatifini kaybetmemeli ve eşya karşısındaki konumunun bilincinde olmalıdır. İnsan-eşya ilişkisindeki dengesizlikler, eşyanın aşırı, hor ve dengesiz kullanılmasından ileri gelmektedir.²³³

Toplumların maddî ve sosyal gelişmişlik düzeylerinin veya geri kalmışlıklarının başlıca sorumlusu, o toplumu oluşturan bireylerin ahlâkî durumlarıdır. İnsan, yaşadığı hayatın olumlu veya olumsuz gidişatının tek sorumlusu olarak, hayatı ve olayları sağlıklı bir şekilde algılamalı, yorumlamalı ve buna göre kendini sorgulamalıdır. Maddî, ahlâkî ve sosyal bunalımlarda, kendisi dışındaki güçleri ve mihrakları suçlama yoluna gitmek yerine, insanın önce kendine bakması ve kendini hesaba çekmesi gerekmektedir. Bu süreç, bireyin hem kişisel gelişimini hem de toplumsal ilerlemeyi destekleyici bir yaklaşımdır.²³⁴

3.1.6. İnsanın Sorumluluğu

Etimolojik olarak, “sorumlu olmak” ifadesi, bir şeye cevap vermek ve bu konuda birine hesap vermek zorunda olmayı ifade eder. Sorumluluk, öncelikle mesuliyeti üstlenme yeteneğini gerektirir. Ardından, bireyin kendi çabalarıyla görevini yerine getirmesi sürecini kapsar. Bu bağlamda, sorumluluk kavramı, kişinin görevlerini ve yükümlülüklerini bilinçli bir şekilde üstlenmesi ve yerine getirmesiyle şekillenir.²³⁵ Sağlığımızın ve hayatımızın muhafazasından sorumlu olduğumuz gibi, kalbimizin temizliğinden ve düşüncelerimizin doğruluğundan da sorumlu bulunmaktayız. İnsanın sorumluluğunun ve halifeliğinin esas gayesi, yeryüzünü imar ve ıslah edip, orada adaletli ve ahlâk kurallarına dayanan bir düzen kurmaktır. Bu bağlamda, bireyin fiziksel

²³² Güler, *Allah'ın Ahlâkiliği Sorunu*, 113.

²³³ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet*, Pınar Yayınları, İstanbul 1996, 392.

²³⁴ Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet*, 394.

²³⁵ Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 70.

sağlığının yanı sıra zihinsel ve ahlakî sağlığının korunması, toplumun genel refahı ve sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir. Eğitim ve bilimsel çalışmalar, bu sorumluluğun yerine getirilmesinde anahtar rol oynar ve bireyleri daha bilinçli ve sorumlu kılar.²³⁶

İnsan, sorumluluklarını unuttuğunda ve zaaflarının etkisine girdiğinde tarih boyunca olumsuz bir rol oynamış ve kendisini zorluklar karşısında yenik düşecek bir duruma sokmuştur. Bir toplumda sorumluluk ortadan kalkarsa, o toplumun geleceği tehlikeye girmiş demektir. Bu durum, bireylerin hem kişisel hem de toplumsal gelişimini engeller ve sonuç olarak, o toplumun ilerlemesi durur. Sorumluluk bilinci, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sürdürülebilir bir gelişim için hayati öneme sahiptir.²³⁷ İnsanoğlu, bu dünyada özel bir görev için yaratılmıştır. Bu görev, belirli bir süreyle sınırlı olmayan ve sürekli devam eden bir sorumluluktur. İnsanoğlu, kendisine verilen emanet, sorumluluk ve halifet göreviyle diğer canlılardan ayrılmaktadır. Bu görev, insanoğlunun dünyayı koruma, geliştirme ve adalet içinde yönetme sorumluluğunu içermektedir. Bu bağlamda, insanın etik ve ahlakî değerlerle donatılmış olması büyük önem taşır.²³⁸

Emanet, yeryüzünde ahlâka dayalı bir sosyal düzen kurmayı ifade eder. Bu kavram, bireylerin toplumsal ilişkilerinde güven, doğruluk ve sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini gerektirir. Emanet, toplumsal düzenin sağlanmasında ve sürdürülebilirliğinde önemli bir rol oynar. Ahlâki değerlerin korunması ve yaygınlaştırılması, emanet bilinciyle mümkün olur. Bu bağlamda, emanet hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir sorumluluk olarak kabul edilmelidir.²³⁹ Emanet, bireyin gereksinimlerini karşılayacak her türlü aracı ve kaynağı içeren geniş bir kavramdır. Bu kapsamda, emanetin sadece fiziksel objeleri değil, aynı zamanda bilgi, yetenek ve manevi değerleri de içerdiği kabul edilir. Emanet anlayışı, toplumsal sorumluluk ve güven duygusunun temelini oluşturarak bireyler arasındaki ilişki ve işbirliğini güçlendirir. Bu nedenle, emanet kavramı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde

²³⁶ Nuri Özsoy, *Kur'an'da Sünnetullah ve Helak Edilen Kavimler*, Etüt Yayınevi, Ankara 1998,12

²³⁷ Babanzade Ahmed Nâim, *İslâm Ahlâkının Esasları*, Hazırlayan: Recep Kılıç, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, 33.

²³⁸ Muhammed El-Behiy Behiş, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, Yöneliş Yayınları, Ankara 2003, 244.

²³⁹ Fazlur Rahman, *Ana Konuları İle Kur'an*, 59.

önemli bir rol oynamaktadır.²⁴⁰ Emanet, insan ilişkilerinin temelinde yer alan önemli bir özelliktir. Toplumu bir arada tutan görünmez bir ağ gibi işlev görür. Güvenin bulunmadığı bir ortamda, insanların karşılıklı amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir araya gelmeleri mümkün değildir. Bu bağlamda, emanet kavramı toplumsal dayanışmanın ve iş birliğinin sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir.²⁴¹ İnsanların manevi gelişimlerini sağlamak ve toplumsal düzeni korumak için şerre, kötülüğe ve zulüm ile baskıya yol açan durumlardan kaçınmaları gerekmektedir. Bunun yerine, doğruluk ve adaleti ilham eden erdemlere sarılmaları önemlidir. Halifelik, bireylerin manevi kanunları yerine getirmesiyle ilişkilidir. Halife ise, tabiatın dengelerini koruma ve insanların geleceği için tehlikelere rağmen sorumluluklarını yerine getiren kişidir. Halifenin görevi, adil ve doğru kararlar alarak hem doğayı hem de insanlığı korumaktır.²⁴² İlahi emaneti yerine getirme görevi, insanın yeryüzünde kültür ve medeniyet kurup geliştirmesini amaçlar ve bu görev, tüm evreni kapsayan bir sorumluluk olarak değerlendirilir. Bu perspektiften bakıldığında, insanın toplumsal ve bireysel gelişimi, maddi ve manevi ilerlemelerle desteklenmeli, böylece insanlığın bütünsel bir şekilde yükselmesi sağlanmalıdır. Eğitim, bilim, sanat ve ahlakî değerlerin harmanlanmasıyla, insanlık, ilahi emanetin gerektirdiği yüce hedeflere ulaşabilir.²⁴³

Kur'ân'a göre, bir fiilin sonucu, o fiili işleyen kişiye aittir. Toplumun bireylerden oluştuğu göz önüne alındığında, bireylerin sorumluluk ve toplumsal şuur sahibi olmaları gerektiği vurgulanır. Bu nedenle, Kur'ân nazarında birey, toplumun kendisiyle özdeşleştirilir ve bireyin davranışları toplumu şekillendirir. Dolayısıyla, bireyin iyi veya kötü fiillerinin karşılığı yalnızca kendisine değil, aynı zamanda topluma da yansır. Bu perspektif, toplumsal sorumluluğun ve bilinçli bireylerin önemini ortaya koyar.²⁴⁴ Bu nedenle, hem birey hem de toplum, yaptıklarından sorumludur. Sorumluluk tamamen sosyal bir kavramdır ve tüm kaynağı da toplumsal yapıdan gelmektedir.²⁴⁵

İnsanın ahlâkî bir yükümlülüğünün bulunduğunu hem ona verilmiş duyum, zihin, akıl gibi yetilerden hem de tabiatta gördüğümüz kanunluk ve düzenlilikten çıkarabiliriz.

²⁴⁰ Şeltut, *Kur'ân'a Doğru*, 88

²⁴¹ Macid Hadduri, *İslâm'da Adâlet Kavramı*, Terc. Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991, 265.

²⁴² Roger Garaudy, *Yaşayan İslâm*, Terc. Mehmet Bayrakdar, Pınar Yay. İstanbul 1995, 58

²⁴³ Farukî, *Bilginin İslâmileştirilmesi*, 99.

²⁴⁴ Muhammed Fâzıl Cemâli, *Kur'ân'a Göre Eğitim Felsefesi*, Çev: Ahmet Serdaroğlu-Rahmi Özer, Arslan Yayınları, İstanbul t.s.,12.

²⁴⁵ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi Ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken, İstanbul 2000,134.

Kaosun zıddı olan kanunluluk ve düzenlilik, insanın ahlâkî yükümlülüğünü yerine getirmesi için gerekli olan uygun zemini sağlamaktadır. Bu bağlamda, tabiatıta var olan düzen, insana ahlakî sorumluluklarını yerine getirmesi için gerekli olan koşulları sunar. Aklı ve duyuları ile bu düzeni algılayan insan, ahlakî sorumluluklarını idrak edebilir ve bu doğrultuda hareket edebilir.²⁴⁶

Sorumluluk kavramı, çeşitli açılardan incelenebilir ve dinî, toplumsal ve ahlâkî olarak üç ana başlıkta ele alınabilir.²⁴⁷

- *Dinî sorumluluk*, bireyin inanç sistemi doğrultusunda yerine getirmesi gereken yükümlülüklerdir. Bu tür sorumluluklar, ibadet, dua ve ahlâkî davranışlar gibi uygulamaları içerir ve kişinin manevi yaşamını şekillendirir.
- *Toplumsal sorumluluk*, bireyin içinde yaşadığı toplumun kurallarına, normlarına ve değerlerine uygun davranması anlamına gelir. Bu tür sorumluluklar, toplumsal düzenin sağlanması, toplumsal refahın artırılması ve sosyal adaletin korunması açısından önemlidir.
- *Ahlâkî sorumluluk* ise bireyin kendi vicdanına ve etik değerlere uygun olarak hareket etmesini ifade eder. Ahlâkî sorumluluk, dürüstlük, adalet, empati gibi evrensel değerleri kapsar ve bireyin kendi iç dünyasında doğru ve yanlış arasındaki dengeyi kurmasına yardımcı olur.

Bu üç başlık altında ele alınan sorumluluklar, bireyin hem kendi yaşamında hem de toplumsal bağlamda daha anlamlı ve uyumlu bir yaşam sürmesini sağlar.

Ahlâkî ve dinî sorumluluk, bireyseldir. Eğer toplumsal olarak başkalarının kötülük yapmalarına engel olmak için elimizdeki meşru araçları kullanmaz ve bu kötülüklere göz yumarsak, onların suçlarından biz de sorumlu oluruz. Bu nedenle, toplumsal açıdan olumsuz bir olgu olan “aldırışsızlık”, kesinlikle işlenmiş bir suç olarak değerlendirilebilir.²⁴⁸ Özgürlük ve seçme hakkı, sorumlu olma zorunluluğunu da

²⁴⁶ John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, Çev: İsmail Çetin, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999,12.

²⁴⁷ Draz, *Kur’ân Ahlâkî*,71.

²⁴⁸ Kılıç, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, 232; Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1996, 30.

beraberinde getirmektedir. İslâm'a göre insan, kendi alını yazısından sorumlu olan yegâne varlıktır.²⁴⁹

Ruhî, ahlâkî, içtimâî ve fikrî yükselme, İslâmiyet'in temel terbiye ilkelerindendir. İslâmiyet, bireyin bu alanlarda gelişimini teşvik ederken, kişinin toplumsal ilişkilerinde ve toplum düzeninde üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, bireylerin hem kişisel hem de toplumsal düzeyde dengeli ve sorumlu bir yaşam sürmelerini amaçlar.²⁵⁰ İslam'da insanın eylemlerinden ve niyetlerinden sorumlu tutulacağına dair birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler, bireylerin davranışlarının ve niyetlerinin değerlendirilmesinin Allah'ın adaletinin bir yansıması olduğunu vurgular. Örneğin, Kur'an'da "*Kimin zerre kadar bir hayrı varsa, onu görecektir*" (Zilzal Suresi, 7-8) ve "*Kimin zerre kadar bir şerri varsa, onu da görecektir*" (Zilzal Suresi, 8) şeklindeki ifadeler, insanların her türlü eyleminin ve niyetinin Allah tarafından hesap edileceğini belirtir. Bu ayetler, bireylerin hem olumlu hem de olumsuz davranışlarının ve niyetlerinin sonucunu göreceklerine dair bir hatırlatma işlevi görür.²⁵¹ İslam dininin tesis ettiği sorumluluk, bireysel sorumluluk anlayışına dayanır. Bu sorumluluk, kişinin kendi davranışları ve eylemlerinden sorumlu olmasını içerir. İçtimâî sorumluluk ise bu bireysel sorumluluğun toplumsal bir boyutunu ifade eder ve toplumsal ilişkilerdeki dikkat ve özeni kapsar. İnsanları diğer canlılardan ayıran temel unsur, sahip oldukları mevki ve üzerlerine düşen bireysel sorumluluktur.²⁵²

3.1.7. Bir Eğitim Aracı Olarak İmtihan

Şer'i mükellefler, nefsanî meyilleriyle Allah'ın rızası arasında bir mücadele içinde olduklarından, sevap veya ikab sebebi olan fiillerin ortaya çıkmasını sağlayan terbiyevi bir yönleri vardır. Bu bağlamda, tecrübe ve imtihan sürecinden farklılık gösterirler.²⁵³ Allah, insanlara işlerini tecrübe ve imtihan yoluyla güzelleştirmeyi öğretmek amacıyla kendi fiillerini tecrübe ve imtihan şeklinde anlatmıştır. Bu imtihanlar, Allah'ın ilahi hikmeti doğrultusunda, insanları doğru yola yönlendirme ve sadakate teşvik etme amacını taşır. Allah'ın imtihanı, insanın gizli olan şeyleri öğrenmeye yönelik bir sınav

²⁴⁹ Ali Şeriatî, *İnsan*, Çev: Şamil Öcal, Fecr Yayınları, Ankara 1997, 19.

²⁵⁰ Cemâli, *Kur'an'a Göre Eğitim Felsefesi*, 9-10.

²⁵¹ Cemâli, *Kur'an'a Göre Eğitim Felsefesi*, 9-10.

²⁵² Nâim, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 37.

²⁵³ Cebeci, *Kur'an'da Şerr Problemi*, 212.

olmanın ötesinde, İlâhî ve terbiyevî bir boyut taşır; bu nedenle bizim imtihanımızdan farklıdır.²⁵⁴

Kur'ân'a göre, insan fiillerinin sonucu olan fitne ve imtihanlar, bu fiilleri gerçekleştiren kişinin hizaya getirilmesini sağlayan psiko-sosyolojik etkenler içermektedir. Bu imtihanlar, aynı zamanda bireyin tekamülünü sağlamak için bir araç işlevi görür. Dolayısıyla hayat, bir tekamül arenası olarak ele alındığında, imtihanlar bu sürecin bir parçası olarak değerlendirilir.²⁵⁵ Zorluklar ve sıkıntılar, bireyin ruhsal dayanıklılığını test ederken, kötü eğilimlerin etkisini azaltabilir ve içsel potansiyelini uyandırarak güçlendirebilir. Bu süreç, bireyin kişisel gelişimini destekleyici bir rol oynar.²⁵⁶

Hayat, bir anlamda imtihanlar ve fitneler silsilesidir; bu süreç, bireyin iç kuvvetlerini geliştiren ve bakış açılarını keskinleştiren bir eğitici rolü üstlenir. Bu sürekli zorluklar, gerçekliğin yeni boyutlarını kavramada bireyin ilerlemesini hızlandırmak amacıyla karşısına çıkar ve onun yürüyüşüne sürekli olarak yön verir.²⁵⁷ Günümüzde kötülüklerin ve zulümlerin artışı, bireylerin toplumsal olaylardan ders çıkarmadığını ve kendilerini sürekli yenileme, eksikliklerini giderme çabası göstermediklerini ortaya koymaktadır. Bu durum, vurdumduymazlık, haram kazanç ve şehvetperestliğin giderek arttığını göstermektedir.

3.2. DÜNYA HAYATININ BİR İMTİHAN ALANI OLARAK TANIMI

Dünya kavramı sözlükte “*en aşağı, âdî, alçak, en yakın*” gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁸ Bu kavramla ilgili yapılan etimolojik çalışmalar; “*yakın*” ve “*değersiz*” anlamı üzerinde yoğunlaşmaktadır.²⁵⁹ Kur'ân'da 115 defa geçen “dünya” kelimesi, genellikle “*hayat*” kelimesi ile birlikte sıfat tamlaması olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, “*dünya*” kelimesi 64 yerde “*el-Hayatü'd-Dünya*” şeklinde, âhiret hayatının

²⁵⁴ Cebeci, *Kur'ân'da Şerr Problemi*, 214.

²⁵⁵ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, 134.

²⁵⁶ Tok, *Kur'ân'da Sünnetullah Ve Helak Edilen Kavimler*, 78.

²⁵⁷ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, 134.

²⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 272, İsfahanî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin B. Muhammed B. Mufaddal Ragıb, *El-Müfredat Fî Garibi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Seyyid Kilani, y.y., Mısır 1961, 172.

²⁵⁹ Zemahşeri, *El Keşşâf An Hakâiki't- Tenzil*, 168; Râzî, Muhammed B. Ömer, B. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1985, 47.

karşılığı olarak ifade edilmiştir.²⁶⁰ Bu kavram, dünya hayatının âhiret hayatına yakınlığını ifade eder. “*Dünya*” kelimesi, anlam olarak “*en yakın*”ı belirtir ve bu bağlamda dünyanın veya varlıkların değersizliğini anlatmak yanlıştır. Ayrıca, inkârcıların dünyadaki günahları ve nimetleri âhirete tercih etmeleri nedeniyle dünyanın değersiz olduğu görüşü de geçerli değildir.²⁶¹ Dünya hayatının kınanması, genellikle coğrafi anlamdaki dünya değil, ahirete yönelmemiş, geçici ve dünyevi değerlerle sınırlı olan yaşam biçimini ifade eder. Bu yaklaşımda, geçici ve yüzeysel zevkler yerine, manevi ve kalıcı değerlere odaklanılması gerektiği vurgulanır. Bu bağlamda, ahiret perspektifinin yokluğu eleştirilir ve daha derin, anlamlı bir yaşamın gerekliliği ortaya konur.²⁶² Kur’ân, dünya hayatını âhireti unutturmamayan, kulluk görevlerini engellemeyen ve sapıklığa yönlendirmeyen bir şekilde över. Bu, dünya hayatının olumlu yönlerini vurgularken, onu olumsuz bir şekilde yargılamadan, dengeli bir bakış açısı sunar. Hatta bunun bir güzellik ve nimet olduğunu vurgulayarak inananların şöyle dua etmelerini öğütler: “... *Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahrette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!, derler.*”²⁶³

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde dünya hayatı, imtihan, oyun, eğlence ve oyalanma yeri olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, dünya hayatı sıklıkla ahiret hayatı ile birlikte anılmış ve ahirete yönelik çabayı engelleyen davranışlar olumsuzlanmıştır. Kur’ân ve sünnetin dünya hayatına dair perspektifini daha iyi anlayabilmek için, ilk muhataplarının bu konudaki düşünce ve inançlarını incelemek önemlidir. İlgili ayetler, cahili Arapların düşünce ve inançlarını değiştirmeye ve iyileştirmeye yönelik bir amaca hizmet etmektedir.²⁶⁴ Cenâb-ı Hak, insanları bu dünyaya imtihan edilmek üzere göndermiştir. Dünya, dârü’l-mihne (imtihan yeri) olarak yaratılmıştır ve bu imtihanlar insanların amellerinin niteliğini ortaya koymak amacı taşır. Her insanın imtihanı, dünya hayatı süresince devam eder ve imtihanların çeşitleri birbirinden farklı olabilir. İmtihan, hem dünyanın hem de insanın yaratılış hikmetinin bir parçasıdır. Böylece Allah Teâlâ, dilediği zaman ve dilediği şekilde insanları imtihan etmektedir.²⁶⁵ Bu nedenle, dünya

²⁶⁰ Ebû Ubeyde Ahmed B. Muhammed El- Herevî, *el-ğarîbeyi’l-Kur’ân ve’l-ḥadîs*, El-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1999, II/654.

²⁶¹ Hayati Aydın, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2000, 31.

²⁶² Muhammed Âli Sabuni, *Dârü’l-Kur’âni’l-Kerim*, Beyrut 1981, I/182.

²⁶³ Bakara 2/201; A’râf 7/156; Nahl 16/122

²⁶⁴ Mesut Okumuş, “Kur’ân ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış”, *Diyanet İlmi Dergi* 46/1 (Ocak 2010), 119.

²⁶⁵ El-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 230.

hayatı sürekli imtihanlarla karşı karşıya kalınan bir süreçtir.²⁶⁶ Kur'ân'a göre dünya hayatı amaçsız ve boşuna yaratılmamıştır. Bu görüş, Kur'ân'da birçok ayette vurgulanan bir temadır. İslam'a göre, dünya hayatı bir sınav ve insanın bu dünyadaki davranışları, ahlakî seçimleri ve ibadetleriyle değerlendirilir. Bu bakış açısına göre, her şeyin bir amacı vardır ve bu amaca uygun hareket etmek, insanın manevi gelişimi ve ahlakî sorumlulukları açısından önemlidir.²⁶⁷ Dünya hayatı değersiz değildir; aksine, ahiret hayatını kazanma fırsatı olarak insana sunulmuştur. İnsan bu fırsatı iyi değerlendirmelidir, zira dünya bir imtihan yeridir. Bu sebeple, dünya hayatı son derece ciddiye alınmalı ve en iyi şekilde değerlendirilmelidir.²⁶⁸ İnsanın dünya ve ahiret dengesini sağlaması için vaktin bir kısmını dünyaya, bir kısmını da ahiret için harcaması gereklidir. Kur'ân'da dünya ve ahiret kelimelerinin aynı sayıda geçmesi, bu iki kavram arasındaki dengenin önemine işaret eder. Bu durum, bireyin hayatında maddi ve manevi dengeleri gözetmesi gerektiğini gösterir. Maddi uğraşlar ve dünyevi görevler kadar, manevi gelişim ve ahiret hazırlıkları da ihmal edilmemelidir. Böylece insan, hayatını daha anlamlı ve dengeli bir şekilde sürdürebilir. Bu denge, bireyin hem dünya hem de ahiret mutluluğunu hedeflemesi gerektiğini vurgular.²⁶⁹

Fatiha suresinde geçen “dosdoğru yola ilet” duası, dengeli bir yaşam yolunu göstermektedir. Bu suredeki “sırâtı müstakim” ifadesi, insanın dünya hayatında aşırılıklardan, hatalardan uzak durarak, doğru ve dengeli bir şekilde yaşaması gereken orta yolu vurgulamaktadır. Sırâtı müstakim, kişinin hem manevi hem de ahlakî anlamda dengeyi koruyarak, istikamet üzere yaşamasını ifade eder. Bu, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde huzurlu ve istikrarlı bir hayatın anahtarıdır.²⁷⁰ “İstikamet” kelimesi, doğruluk ve dürüstlük anlamlarına gelmektedir. Bu kelime, düz bir çizgi üzerinde olan doğru yolu ifade eder. Bu kavram, etik değerlere uygun hareket etme, doğruyu söyleme ve adil davranma gibi ilkeleri kapsar. Dolayısıyla, istikamet, bireylerin hem kişisel hem

²⁶⁶ Canan Güler, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'de Hikmetin ve Sınav Dünyasının Gereği Olarak Teklif Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2024, 15.

²⁶⁷ Göğü, Yeri ve İkisi Arasındakileri Boş Yere Yaratmadık. Bu, İnkâr Edenlerin Zannıdır.” (Sâd 38/27)

²⁶⁸ Okumuş, “Kur'ân ve Sünnette Dünya Ve Ahiret Hayatına Bakış”, 119.

²⁶⁹ İsmail Lütfi Çakan, *Müslümanca Yaşamak*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, 26-38.

²⁷⁰ Mustafa Çağrı, “İtidal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 23/456-457.

de mesleki yaşamlarında rehberlik eden temel bir değerdir.²⁷¹ İnsanın dünya ve ahiret dengesini sağlayabilmesi, ifrat ve tefritten sakınarak bu orta yolda ilerleyebilmesiyle mümkün olacaktır. Bu dengeyi sağlamak, bireyin hem dünyevi hem de uhrevi saadetini gözetmesini gerektirir. Allah (c.c.), kullarının dünya ve ahiret saadetlerine ulaşmalarını istemekte ve onlara doğru yolda olmalarını emretmektedir. Ancak, şeytan, insanoğlunun zaaflarını kullanarak onların bu doğru yolda ilerlemelerine engel olmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin içsel zaaflarına karşı mücadele etmeleri ve orta yolu izlemeleri, manevi ve maddi hayatlarının dengede olmasını sağlayacaktır.²⁷² “*Başka yollara sapmayın*” ifadesiyle bu tehlikeye karşı insanlar uyarılmıştır.²⁷³

Kur’ân-ı Kerîm, Müslümanların Allah’ın (c.c.) dosdoğru yolunda ilerlemeleri için çeşitli dinî ve ahlâkî görevleri belirlemiştir. Bu görevler, kişinin doğru yoldan sapmadan Allah’a (c.c.) ve insanlara karşı sorumluluklarını yerine getirmesine yardımcı olur. İman, ibadet, ahlâk ve toplumsal ilişkiler gibi konularda yol gösterici ilkeler sunar. Kur’ân’da iman esaslarının yanı sıra, namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerin önemi vurgulanır. Ayrıca, dürüstlük, adalet, merhamet ve yardımlaşma gibi ahlâkî erdemler teşvik edilir. Böylece, Müslümanlar hem bireysel hem de toplumsal hayatta Allah’ın (c.c.) rızasına uygun bir yaşam sürdürmeye yönlendirilirler.²⁷⁴ İslam ahlakı, çeşitli ilkelere dayanarak bireylerin davranışlarını şekillendirir. Bu ilkeler, Allah’a (c.c.) kulluk etmek ve hiçbir şeyi O’na ortak koşturmak, ebeveynlere iyilikte bulunmak, fakirlik korkusuyla çocukları öldürmemek, kötülüklerden uzak durmak, cana kıymamak, yetim malını korumak, ölçü ve tartıda hile yapmamak, adaletli olmak, doğru sözlü olmak ve Allah’a (c.c.) verilen söze bağlı kalmak gibi temel değerleri içermektedir. Bu ilkeler, bireylerin hem toplumsal hem de kişisel hayatlarında onlara rehberlik ederek, ahlâkî ve etik bir çerçeve sunar. İslam ahlakının bu temel prensipleri, bireylerin hem dünya hem de ahiret saadetini hedefleyen bir yaşam sürmelerine yardımcı olur.²⁷⁵ Kur’ân ve sünnetle belirlenen sınırlar içinde orta yol olan sırât-ı müstakim, aşırılıklardan uzak durmayı ve dünya ile ahiret dengesini korumayı ifade eder. Bu yol, bireylerin hem manevi hem de dünyevi hayatlarında dengeyi bulmalarını sağlayarak, toplumsal ve

²⁷¹ Mustafa Çağrıci Ve Süleyman Uludağ, “İstikamet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 23/348.

²⁷² A’râf 7/16.

²⁷³ Ateş, *Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, 2/961.

²⁷⁴ En’âm 6/151-153.

²⁷⁵ Çağrıci ve “İstikamet”, 23/349.

bireysel huzuru temin eder. Sırât-ı müstakim, aşırılıklardan kaçınarak, ölçülü ve dengeli bir yaşam sürmeyi öğütler ve bu yaklaşım, hem kişisel gelişim hem de toplumsal refah açısından büyük önem taşır.²⁷⁶ Dünya hayatı için belirlenen sınırlar, ilk bakışta dünyevi fiiller gibi görünse de, ibadet olarak değerlendirildiklerinde ahiret hayatı ile bütünleşirler. Dinimizde yalnızca dünya hayatı ile sınırlı bir amel yoktur. Bu dünyada yapılan her iş, ahireti kazanma konusunda ayırt edici bir rol oynar. Dolayısıyla, günlük yaşamımızdaki her fiil ve davranış, ahiret hayatına etki edecek şekilde değerlendirilmelidir. Bu perspektif, dünya ve ahiret arasındaki ayrılmaz bağlantıyı vurgular ve kişinin yaşamına bütüncül bir anlam kazandırır..²⁷⁷

Ahiret hayatı, dünya hayatının bir devamı olmakla birlikte, ondan farklı olarak sonsuzluk kavramını içerir. Bu iki hayat birbirinin zıddı değildir ve birini tercih edip diğerini bırakmak gibi bir seçenek söz konusu olamaz. Kur'ân'da hem dünya hem de ahiret nimetlerini verenin Allah (c.c.) olduğu belirtilmiş ve sadece birini tercih etmenin hatalı bir tutum olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, dünya ve ahiret hayatının dengeli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dünya hayatı, ahiret için bir hazırlık dönemi olarak görülmeli ve bu ikisi arasında bir uyum sağlanmalıdır.²⁷⁸ “*Dünya mükâfatını/nimetini isteyenler bilsinler ki hem dünya hem âhiret mükâfatı/nimeti Allah'ın katındadır. Allah her şeyi iştirmekte, her şeyi görmektedir.*”²⁷⁹ Dünyayı hedefleyen ve onun için çabalayan kişilerin elde edeceği nimetler, bu dünya hayatıyla sınırlıdır. Bu, bireylerin sadece maddi kazançlar ve dünya yaşamında elde edilebilecek başarılarla ilgilendiklerinde, bu çabalarının karşılığını yalnızca bu dünyada alacaklarını ifade eder. Dünya merkezli bir hayat, maddi tatmin ve geçici zevklerle sınırlıdır, dolayısıyla daha büyük ve kalıcı hedeflerin peşinde koşmak, manevi tatmin ve ahirete yönelik bir perspektif gerektirir. Bu bağlamda, insanın hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğu hedeflemesi, daha dengeli ve tatmin edici bir yaşam için önemlidir.²⁸⁰ Mümin, iki dünya saadetini hedeflemeli ve bunun için gayret göstermelidir. Bu yaklaşım, dünyevi yaşamın dengeli ve anlamlı bir şekilde sürdürülmesi ve aynı zamanda ahiret hayatına yönelik hazırlıkların yapılması gerektiğini vurgular. Hem

²⁷⁶ Hülya Alper, “Sırât-ıMüstakim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul TDV Yayınları, 2009, 37/119-120.

²⁷⁷ Şehmus Demir, *Dünya Ahiret Bütünlüğü*, Fecr Yayınları, Ankara 2016, 81.

²⁷⁸ Zemahşerî, el-Keşşâf, 2/161.

²⁷⁹ Nisâ 4/134.

²⁸⁰ Hûd 11/15-16.

maddi hem de manevi alanlarda başarılı olabilmek, bireyin hayatında bir bütünlük sağlar ve ruhsal tatminin yanı sıra toplumsal faydayı da artırır. Bu çerçevede mümin, hem dünya hem de ahiret saadetini hedefleyerek, bu doğrultuda sürekli bir çaba ve gayret içinde olmalıdır.²⁸¹ Kişinin yalnızca dünyevi olana yönelmesi, onun yaratılış amacından uzaklaşmasına ve dünya ile ahiret arasındaki dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Bu durum, bireyin manevi ve etik değerlerden uzaklaşmasına yol açarak, toplumsal ve bireysel sorunların artmasına sebep olabilir. Manevi değerlerin göz ardı edilmesi, kişinin içsel tatmin ve anlam arayışını sekteye uğratır. Bu bağlamda, dünya ve ahiret dengesi, bireyin hem bu dünyada hem de ahirette mutlu ve huzurlu bir yaşam sürebilmesi için önemli bir unsurdur. Kısacası, dünyevi ve uhrevi değerler arasında kurulacak denge, kişinin varoluş amacına ulaşmasını ve yaşamın her iki boyutunda da dengeyi sağlamasını mümkün kılar.²⁸²

Dünya ve ahiret, birbirleriyle bütünlük içinde olan iki kavramdır. Allah (c.c.), müminlerin hem dünya hem de ahiret nimetlerini talep etmelerini öğütlemiştir. Mümin, dünya hayatını tamamen terk eden değil, dünya işlerini yerine getirirken dünyevileşmeden ve ahireti de düşünerek yaşayan kişidir. Dünya ve ahiret arasındaki dengeyi sağlayamamak, dünyevileşmeyi beraberinde getirebilir. İnsan, dünya hayatına kulluk amacıyla gönderilmiştir ve bu görevi yerine getirerek, niyetini Allah (c.c.) rızası olarak belirlediğinde dünya ve ahiret dengesini yakalamış olur. Bu denge, kişinin hem dünya hem de ahiret saadetini elde etmesine vesile olur.²⁸³

3.3. SIKINTILARIN VE ZORLUKLARIN İMTİHAN SÜRECİNDEKİ YERİ

Kur'ân ayetleri ve Resul-i Ekrem (s.a.v)'den nakledilen hadisler, insanın dünya hayatında imtihan edildiğini çeşitli yönlerden haber vermektedir. İmtihan teması, ilgili metinlerde iki ana kategoride işlenmektedir: Birincisi, hayır, bolluk, bereket ve refah gibi insanın hoşuna giden nimetler üzerinden; ikincisi ise zorluk, meşakkat ve sıkıntı gibi insanın hoşlanmayacağı olumsuzluklar üzerinden. Bu dualite, insanın hayatındaki her durumun bir imtihan vesilesi olabileceğini vurgulamakta ve insanın hem iyi hem de

²⁸¹ Bakara 2/202.

²⁸² Demir, *Dünya Ahiret Bütünlüğü*, 81.

²⁸³ Türkan Aykılıç, *Kur'ân'da Dünya Hayatının Aldatıcı Yönleri Ve Bunlardan Korunma Yolları*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep 2020, 78.

kötü durumlarla sınındığını göstermektedir. Örnek olarak, Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara Suresi'nin 155. ayetinde “*Andolsun, sizi biraz korku ve açlıkla, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz...*” buyrulmaktadır. Hadis-i şeriflerde de benzer temalar sıklıkla dile getirilmektedir. Bu meyanda çok sayıda metin bulunmakla beraber, bu yazıda sadece birkaçına işaret edilmiştir.²⁸⁴

İnsanoğlu, yaratıldığı günden son nefesini verdiği güne dek, hayatın akışına kapılmış bir şekilde arzu ettiği hayatı yaşamak için çaba sarf eder. Bu süreçte pek çok sıkıntı ile karşı karşıya kalabilir. Karşılaştığı zorlukların meydana getirebileceği olumsuz sonuçlardan korunmak ve içinde bulunduğu durum ile başa çıkmak amacıyla bilişsel, duygusal veya davranışsal etkinliklere başvurur. Başına gelen sıkıntılı süreci hayra ya da şerre yorması bilişsel, yaratıcıya öfkelenmesi ya da ona güvenmesi duygusal, zorluklarla başa çıkma adına dua ya da ibadet etmesi davranışsal etkinlikler olarak nitelendirilebilir.²⁸⁵ Sınanma, bireyler ve toplumlar için kaçınılmaz bir süreçtir ve önemli bir araştırma konusudur. Sınanma süreci, bireyler ve toplumlar üzerinde ayrıştırıcı, arındırıcı ve tekâmül ettirici etkiler yaratır. Bu süreç, bireylerin ve toplumların yer ve durumlarına göre farklılık gösterebilir. Ancak, değişmeyen tek unsur, sınanmanın her durumda bir ayrışma sürecine yol açmasıdır. Bu bağlamda, sınanmanın psikolojik, sosyolojik ve kültürel boyutları incelenerek, bireylerin ve toplumların gelişim süreçlerine olan etkileri araştırılmalıdır.²⁸⁶ İnsanoğlu sıkıntılarını aşmak için mücadele etmeye, zorlukları aşmaya ve irade göstermeye ihtiyaç duyar. Zorluklarla başa çıkmayı öğrenen insan, bir sonraki zorlukta daha tecrübeli olarak yoluna devam eder. İnsan, huzurlu ve dengeli bir yaşam arayışı içinde olduğundan, karşılaştığı zorluk ve sıkıntılarla başa çıkmada zorlanabilir. Karşılaşılan zorlukları her insan kendi benliğine göre algılayıp anlamlandırmaya çalıştığı için, zorlukların birey üzerindeki etkisi ve bunun sonucunda ortaya çıkan tepkiler farklılık gösterebilir. Farklı durumlarda bireyler arası farklı tepkilerin verilmesi normal olduğu gibi, aynı durumda farklı tepkilerin ortaya çıkması da normal olarak kabul edilir.²⁸⁷ İnsanlar, yaşam boyu karşılaştıkları

²⁸⁴ Güven Ağırkaya, “İmtihan Olgusu Nasıl Okunmalıdır? -Bir Anla(T)Ma Denemesi-”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (Ekim/October 2021), 805-806.

²⁸⁵ Ali Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak / Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, 42.

²⁸⁶ Ahmet Küçük, *Kur'ân'da Toplumsal Sınanma ve Sonuçları*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, 144.

²⁸⁷ Zeynep Atalay, “Kur'ân'da Zorluklar Karşısında Toplumların Tepkilerinin Psiko-Sosyal Boyutları”, *Journal Of Analytic Divinity*, 5(1), (Nisan 2021), 228

zorluklarla başa çıkmak için sürekli bir mücadele içindedirler. Bu zorluklar karşısında gösterilen irade ve çaba, bireylerin daha sonraki benzer durumlarla daha tecrübeli ve etkin bir şekilde başa çıkmalarını sağlar. İnsanların huzurlu ve dengeli bir yaşam arayışı, karşılaştıkları sıkıntılarla başa çıkma yeteneklerini zorlayabilir. Bireyler, karşılaştıkları zorlukları kendi benlik yapılarına göre algılar ve anlamlandırır, bu da bireysel tepkilerin çeşitliliğine yol açar. Dolayısıyla, farklı bireylerin aynı duruma farklı tepkiler vermesi veya aynı bireyin farklı zamanlardaki tepkilerinin değişmesi doğal bir süreçtir. Bu süreç, bireylerin yaşam deneyimleri, psikolojik dayanıklılıkları ve kişilik yapıları ile doğrudan ilişkilidir.²⁸⁸ Kur'ân'da yer alan sabır kavramı, bireyin doğru ve faydalı bir yol üzerindeyken karşılaştığı güçlükler karşısında gösterdiği dayanıklılığı ve direnci vurgular. Bu kavram, insanın zorluklarla mücadele etmesini ve onlara karşı koymasını teşvik eder. Ancak günümüzde, sabır kavramı çoğu zaman yanlış yorumlanmakta ve toplum içinde baskılara boyun eğme, negatif durumları kabullenme veya karşılıklarını ahirete bırakma gibi bir anlayışla ele alınabilmektedir. Kur'ân'ın desteklediği sabır anlayışı, bu tür bir pasif kabullenme değil, aktif bir direniş ve olumlu değişim arayışıdır.²⁸⁹ Sabırsızlık, acelecilik, doyumsuzluk ve ben merkezilik, bireylerin zorluklarla başa çıkma yeteneklerini olumsuz yönde etkileyen kişilik özellikleri arasında yer alır. Bu tür özellikler, bireylerin stresle başa çıkma stratejilerini ve genel yaşam kalitesini düşürerek, psikolojik ve sosyal işlevselliklerini sınırlandırabilir. Bu bağlamda, bu kişilik özelliklerinin tanınması ve yönetilmesi, bireylerin zorluklar karşısında daha etkili bir şekilde hareket etmelerini sağlayabilir.²⁹⁰

Kur'ân'da sabırsızlık, genellikle nefsin arzularına karşı gösterilen dayanıklılığın eksikliği olarak ele alınır. Bu kavram, bireyin ihtiraslarını kontrol altına alamaması ve tahammülsüzlük şeklinde ifade edilir. Kur'ân'da, sabırsızlık gösterenlerin sızlanma ve yakınma halleri olumsuz bir davranış olarak değerlendirilir ve bu tür davranışlar eleştirilir. Bu bağlamda, sabrın erdem olarak vurgulandığı görülür; zira sabır, insanın içsel dengeyi sağlaması ve manevi olgunluğa ulaşması için kritik bir öneme sahiptir.²⁹¹

²⁸⁸ Mebrure Doğan, *Sabır Psikolojisi Pozitif Psikoloji Bağlamında Bir Araştırma*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, 60.

²⁸⁹ Ömer Özsoy ve İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân (Sistematik Kur'ân Fihristi)*, Fecr Yayınevi, Ankara 2005, 433.

²⁹⁰ Nevzat Tarhan, "Stres ve Sabır". *Kur'ân Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1/5 (1998), 45.

²⁹¹ Mehmet Demirci, "Kur'ân-ı Kerîm Işığında Sabır Kavramı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/12 (2002), 267-268

Musibetler, Kur'ân'ın toplumlara yönelik genel emir ve yasaklar karşısında sergiledikleri tavır ve tutumları yansıttığı bir tema olarak ele alınmaktadır. Özellikle Kur'ân'ın indirilmeye başlandığı ilk dönemlerde, Müslüman topluluk çeşitli baskı ve işkencelere maruz kalmıştır. Tarihsel bir örnek olarak Ashâb-ı Kehf, zalim bir hükümdarın hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamış ve inançları uğruna ağır zulümlere maruz kalmış bir grup gençtir. Bu gençler, zulme boyun eğmeyerek ve uzleti seçerek korkusuzca inançlarını ifade etmişlerdir. Bu örnek, Kur'ân'ın zorluklar karşısında direnç göstermenin önemini vurguladığı ana temalardan birini oluşturur.²⁹² Ashâb-ı Kehf, karşılaştıkları baskı ve zorluklara boyun eğmeyerek, zorluklar karşısında dirençli bir tutum sergilemiş ve musibetlere karşı olumlu bir yaklaşım benimsemişlerdir.²⁹³ Ashâb-ı Kehf'in karşılaştıkları zorluklara karşı gösterdikleri tutum, dini başa çıkma stratejileri çerçevesinde incelenebilir. Bu bağlamda, Kur'ân'da Ashâb-ı Kehf'in "Rab'lerine sığınıp dua etmeleri" (Kehf 18/10) ön plana çıkmaktadır. Bu durum, zorluklarla mücadelede sabırlı olmanın ve yaratıcıdan manevi destek talep etmenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ashâb-ı Kehf'in bu yaklaşımı, olumlu dini başa çıkma yöntemlerinden olan dini yalvarma ve hayra yorma gibi davranışları içerir. Bu tür başa çıkma yolları, bireylerin zorlayıcı durumları daha iyi bir perspektifle değerlendirmelerini ve yaratıcı ile iş birliği yaparak manevi bir dayanak bulmalarını sağlar.

²⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/387.

²⁹³ Merve Betül Çiftçi, "Bir Kültürel Direniş Örneği Olarak Kur'ân'da Ashâb-ı Kehf", *Journal Of Analytic Divinity*, 4(1), (2020), 325-330.

SONUÇ

Bilindiği üzere dünya; insanların ve cinlerin Allah tarafından imtihan edildiği bir yer olarak yaratılmıştır. İnsanoğlunun imtihan süreci ilk insanlar olan Hz. Âdem ve Havva ile başlamış ve bu süreç kıyamete kadar devam edecektir. Hz. Âdem ve eşinin ilk imtihanı, cennette olmuştur. İşledikleri zelleden dolayı yeryüzüne gönderilmişler ve böylelikle insanlığın imtihan süreci başlamıştır.

Allah kullarının, dünya üzerinde farklı araçlar ile imtihan edileceğini apaçık bir şekilde bildirmiştir. Kur'ân'da insanların imtihanına sıkça değinilmiştir. Allah birçok âyetinde insanların, dünya hayatında bir takım zorluklar ve kolaylıklar karşısında imtihan edileceğini bildirmiştir. Özellikle Hûd (11/7) ve Mülk (67/2) Sûrelerinde geçen âyetlerde, yeryüzünün insanların imtihanı için yaratıldığını ve insanların açık bir şekilde bu dünyada imtihana tâbi tutulacağı bildirilmektedir. İnsan hayatının birçok alanıyla yakından ilgilenen Kur'ân; imtihan hususunda da son derece ayrıntılı bilgiler sunmuştur.

Kur'ân'da, kimlerin imtihan edilip kimlerin de imtihandan muaf olacağı açık bir şekilde bildirilmiştir. Muâfiyetleri, belli başlı başlıklar altında toplamak mümkündür. Bu başlıklardan ilki akıldır. Kur'ân'a bakıldığında; aklın, bilgi edinmeye yarayan bir güç şeklinde tarif edildiği ve kişinin bu güç sayesinde bilgi edinebildiği görülmektedir. Kişinin bu donanımdan yoksun olması, onun bu sınavdan muâf olmasına sebep olur. İkincisi ise iradedir. Hiç şüphe yok ki Allah kimin ne yapıp-yapmayacağını hakkıyla bilendir. Allah kullarına verdiği irade ile kulların zorluk ve kolaylıklar karşısında, nasıl davrandığına bakmakta ve kişinin sergilediği davranışa göre de muamele yapmaktadır. İnsanların, imtihana tabi tutulmasının şartlarından üçüncüsü ise vahiydir. Özellikle, İsrâ Sûresi 15. âyetinde Allah; “Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz” buyurmaktadır. Âyetten de anlaşılacağı üzere, Allah bir elçi göndermeden, yani kendisinin varlığını bildirmeden hiç kimseye, azap etmez.

Allah insan ve cinleri kendisine kulluk etmesi için dünyaya göndermiştir. İmanın ilk şartı; Allah'a inanmaktır. Fakat birçok âyette karşımıza, “sadece inandık demeleri”nin yeterli olmayacağı da çıkmaktadır. Allah iyi ile kötüyü birbirinden

ayırmak için sınava tabi tutulacağını bildirmektedir. Kur'ân, insanoğlunun hayat serüveninde, karşılaştığı imtihanları ile olgunlaşmasını ve günahlardan arınmasını hedeflemektedir.

Çalışmada, Kur'ân'ın farklı hayat olayları aracılığıyla insanları nasıl imtihana tabi tuttuğu ele alınmıştır. İman, amel, hayır ve şer, mal ve evlat ile sınanma gibi çeşitli konular ayrıntılı olarak işlenmiştir. Her bir alt başlık, Kur'ân ayetleri ve Hadislerle desteklenerek, İslam'ın bu konulardaki perspektiflerini ve insan hayatındaki uygulamalarını ortaya koymaktadır. İslam'da imtihan kavramı, insanın dünya hayatındaki amaç ve sorumluluklarını yerine getirme sürecinde karşılaştığı zorluklar ve kolaylıklar olarak anlaşılmaktadır. Bu sınavlar, kişinin imanını, sabrını, şükür ve kulluk bilincini test eder. İman ve ameller, Allah'a olan bağlılığı gösteren temel unsurlardır ve bu yoldaki sınavlar, ahiret hayatının şekillendirilmesinde belirleyici olur. Özellikle mal ve evlat ile sınanma, dünya hayatındaki en büyük imtihanlardan biri olarak ele alınmıştır. Malın ve evladın dünya hayatındaki yerine dair Kur'ân'daki öğretiler, bu imtihanları anlamada kritik bir rol oynar. Ayrıca, hayatın farklı aşamalarında karşılaşılan musibetlerle nasıl başa çıkılacağı ve bu durumların imanı nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Müslümanların hayatlarını nasıl yönlendirmeleri gerektiği Kur'ân'dan alınan öğretilerle doludur. İmtihanlar, kişisel gelişim ve manevi olgunlaşma için fırsatlar sunar ve insanın ahiret kurtuluşuna etki eder. İnsan, bu sınavlardan alınacak derslerle, hem dünya hayatında hem de ahirette başarılı olma yolunda ilerler.

Kur'ân-ı Kerîm'in öğretileri çerçevesinde insan hayatının bir imtihan alanı olarak kurgulandığı açıktır. İnsan, yaratılışından itibaren iradesi, ahlâkî seçimleri ve inanç sistemiyle sürekli bir sınav içerisinde. Bu imtihan, hem dünyevî hem de uhrevî boyutları kapsar ve bireyin yaşamındaki her anı, Allah'ın hikmet dolu planının bir parçası olarak değerlendirilir. İmtihan kavramı, Kur'ân'da bireyin hayatını anlamlı kılan ve onu sürekli gelişime teşvik eden bir mekanizma olarak işlev görür. Dünya hayatı, bu imtihanın sahnesi olarak tasvir edilir ve her anı, insanın manevi duruşunu şekillendirme fırsatı sunar. Bu süreçte karşılaşılan zorluklar ve sıkıntılar, sabır ve direnç geliştirme araçları olarak sunulurken, nimetler ve kolaylıklar ise şükür bilincini güçlendirme imkânı olarak değerlendirilir. Böylece, her türlü durum, insanın ruhsal ve ahlâkî olgunlaşmasına katkıda bulunur.

Sonuç olarak, Kur'ân'ın bakış açısıyla insanın dünya hayatındaki serüveni, sadece geçici bir dönem değil, aynı zamanda ebedi ahiret hayatına hazırlık sürecidir. İmtihan, Allah'ın insanlara sunduğu bir lütuf olarak kabul edilmeli ve her durumda hikmet arayışı içinde olunmalıdır. Bu perspektif, dünya ve ahiret arasında sağlıklı bir denge kurulmasını sağlar ve bireyi, hem bu dünya için hem de ötesi için en iyi şekilde hazırlar. İman, sabır ve şükürle dolu bir yaşam, Kur'ân'ın öğütlediği "sırât-ı müstakim" üzerinde ilerlemenin anahtarlarıdır. Bu yolda ilerleyen her birey, yaşamının her anında Allah'ın rızasını kazanma şansını elde eder ve sonunda, her iki dünyada da gerçek başarıya ulaşır.

KAYNAKÇA

- Ağırkaya, Güven, “İmtihan Olgusu Nasıl Okunmalıdır? -Bir Anla(T)Ma Denemesi-”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 5(2), (Ekim/October 2021), 805-806.
- Aköz, Hidayet, *Kur’ân’da Allah-Kul İlişkisi*, Seriyeye Yayınları, İstanbul 2000.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, Nur Yayınları, Ankara 1991.
- Albayrak, Halis, *Kur’ân’da İnsan Gayb İlişkisi*, Barış Yayınları, İstanbul 1993.
- Alptekin, Zeynel Abidin, *Kur’ân’da İman Kavramının Semântik Analizi* (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2009.
- Altınay, Ramazan, “Erken İslam Toplumunda Zenginler ve Fakirler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6(2), 2006, 198-199.
- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.
- Arvasi, Seyyid Ahmed, *İnsan ve İnsan Ötesi*, Burak Yayınevi, İstanbul 2004.
- Atalay, Zeynep, “Kur’ân’da Zorluklar Karşısında Toplumların Tepkilerinin Psiko-Sosyal Boyutları”, *Journal of Analytic Divinity*, 5(1), 2021, 228.
- Atay, Hüseyin, *İslâmı Yeniden Anlama*, Atay ve Atay, Ankara 2001.
- Ateş, Süleyman, *İnsan ve İnsanüstü (Ruh/Melek/Cin/İnsan)*, İstanbul 1995.
- Aydın, Abdullah, *Mümteherine Suresinde İmtihan*, (Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu 2021.
- Aydın, Hayati, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Aydın, Hayati, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2000.
- Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Aydın, Mehmet, *Değişim Sürecinde İslâm*, İslâmî Araştırmaları, VI, 2004.
- Ayhan, Ayla, *Ayetler Işığında İmanın Mahiyeti* (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2019.

- Aykılıç, Türkan, *Kur'ân'da Dünya Hayatının Aldatıcı Yönleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep 2020.
- Ayten, Ali, *Tanrı'ya Sığınmak / Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Bayrakdar, Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayıncılığı, Ankara 1997.
- Behiş, Muhammed El-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, Yöneliş Yayınları, Ankara 2003.
- Beşer, Faruk, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1991.
- Beydâvî, Abdullah B. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, (Çev. Şadi Eren) Selsebil Yayınları, İstanbul 2010.
- Birand, Kâmiran, *Tanrı Şuuru Hakkında*, Aüifd, Ankara 1953.
- Buladı, Kerim, "Kur'ân Çerçevesinde Hayat ve İmtihan", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21, 2011, 76.
- Canan, İbrahim, *Kur'ân'da Çocuk Eğitimi*, Nesil, İstanbul 1996.
- Cebeece, Lütfullah, *Kur'ân'da Şerr Problemi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1985.
- Cemâli, Muhammed Fâzıl, *Kur'ân'a Göre Eğitim Felsefesi*, Çev: Ahmet Serdaroğlu-Rahmi Özer, Arslan Yayınları, İstanbul t.s.
- Cerîr Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed B., *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1995, V, 104.
- Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Cevdet, Said, *Âdemin Oğlu Habil Gibi Ol*, Pınar Yayınları, İstanbul 2000.
- Cürçani, Ali B. Muhammed, *El-Tarifât*, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1982.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf Ebü'l-Hasen Ali B. Muhammed, *Ta'Rifât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)*, Terc: Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997.

- Çağrı, Mustafa, “İtidal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, 23.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Müslümanca Yaşamak*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.
- Çelik, Yılmaz, “Hz. Peygamber’in Zenginliğe Yaklaşımı ve Zenginlerle Olan İlişkileri”. *Mütefekkir* 5/9, 2018, 207.
- Çelik, Yusuf, "Kur'an ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no.27, pp.161-177, 2007
- Çiftçi, Merve Betül, “Bir Kültürel Direniş Örneği Olarak Kur'an'da Ashâb-ı Kehf”, *Journal Of Analytic Divinity*, 4(1), (2020), 325-330.
- Dârimî, Ebû Muhammet Abdullah ibn Abdurrahman, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul 1992.
- Demir, Ömer, *Kur'an Kavramları Bağlamında Yaşam Boyu Salih Amel*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013.
- Demir, Şehmus, *Dünya Ahiret Bütünlüğü*, Fecr Yayınları, Ankara 2016.
- Demir, Şehmus, *Dünya ve Ahiret ve Bütünlüğü*, Işık Yayınları, İzmir 2008.
- Demirci, Mehmet, “Kur'an-ı Kerîm Işığında Sabır Kavramı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(12), (2002), 267-268,
- Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Ana Konuları*, İFAV, İstanbul 2018.
- Doğan, Mevrure, *Sabır Psikolojisi Pozitif Psikoloji Bağlamında Bir Araştırma*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.
- Döndüren, Şâmil Hamdi, “İbtîlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1990.
- Duman, Zeki, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yayınevi, Ankara 2016.
- Ebu Hamid Muhammed B. Muhammed Gazali, *İhya-U Ulûmi'd-Dîn*, Terc:Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul t.s.

- Ebû Ubeyde Ahmed B. Muhammed El- Herevî, *El-Ğarîbîne Fi'l-Kur'ân-İ Ve'l-Hadîs*, El-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999, II.
- El-Arâşki, Abdu'hadî, *İslam Gerçeği ve İnsan*, Terc: Mustafa Bilgen, Kültür Yayıncılık, İstanbul 2001.
- El-Cevziyye, İbn Kayyım, *Sabredenler ve Şükredenler (Uddetü's-Sâbirîn ve Zehîratü's-Şâkirîn)*, /Terc., Zeynelâbidîn Tatlıoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul 1989.
- El-Cürcânî, Ali B. Muhammed B. Ali, *Kitabu't-Tarifât*, Darül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- El-Ezherî, Ebu Mansur, Muhammed, *Tehzibu'l-Luga*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır ty.
- El-Firûzâbâdi, Mecdü'd-Dîn Muhammed B. Yakup, *El-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut 1993.
- El-Isfehânî, Râğîb, *El-Müfredât Fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001.
- Elik, Hasan, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İfav Yayınları, İstanbul 2008.
- El-Kardâvî, Yusuf, *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, Nur Yayıncılık, Ankara 1975.
- El-Kurtubî, Abdullah B. Muhammed B. Ahmed, *El-Câmi'U Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle Beyrût 1427, VI.
- Erdem, Mustafa, *Kur'ân'da İlk İnsan*, IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, Fecr Yayınları, Ankara 1998.
- Erdem, Mustafa, *Kur'ân'da İlk İnsan*, IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, Fecr Yayınları, Ankara 1998.
- Erdoğan, Recep, *Kur'ân ve İnsan Psikolojisi*, İlkadım Yayıncılık, Ankara 1988.
- Eren, Şadi, *Kur'ân'da Dua*, Işık Yayınları, İzmir 1996.
- Er-Râzî, Ebu Abdillâh Fahreddin Muhammed B. Ömer, *Et-Tefsirü'l-Kebir Mefatihü'l-Gayb*, Daru İhyai'ttûrasi'l-Arabi, Beyrut 1934, I.
- es- Sabunî, Muhammed Âli, *Dârü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1981, I.
- es-Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1990.

- Eş-Şartûni, *Akrabu'l-Mevârid Fi Fusahi'l-Arabiyyeti Ve's-Şevârid*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1989.
- Ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtadâ, *Tâcu'l- Arûs*, Matbaatu'l- Hayriyye, Mısır, Afim Md IX, 1306.
- Ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd B. Ömer, *El-Keşşâf 'An Hakâiki't-Tenzî, Dâru İhyâi't-Turâsi'larabiyye*, Beyrût 2008, II.
- Faris B. Zakeriya, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mucemu Makayisi'l-Luğa* (Nşr. Abdüsselam Muammed Harun), Darü'l-Ciyl, Beyrut 1991, İbn Manzûr, *Lisanu'larab*, XII.
- Garaudy, Roger, *Yaşayan İslâm*, Türkçesi: Mehmet Bayrakdar, Pınar Yay. İstanbul 1995.
- Güler, Canan, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'de Hikmetin ve Sınav Dünyasının Gereği Olarak Teklif Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2024.
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- Güllüce, Veysel, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ahiret İnancının Temelleri*, Ekev Yayınları, Erzurum 2001.
- Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken, İstanbul 2000.
- Hadduri, Macid, *İslâm'da Adâlet Kavramı*, Türkçesi: Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991.
- Halil, İmaduddin, *Sosyal Adâlet Üzerine*, Çev: Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, Risale Yayınları, İstanbul 1987.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Terc: Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Hammad, İsmail, El-Cevheri, *Es-Sihâh*, Kahire, Afim Md VI, 1982.
- Hülya Alper, "Sırât-ı Müstakim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul TDV Yayınları, 2009, 37/119-120.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2019.

- Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Terc: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Trs.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, Terc: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul.
- İbn Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-İ Kebir*, Terc. Vahdetin İnce, Kitsan, İstanbul Ty., II.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'arab*, 13/23; El-Fîrûzâbâdî, *El-Kâmûsü'l-Muhît*, 1176.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l- 'Arab*, Dar Şadar, Beyrut 1990, XIIIv.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddînabdurrahmân B. Alî, *Zâdü'l-Mesîr Fî 'ilmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût: 1431, II.
- İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, Çev: N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayınları, İstanbul t.s.
- İsfahanî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin B.Muhammed B.Mufaddal Ragıb, *El-Müfredat Fî Garibi'lKur'ân*. Thk.Muhammed Seyyid Kilani , y.y., Mısır 1961.
- Kalkan, Ahmet, *Kur'ân Kavramları*, Davud Emre Yayınevi, İstanbul 2011, VI.
- Karagöz, İsmail, “Kur'ân'da Salih Amel Kavramı Salih ve Muslih İnsanların Özellikleri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, 33(2), 1997, 72.
- Karagöz, İsmail, *Kur'ân'a Göre İnsana Verilen Değer ve Görev*, Çelik Yayınları, İstanbul 1996.
- Karagöz, İsmail, *Kur'ân'a Göre Musibetler Açısından Kur'ân ve Toplum*, 1996.
- Karagöz, İsmail, *Kur'ân'a Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan*, Çelik Yayınları, İstanbul 1996.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997.
- Kaya, Semra, *Kur'ân'a Göre Kulluk-İmtihan İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2017.
- Kaya, Süleyman, *Kur'ân'da İmtihan*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2002.
- Kaya, Süleyman, *Kur'ân'da İmtihan*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

- Kaya, Süleyman, *Kur'ân'da İmtihan*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, *İslam'da İrade, Kaza ve Kader*, İstanbul 1966.
- Keskin, Hasan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fitne Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Kılıç, Huriye, *Kur'ân'da İnsanın Hayır ve Şerle İmtihani*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- Kılıç, Sadık, *Kur'ân'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya 2011.
- Kutup, Seyyid, *Fi Zilali-l Kur'ân*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Küçük, Ahmet, *Kur'ân'da Toplumsal Sınanma ve Sonuçları*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- Locke, John, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, Çev: İsmail Çetin, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.
- Maden, Şükrü, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Mal ve Evlat Sevgisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Mevdûdi, Eb'l A'lâ, *Tefhimu'l Kur'ân*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.
- Muhammed Hamdi Yazır, Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Yayınevi, İstanbul T.S..
- Muhibbu'd-Din Ebî Fayz Es-Seyyid Muhammed Murtaza El-Huseynî Elvasitî Zebidî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmus*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- Mustafa Çağrı ve Süleyman Uludağ, "İstikamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, 23.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim B. Haccac, *Sahihu'l-Müslim, Zühd ve Rekâik*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Nâim, Babanzade Ahmed, *İslâm Ahlâkının Esasları*, Hazırlayan: Recep Kılıç, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- Necati, M. Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998.
- Okumuş, Mesut, "Kur'ân ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış", *Diyanet İlmi Dergi* 46(1), 2010, 119.

- Özarslan, Selim, “Doğal Afetler Karşısında Din ve Diyanet Hizmetleri”, *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara, (12-16 Ekim 2009).
- Özsoy, Ömer ve Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur’ân (Sistemik Kur’ân Fihristi)*, Fecr Yayınları, Ankara 2006.
- Özsoy, Nuri, *Kur’ân’da Sünnetullah ve Helak Edilen Kavimler*, Etüt Yayınevi, Ankara 1998.
- Özsoy, Ömer ve Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur’ân (Sistemik Kur’ân Fihristi)*, Fecr Yayınevi, Ankara 2005.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995.
- Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur’ân ve Medeniyet*, Pınar Yayınları, İstanbul 1996.
- Rahman, Fazlur, *Allah’ın Elçisi ve Mesajı*, Çev: Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997.
- Rahman, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur’ân*, (Terc: Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulları Yayınları, Ankara 2009.
- Râzî, Muhammed B. Ömer, B. Hüseyin, *Mefâtihu’l-Gayb*, Dâru’l-Fıkr, Beyrut 1985.
- Rıza, Reşid, *Tefsîrû’l-Menâr (Tefsiru’l-Kur’ân’il Hakîm)*, Dâru’l-Marife, Beyrut, Trs.
- Sabık, Seyyid, *Müslüman Nasıl Olmalı*, İhtar Yayınları, İstanbul 1999.
- Saçlı, Merve, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Amellerin Boşa Çıkmasında İnanç Faktörü”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10(10), Haziran 2019, 146.
- Said Nursi, *Lem’alar*, Envâr Neşriyat, İstanbul 1996.
- Saka, Şevki, *Yabancılaşma Karşısında Kur’ân*, İrşad Kitaplığı, Ankara 1997.
- Sakallı, Talat, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XIII.
- Sancaklı, Saffet, “Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 2001, 6.
- Sarı, Mehmet, *Kur’ân Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.

- Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983.
- Sunar, Cavit, *Allah İnsan İlişkisi*, AÜİFD, XXI, Ankara 1976.
- Şeriatî, Ali, *İnsan*, Çev: Şamil Öcal, Fecr Yayınları, Ankara 1997.
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1996.
- Taberî, *Câmiul-Beyân An Te'vîl-İlâyi'l-Kur'ân*, Dâni'l- Fikr, Beyrut 1995, XII.
- Tarhan, Nevzat, “Stres ve Sabır”, *Kur'ân Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 1998, 45.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed B. İsâ, *Sünen*, Dâru'l-Hadare, Riyad 2010.
- Tokur, Behlül, *İmtihan Psikolojisi Var Olmanın Hakkını Vermek: İmtihan*, Fecr Yayınevi, Ankara 2018.
- Topaloğlu, Bekir, *İslâm Kelamcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara Ts.
- Uludağ, Süleyman, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1991.
- Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yaratma Kavramı (İstanbul 1995 Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor)*, İnsan Yayınları, İzmir 1985.
- Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986.
- Vehbi, Konyalı Mehmed, *Büyük Kur'ân Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul t.s.
- Yaka, Eyüp, *Hak Katında İnsanın Konumu*, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2007.
- Yaşar, Mehmet, Soyalan, *Kur'ân ve İnsan*, Araştırma Yayınları, Ankara 1999.
- Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1995.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, t.s.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir 1986, I.
- Yıldız, Ali Musahan, “Müslüman Düşüncesinde Musibet-Rahmet İlişkisi”, *Akev Akademi Dergisi*, 20(66), 2016, 129-142.
- Zuhayli, Vehbe, *Tefsirü'l Münir*, Risale Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Ad Soyad	Muhammed Safa YOLCU
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitimi Durumu	
Lisans	
Yüksek Lisans	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneşimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-posta	
Tarih	